

Väestöpolitiikan lähiajan haasteet

Väestöliiton väestöpoliittinen seminaari
12.9.2003 Helsinki

Esitelmät ja kommenttipuheenvuorot

Väestöntutkimuslaitos

Väestöliitto 2004

Sisällys

Onko väestö ongelma yhteiskuntapolitiikassa?

Professori Tapani Valkonen, Helsingin yliopisto

Kommenttipuheenvuoro: Tutkija Heikki Hiilamo, STAKES

Suomen väestökehitys eurooppalaisessa kontekstissa: Onko syytä huoleen?

Kehittämisspäälikkö Mauri Nieminen, Tilastokeskus

Kommenttipuheenvuoro: Pohjois-Savon maakuntajohtaja Antti Mykkänen

Väestön ikääntyminen, taloudellinen kasvu ja tuottavuus

Neuvotteleva virkamies Pekka Tiainen, Työministeriö

Ikääntyminen, terveys ja toimintakyky

Tutkimusprofessori Marja Vaarama, STAKES

Kommenttipuheenvuoro: Toimitusjohtaja Veijo Notkola, Kuntoutussäätiö

Korkea työllisyysaste, korkea hedelmällisyys – pelkkää spekulatiota?

Asiamies Minna Etu-Seppälä, Teollisuus ja Työnantajat

Kommenttipuheenvuoro: Tutkija Anneli Miettinen, Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto

Työvoiman maahanmuuton politiikka on sekä kansallinen että kansainvälinen kysymys

Tutkija Arno Tanner, Ulkomaalaisvirasto

Kommenttipuheenvuoro: Tutkija Annika Forsander, CEREN, Svenska Social- och Kommunalhögskolan

Onko väestö ongelma yhteiskuntapolitiikassa?

Professori Tapani Valkonen, Helsingin yliopisto

Väestönkehitys on nähty eri maissa ja aikoina usein yhteiskuntapoliittiseksi ongelmaksi mutta eri tavoilla: toisinaan ongelmana on pidetty väestön kasvua ja toisinaan sen vähenemistä. Suomessa keskustelu väestöpolitiikasta on noussut esiin yleensä silloin syntyvyys on ollut alhainen ja on ennakoitu työvoimapulaa. Syntyvyyden alhaisuutta pidettiin 1930-luvulla ja 1940-luvun alussa suorastaan uhkana kansakunnan olemassaololle, mutta huoli hävisi suurten ikäluokkien syntyessä. 1970-luvun alkupuolella, kun syntyvyys oli Suomessa Euroopan alhaisin, puhuttiin taas kansakunnan kuolinkellojen kumusta ja uhkaavasta työvoimapulasta. Öljykriisi ja sitä seurannut työttömyys yhdessä syntyvyyden nousun kanssa vaimensivat tämän keskustelun. 1980-luvun lopun nopea taloudellinen kasvu herätti keskustelun työvoimapulasta uudelleen. Ratkaisuna esitettiin silloin muun muassa ajatus laivahotellista, jolla tuotaisiin virolaista työvoimaa arkipäiviksi Helsinkiin. Tämäkin keskustelu laantui, kun työttömyysluvut lähenivät 20 prosenttia laman aikana.

Viimeaikaisessa väestöongelmia koskevassa keskustelussa on ollut esillä samat teemat kuin ennenkin. Lähiajan ongelmana on suurten ikäluokkien vanhenemisen aiheuttama työvoimavaje ja taloudellisen huoltosuhteen nopea huonontuminen. Pitkän aikavälin ongelmana on väestön uusiutumistasoa alhaisempi syntyvyys, joka johtaa väestön vähenemiseen ja huoltosuhteen jatkuvaan huononemiseen. Koska tämän seminaarin aiheena on väestöpolitiikan lähiajan haasteet, käsittelen pääasiassa suurten ikäluokkien ikääntymisen aiheuttamaa ongelmaa.

Uhkaava työvoimavaje ja siirtolaisuuspolitiikka

Työikäisen väestön osuus on ollut Suomessa 1970-luvulta lähtien kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisen suuri. Tämä on ollut tärkeä tekijä Suomen nousussa taloudellisesti kehittyneimpien maiden joukkoon. On kuitenkin matemaattisesti mahdotonta, että ikärakenne säilyisi demografisen huoltosuhteen kannalta poikkeuksellisen edullisena pysyvästi. Suomessa on nyt tullut laskun maksamisen aika. Suurten ikäluokkien ikääntyminen merkitsee Tilastokeskuksen vuonna 2001 laatiman ennusteen mukaan sitä, että 60-vuotta täyttäneiden määrä kasvaa noin puolella miljoonalla vuoteen 2020 mennessä, kun taas 20-59-vuotiaiden määrä vähenee neljännesmiljoonalla.

Ainoa väestöpoliittinen keino kasvattaa työikäisten määrää ja väestöosuutta lyhyellä aikavälillä on lisätä työikäisten nettomaahanmuuttoa. Tämä tarkoittaa toisaalta työikäisten maahanmuuton kannustamista ja maastamuuton jarruttamista. Siirtolaisuuspolitiikan tavoitteiden ja keinojen selvittäminen ja politiikan käytännön toteuttaminen on lähiajan väestöpolitiikan keskeisin haaste.

Oma ja monien muidenkin arvio on kuitenkin se, että edes nykyistä huomattavasti aktiivisemmalla maahanmuuttopolitiikalla ei voidaan olennaisesti korvata suurten ikäluokkien aiheuttamaa työvoimavajetta. Suomessa kauan eläneeltä Neil Hardwickilta kysyttiin kerran, mitä hän piti Suomesta. Hän vastasi suunnilleen niin, että Suomi on ihan hyvä maa, ellei oteta huomioon maan sijaintia, ilmastoa ja ihmisiä. Myös Suomessa puhuttava outo kieli nousee maahanmuuttoa harkitseville tärkeäksi tekijäksi. Kun kaikki muutkin maat tarvitsevat ammattitaitoista työvoimaa, Suomen vetovoima tuskin riittää kilpailemaan niistä henkilöistä, joita täällä erityisesti tarvittaisiin. Myös demografiset laskelmat osoittavat, että ei ole realistista odottaa, että Suomea tai muita Länsi-Euroopan maita uhkaava työvoimavaje voitaisiin korvata maahanmuutolla.

Siirtolaisuutta koskevassa politiikassa olisi kiinnitettävä entistä enemmän huomiota myös maastamuuttoon. Olisi erittäin ongelmallista, jos esimerkiksi terveydenhuollon ammattilaiset hakeutuisivat

entistä enemmän paremmille palkoille ja työoloihin ulkomaille, ja vajetta jouduttaisiin täyttämään kehitysmaiden lääkärien, sairaanhoitajien ja farmaseuttien maahanmuutolla ja lisäkoulutuksella.

Alueellinen väestönkehitys ja aluepolitiikka

Väestöpolitiikkaan voidaan lukea yhteiskuntapolitiikka, jolla vaikutetaan väestön alueelliseen jakautumiseen. Tältä kannalta keskeinen haaste on maan eri alueiden erilainen väkiluvun ja ikärakenteen kehitys. Kun taloudellinen huoltosuhde ja työvoimavaje kehittyvät keskimäärin koko maassa huolestuttavasti, voidaan ennakoitua kehitystä monilla alueilla luonnehtia lähinnä katastrofaaliseksi: samaan aikaan kun eläkeikäisten määrä kasvaa jyrkästi, lasten, nuorten ja työikäisten määrä alenee suhteellisesti vielä enemmän kuin koko maassa. Voidaanko tähän kehitykseen mitenkään vaikuttaa vai onko globaalin talouden vaatimukset taloudellisen toiminnan keskittymiseen ylipääsemättömiä? Miten keskusseutujen ulkopuolella asuvien toimeentulo ja palvelut voidaan järjestää niin, että yhdyskuntien toimintakyky yleensä säilyy? Miten käyttökelpoisen asuntokannan ja infrastruktuurin käytöstä poistumisesta johtuvat taloudelliset tappiot minimoidaan? Miten vanhojen ihmisten hyvinvointi ja hoito turvataan?

Sopeutuminen ikärakenteen muutokseen

Jos väestöpolitiikka ymmärretään laajasti, voidaan siihen lukea myös sellaiset toimet, joilla yhteiskunnan toiminta sopeutetaan ennakoituihin väestönmuutoksiin. Tällainen muutosprosessi on keskeistä tällä hetkellä jokseenkin kaikilla yhteiskuntapolitiikan sektoreilla, koska itse väestönkehitykseen ei juuri voida vaikuttaa.

Odotettavissa olevaan työvoimavajeeseen sopeutumisessa tilanne on ristiriitainen: ennusteitten mukaan ikärakenteen muutos johtaa monilla aloilla ja muun muassa julkisella sektorilla kovaan työvoimapulaan jo tällä vuosikymmenellä. Samaa aikaan maassa on lähes 300 000 työtöntä työnhakijaa ja useita kymmeniä tuhansia tukityöllistettyjä ja työvoimakoulutuksessa olevia. Jos tämä joukko työllistyisi, työvoimapulaa ei tulisi, työttömyyden aiheuttama taloudellinen rasitus poistuisi ja valtakunnan asiat olisivat kunnossa.

Ongelma on kuitenkin se, että työelämän vaatimukset ovat muuttuneet sellaisiksi, että kaikille ihmisille ei ole käyttöä nykyisillä työmarkkinoilla. Työttömyys ei koske vain ikääntyvää laman aikana työttömäksi jäänyttä työvoimaa, joka poistuu luonnollista tietä työttömyyskortistosta. Myös nuorten ja parhaassa työiässä olevien työttömyys on yleistä ja kaksi kolmasosaa työttömistä on alla 50-vuotiaita. Työllistymisen kannalta koulutus on tärkeää, mutta edelleen kustakin nuorisoikäluokasta huomattava osa jää pelkän peruskoulun varaan. Suomen oma työtön väestö on lähiajan tärkein työvoimareservimme ja sen työllistäminen on välttämätöntä, kun pyritään ratkaisemaan suurten ikäluokkien työvoimasta poistumisen aiheuttama ongelma.

Työttömien ohella toinen työvoimareservi ovat eläkeikäiset henkilöt. tilastokeskuksen ennusteen mukaan 60-74-vuotiaiden henkilöiden määrä kasvaa Suomessa 400 000 hengellä eli 40 prosentilla vuoteen 2015 mennessä. Ihmisten keskimääräinen elinaika on pidentynyt ja pidentyy jatkuvasti. Samalla iäkkäät ihmiset ovat entistä terveempiä, paremmin koulutettuja ja tointakykyisempiä. Monet eläkeläiset ovat työkykyisiä ja toisinaan kokevat tarpeettomuutta ja tekemisen puutetta. Sopivilla palkka- ja muilla työehdoilla osa heistä voitaisiin työllistää. Uudet eläkesäännöt kannustavat ihmisiä jatkamaan työssään 68-vuoden ikään. Tämä on yksi keino saada ikäihmisten työvoimareservi käyttöön. Kaikki eivät kuitenkaan halua jatkaa vanhassa työssään, eikä se työnantajienkaan kannalta ole aina paras mahdollisuus. Eläkeläiset eivät myöskään halunne tehdä kokovuotista eikä kokopäivästä työtä. Maailmanympärysmatkansa rahoittamiseksi tai lastenlastensa opintojen tukemiseksi monet voisivat olla kuitenkin halukkaita osavuotiseen ja/tai aikaiseen työhön, joka vastaisi heidän harrastuksiaan, taipumuksiaan ja työkykyään.

Asuntokuntien keskikoon pieneneminen

Yksi väestönkehityksen liian vähän huomiota saanut piirre on asuntokuntien keskikoon pieneneminen. Esimerkiksi vuonna 1980 asuntokuntien keskikoko oli 2.6 henkeä, mutta vuonna 2000 2.3 henkeä. Samalla yksin asuvien osuus on kasvanut huomattavasti. Kehitykseen ovat vaikuttaneet mm. ikärakenteen muutokset, lapsiluvun aleneminen ja avioerojen lisääntyminen.

Suomessa ei tietääkseni ole viime aikoina tehty varsinaisia ennusteita asuntokuntien määrän ja rakenteen tulevasta kehityksestä. Jo pelkästään ikärakenteen muutosten johdosta asuntokuntien keskikoon pieneneminen jatkuu ja voi olla alle kahden hengen vuonna 2020.

Asuntokuntien keskikoon pienenemistä ei voi pitää yhteiskunnan kannalta hyvänä kehityssuuntana. Se on taloudellisesti ja kestävä kehityksen kannalta epäedullista. Yksin asuvilta puuttuu usein myös sellainen sosiaalinen ja käytännöllinen tuki, jota suurempi asuinyhteisö tarjoaa. Yksinasumisen yleistyminen on erityisesti ongelma vanhojen ikäluokkien kohdalla, sillä yksinasuminen vaikuttaa olennaisesti heidän palvelujen tarpeeseensa ja hyvinvointiinsa.

Asuntokuntien keskikoon pieneneminen ja yksinasumisen yleistyminen on yksi lähiajan väestöpolitiikan haaste. Kehitys ei ole yhteiskunnallisesti eikä ainakaan aina yksilöiden kannaltakaan toivottava. Yhteiskuntapoliittisia keinoja tämän kehityssuunnan muuttamiseen tai hidastamiseen voi olla vaikea löytää, mutta kehitykseen liittyvistä ongelmista tulisi selvittää ja ehkäistä. Asuntopolitiikan, verotuksen, yhdyskuntasuunnittelun ja perhepolitiikan avulla voitaisiin asiaan ehkä vaikuttaa.

Lapsiluku

Kuten alussa totesin väestöpolitiikan pitkän aikavälin haaste on uusiutumistasoa alhaisempi syntyvyys. Se on pääosin riippumaton edellä käsitellyistä lähitulevaisuuden ikärakenteen jyrkän muutoksen aiheuttamista haasteista. Itse asiassa syntyvyyden nousu tällä vuosikymmenellä saattaisi jopa vaikeuttaa sopeutumista suurten ikäluokkien poistumiseen työvoimasta, koska se veisi nykyistä suuremman osan nuoresta työvoimasta äitiys- ja vanhempainlomille ja päivähoidon, ja kouluihin tarvittaisiin lisää työvoimaa.

Syntyvyyden kehitys on kuitenkin siinä mielessä lähiajan väestöpolitiikan haaste, että mitä kauemmin syntyvyys on uusiutumistason alapuolella, sitä nopeammin väestö alkaa vähetä ja sitä enemmän ikärakenne vinoutuu. Jos tähän halutaan vaikuttaa syntyvyyden pitäisi nousta mahdollisimman pian. Ihmisten lapsilukua on kuitenkin herkkä ja monimutkainen asia. Päätökset lapset saamisesta tai saamatta jättämisestä ovat ihmisten elämän, henkilökohtaisen elämänpolitiikan keskeisimpiä päätöksiä. Valtiovalta ei voi pyrkiä liian voimakkaasti vaikuttamaan ihmisten päätöksentekoon tällä alueella, vaikka alhainen syntyvyys katsottaisiin yhteiskuntaa ajatellen kielteiseksi. Valtion tehtävä on huolehtia ensisijaisesti kansalaisten hyvinvoinnista, ei väkiluvusta. Niille, jotka haluavat lapsia, tulee tarjotaan siihen hyvät taloudelliset mahdollisuudet, tarvittavat palvelut ja mahdollisuudet perhe-elämän yhdistämiseen työnteen ja opiskelun kanssa. Tällainen lapsiystävällinen yhteiskuntapolitiikka voi lisätä myös lapsilukua, mutta siitä emme voi olla varmoja. Lähtökohtana perhepoliittisessa päätöksenteossa ei pitäisi kuitenkaan olla arvailut eri keinojen mahdollisesta vaikutuksesta lapsilukuun, vaan nuorten ihmisten ja perheiden arkielämän tarpeet.

Kommenttipuheenvuoro

Tutkija Heikki Hiilamo , STAKES

Tapani Valkosen esitelmä ei jätä paljoa varaa kommentoinnille, niin vastaansanomattoman rationaalista analyysiä se oli. Yritän lähestyä aihepiiriä siitä yhdestä näkökulmasta, joka jäi esitelmässä ehkä vähäisimmälle käsittelylle mutta jonka itse tunnen parhaiten. Tarkoitan syntyvyyden ja perhepolitiikan välistä yhteyttä.

Valkonen irtisanoutui äskeisessä pronatalismista eli politiikasta, jolla pyritään ensisijaisesti lisäämään syntyvyyttä. Perhepoliittisessa kontekstissa pronatalismi tarkoittaa samaa kuin väestöpolitiikka. Juuri siitä oli kysymys 1930-luvulla Ruotsissa ja Suomessa.

Lähtölaukauksena toimi kahden nuoren vasemmistoälykön Alva ja Gunnar Myrdalin (1934) kirja *Kris i befolkningfrågan*, joka ilmestyi vuonna 1934 ja josta tuli hämmästyttävä myyntimenestys. Kirjan ajatukset olivat pohjana perhepolitiikan muovaamiselle Ruotsissa.

Kuten on tunnettua Gunnar Modeen julkaisi samaan aikaan Suomessa vastaavia ennusteita, jotka ennustivat väestön ehtymistä. Suhtautumisessa syntyvyyteen oli kuitenkin ratkaiseva ero Suomen ja Ruotsin välillä. Vastauksena kirjansa herättämään kritiikkiin Myrdalit muotoilivat periaatteen vapaaehtoisesta vanhemmuudesta. Sen mukaan kenelläkään ei pitäisi olla pakkoa synnyttää lapsia köyhyyteen. Myrdalien aloitteesta perhekustannusten tasaamisesta tuli Ruotsissa poliittinen kysymys: solidaarisen käytöksen – eli kansakunnan tulevaisuuden turvaavan sukupolven synnyttämisen ja kasvattamisen – hintaa pyrittiin alentamaan perhepoliittisilla toimilla. Enää ensisijainen kysymys ei ollut lasten lukumäärä, vaan lapsiperheiden hyvinvointi.

Suomessakin tunnustettiin ristiriita, joka vallitsi väestökysymyksessä yksilöiden mikrotason rationaalisen toiminnan ja sen yhteiskunnallisten seurausten välillä. Kysymys säilyi sodan jälkeiseen aikaan asti kuitenkin yksilömoraalisena aiheena, johon yhteiskunta pyrki vaikuttamaan asennekasvatuksella. Professori Armas Nieminen (1941, 116) kirjoitti vuonna 1941, että “kansan elämä on turvattava, vaikka se vaatisi uhrauksiakin, samalla tavalla kuin puolustuslaitoksen olemassaolo on välttämätön, vaikka senkin kustannukset ovat omiaan aiheuttamaan elinkannan alenemista“. Vasta “talvisodan hirvittävät jäljet“ herättivät suomalaiset päättäjät suurten perheiden tukemiseen (Mannio 1967, 150).

Tosin talvisodan jälkeenkin Armas Nieminen, joka muuten myöhemmin työskenteli Tampereen yliopiston rehtorina, perusteli väestöpolitiikkaa Neuvostoliiton muodostamalla uhalla. Nieminen (1941, 119-120) kirjoitti: “Erikoisesti Suomen kansan, joka koko historiansa ajan on ollut — ja on yhä edelleenkin — ’lännen’ ja ’idän’ välisen taistelun rintamalla ja jolla on naapurinaan toiseen sivistyspiiriin kuuluva kansa, joka suuresta väliluvustaan huolimatta voi vielä voimakkaan lisääntymisensä johdosta kaksinkertaistua, on muistettava Carr-Saundersin sanat: ’Kansassa, joka on tietoinen nopeasta lisääntymisestään, syntyy harvinainen elinvoiman tunne ja se uskoo, että kohtalo on määrännyt sen, vaikkakaan ei anastamaan koko maapalloa, niin kuitenkin anastamaan vähemmän elinvoimaisten naapurimaiden alueet“.

Väestöliiton pitkäaikainen puheenjohtaja V.J. Sukselainen kirjoitti vuonna 1950 perusteellisen tutkielman perhekustannusten tasauksesta. Kirjan johdannossa Sukselainen (1950, 7) tuo esiin uhrautumisen hyveen.

Sukselainen kirjoittaa, että “valtiovalta jo vanhoista ajoista on suhtautunut suojeasti lastenkasvattajiin ja eräin ajoin ryhtynyt ankariin toimenpiteisiin niitä kansalaisia kohtaan, jotka syystä tai toisesta eivät ole olleet halukkaita kohtuullisessa määrässä osallistumaan uuden sukupolven kasvattamiseen”.

Valkosen linjaa voi pitää uskollisena Myrdalien vapaaehtoisen vanhemmuuden periaatteelle: pakon ja painostuksen sijaan tukia. Suomessa on kuitenkin yhä kuultavissa äänenpainoja, jotka muistuttavat 1930-luvun tilanteesta. En viittaa tässä pääministeri Matti Vanhaseen, joka oikeastaan vain nosti kissan pöydälle todetessaan sen itsestäänselvyyden, että Suomessa tarvitaan enemmän lapsia syntyperäisten suomalaisten väkiluvun säilyttämiseksi nykyisellä tasolla.

Syyskuun alussa Elinkeinoelämän valtuuskunta julkaisi raportin Tuomitut vähenemään — suomalaiset ja lisääntymisen vaikea taito (2003). Sen sanoma oli, että tukien sijaan perheiden asenteita tulisi muuttaa. Raportin mukaan “lapset eivät ole enää arvo sinänsä, vaan aikuisten elämäntavoitteiden ja -tilanteiden funktioita”. Raportin mukaan syntyvyyttä voidaan nostaa sillä, että “parit saadaan luopumaan omalle elämälleen asettamista tavoitteista”.

“Mikäli — ‘suomalaiset’ -niminen kansa jatkossakin listataan erilaisiin Maailman maat ja kansat -kokoomateksiin — on huomio suunnattava uusien suomalaisten määrään, syntyvyyteen.”

“Kuinka tukiriippuvaisia perheitä tukia lisäämällä synnytetään? Riittävätkö tukieuroilla kasvamaan rohkaistujen suurperheiden vanhempien resurssit ja aika jokaiselle lapselle vielä äitiys- ja vanhempainlomakausien jälkeen?”

“Lapset eivät siis ole enää arvo sinänsä. Heistä on tullut aikuisten omien elämäntavoitteiden ja -tilanteiden funktioita.”

“Lapset ovat arvokkaita vasta, kun yksilö-, ura- ja elintasokeskeiset aikuiset ovat valmiita jälkeläistensä puolesta tinkimään jotakin omastaan. Sen kaltaista vastuuta ei voi siirtää äänestysurnan toiselle puolelle, yhteiskunnalle, valtiolle tai sen edustajille.”

Siinä missä Valkonen korostaa lapsiperheiden taloudellisia tukia, palveluita ja työ- ja perhe-elämän yhteensovittamista, EVA pelkää perhetuen luovan tukiriippuvaisia perheitä joilla ei riitä enää tukien saamisen jälkeen resursseja ja aikaa lasten hoitamiseen.

Valkosen esitelmässä ja EVA:n raportissa on kuitenkin yksi yhteinen piirre: kumpikaan taho epäilee sitä, että perhetuilla voitaisiin vaikuttaa syntyvyyteen. Näkemys on liian synkkä.

Yksilöiden taloudellista käyttäytymistä selittävän mikroteorian mukaan ihmiset pyrkivät maksimoimaan taloudellisen hyödyn. Teorian mukaan lapsia yritetään hankkia jos siitä on taloudellista hyötyä, lasten syntymistä pyritään välttämään, jos siitä ei ole taloudellista hyötyä. Teoria selittää hyvin esimerkiksi syntyvyyskehitystä teollistumisen aikana. Vielä viime vuosisadan alussa naiset synnyttivät Ruotsissa keskimäärin neljä ja Suomessa keskimäärin viisi lasta. Tuolloin lapset olivat tuotannon tekijöitä. He osallistuivat maataloustöihin tai hankkivat perheelle elantoa kaivoksissa, sahoilla ja tekstiiliteollisuudessa. Lapsuus ei ollut erillinen elämänvaihe, vaan lapsia pidettiin miniatyyrikokoisina aikuisina.

Lasten suuri lukumäärä oli tarpeen, koska lapset loivat sosiaaliturvaa vanhuuden ja sairauden varalle. Lapsi oli köyhän rikkaus, sanoo vanha sananlasku. Lasten rooli alkoi muuttua vasta 1900-luvun alussa. Esimerkiksi Helsingissä sanomalehtikauppa oli pikkupoikien käsissä aina vuoteen 1922 asti. Tuolloin astui voimaan poliisijärjestyksen pykälät sanomalehtien myynnistä ja pojannulikat käskettiin kouluun. Samaan aikaan alaikäisten työntekoa alettiin yleisesti pitää sopimattomana.

Lapsityökiellon ja koulupakon myötä lapset muuttuivat vähitellen tuotannontekijöistä kulutusyksiköiksi, tai toisin sanoen hyvinvoinnin tuottajista hyvinvoinnin kuluttajiksi. Lasten lukumäärä perheissä pieneni samalla, kun lasten aiheuttamat kustannukset kasvoivat. Syntyvyys romahti. 1930-luvulle tultaessa naiset synnyttivät Suomessa keskimäärin enää kolme lasta (30 vuotta aikaisemmin siis viisi lasta) ja Ruotsissa keskimäärin kaksi lasta (30 vuotta aikaisemmin neljä lasta). Syntyvyyden romahduksella ei ole suoraa yhteyttä ehkäisyvälineiden kehitykseen, vaan syyt löytyvät yhteiskunnallisista tekijöistä.

Ilman perhetukia kehitys olisi jatkunut kohti vieläkin alhaisempaa syntyvyyttä. Naisten työhön osallistumisen lisääntymisen myötä yhä tärkeämmäksi lasten aiheuttamaksi kustannuseräksi tuli naisten kotona suorittama palkaton työ sekä pois jääneet ansiot työmarkkinoilta. Pohjoismaissa korkeaa syntyvyyden tasoa on pidetty yllä nimenomaan päivähoitojärjestelmällä ja korkeatasoisina vanhempainetuuksina. Pohjoismaisen perhepolitiikan tärkein motivaatio ja erityispiirre on ollut sukupuolten välisen tasa-arvon korostaminen. Saman voi sanoa toteamalla pohjoismaisen perhepolitiikan alentavan naisten solidaarisen käytöksen hintaa: lasten synnyttäminen ei vangitse naisia kotiin ja työelämän ulkopuolelle.

Tämän seminaarin puheenjohtaja esitti toivomuksen, että alustajat — tilanteen mukaan — ottaisivat kantaa siihen, voidaanko syntyvyyttä lisätä ja jos kyllä, niin miten. Vastaukseni ensimmäiseen kysymykseen lienee selvä. Uskon että syntyvyyttä voidaan lisätä yksinkertaisesti lisäämällä edelleen palkattoman työn jakoa lapsiperheissä. Esimerkiksi Ruotsissa on havaittu, että perheissä on enemmän lapsia, mikäli myös isät osallistuvat lastenhoitoon. Paras tapa lisätä myös lasten arvostusta yhteiskunnassa on suunnitella perhetukia siten, että yhä useammat isät kokisivat sosiaalisesti oikeudekseen omien lastensa hoitamisen silloin, kun he ovat pieniä. Perhetuen ja syntyvyyden välistä yhteyttä olisi tutkittava myös syntyvyyden rakenteen näkökulmasta.

Vastaus Tapani Valkosen kommenttiin

Puheenvuoroni jälkeen käyttämässään kommentissa Tapani Valkonen esitti, ettei syntyvyyden rakenteesta ole saatavissa tarkkoja tietoja ja vaikka olisikin aihetta ei olisi syytä tutkia. Valkosen mukaan synnytyskäyttäytyminen on yksityisasia, johon julkisen vallan ei ole syytä puuttua mitenkään.

Olen eri mieltä. Perhetuki ei kata lähellekään kaikkia lapsista aiheutuvia kustannuksia. Toisin sanoen lasten lukumäärän kasvaessa ja tulotason ollessa vakio perheiden taloudellinen tilanne heikkenee. Tieto syntyvyyden rakenteesta auttaa perhetuen kohdentamisessa ainakin kahdella eri tavalla. Ensinnäkin tukea voidaan kohdentaa niille perheille, joilla lapsista aiheutuvat kustannukset ovat kaikkein raskaimmat suhteessa käytettävissä oleviin resursseihin. Toiseksi kyseistä tietoa voidaan käyttää sellaisten interventioiden pohjana, joiden tarkoituksena on helpottaa erityisesti niiden perheiden tilannetta, joissa taloudelliset tekijät estävät kaikkein selvimmin lasten hankkimista.

Kirjallisuus

- EVA: Tuomitut vähenemään — Suomalaiset ja lisääntymisen vaikea taito. Helsingin Sanomat (2002): Torsti tietää. 26.5.2002.
- Mannio, N. A. (1967): Sosiaalipolitiikon kokemuksia 50 itsenäisyysvuoden ajalta. WSOY. Porvoo.
- Myrdal, A. & Myrdal, G. (1934): Kris i befolkningsfrågan. Stockholm.
- Nieminen, A. (1941): Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään. WSOY. Porvoo.
- Sukselainen, V. J. (1950): Perhekustannusten tasaaminen. WSOY. Helsinki.

Suomen väestönkehitys eurooppalaisessa kontekstissa: Onko syytä huoleen?

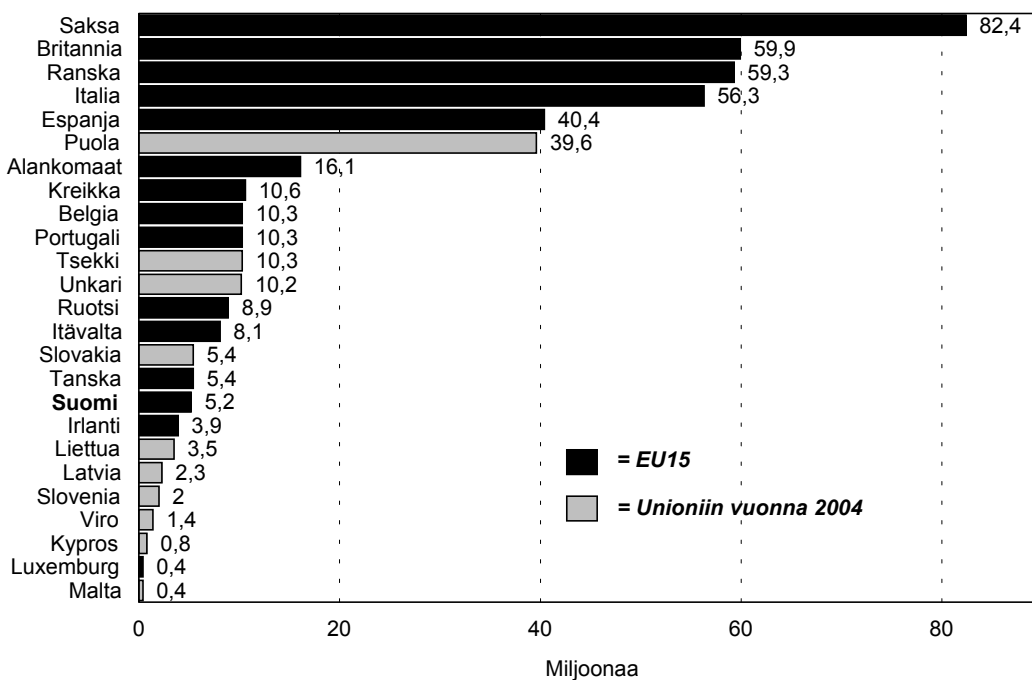
Kehittämispäällikkö Mauri Nieminen, Tilastokeskus

Euroopassa asuu tällä hetkellä noin 817 miljoonaa asukasta. Suomen osuus tästä on häviävän pieni 0,6 prosenttia. Vuonna 2004 EU kattaa Euroopan väestöstä hieman yli puolet – noin 460 miljoonaa asukasta. Suomen osuus tulevasta EU:sta on 1,1 prosenttia.

Tällä hetkellä suurimmassa maassa Saksassa asuu Eurostatin tilaston mukaan yli 80 miljoonaa asukasta. Lähes 60 miljoonaa asukasta on Britanniassa, Ranskassa ja Italiassa.

Vuonna 2004 Euroopan unioniin liittyvistä maista suurin on Puola, jossa asuu lähes 40 miljoonaa asukasta, sitten tulevat Tsekki ja Unkari, joissa kummassakin on 10 miljoonaa asukasta. Slovakia on Suomen kokoinen, mutta kaikki muut maat ovatkin sitten väkiluvultaan pienempiä. Tulevassa EU:ssa alle miljoonan asukkaan maita ovat Kypros (0,8), Luxemburg (0,4) ja Malta (0,4).

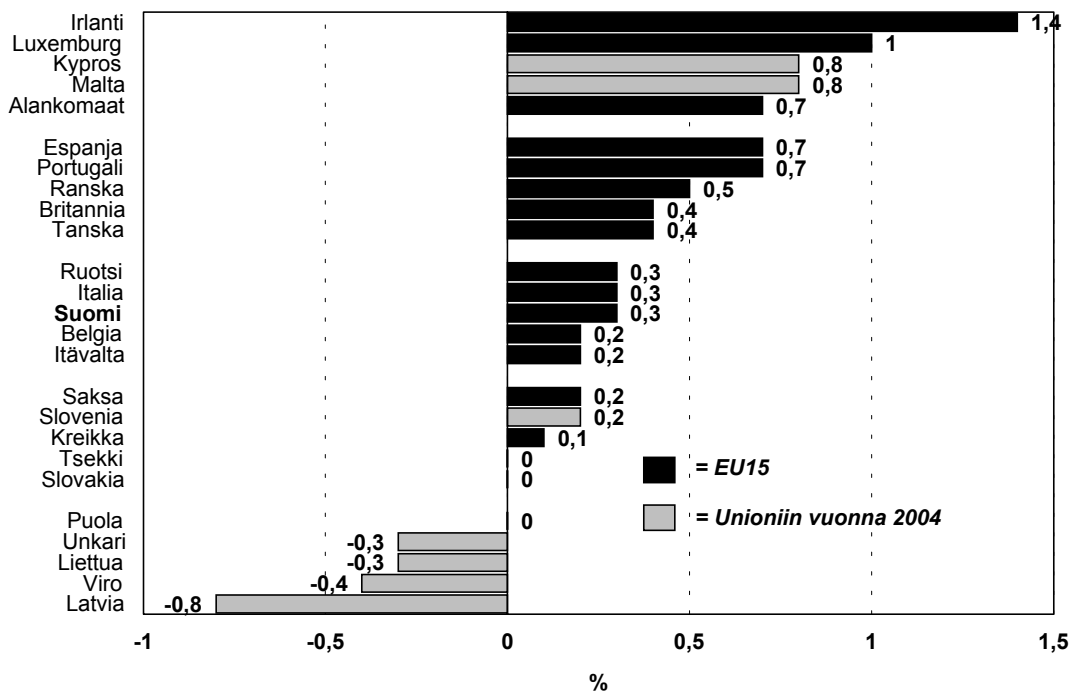
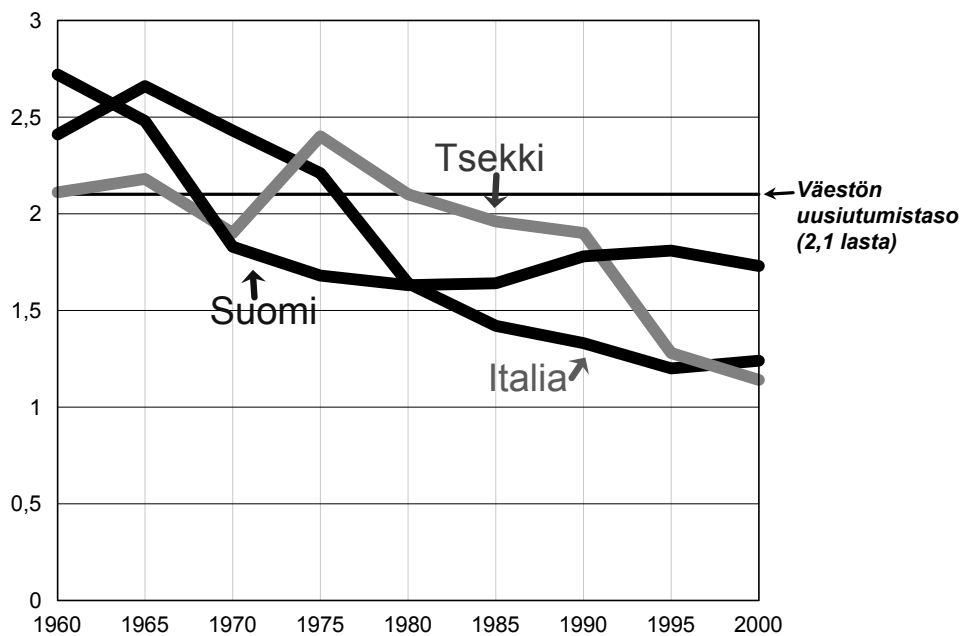
Kuvio 1. EU-maiden ja unioniin vuonna 2004 liittyvien maiden väkiluvut (milj.) vuonna 2001.

Pitkään jatkunut hidas väestönkasvu

Euroopan väestönkasvu on ollut jo pitkään hidas. Irlannin korkea hedelmällisyys on pitänyt sen väestönkasvun kärjessä ja pikkuinen Luxemburg ylsi muuttovoittovaltiona vuonna 2001 vielä yli prosentin kasvuun. Suurimmassa osassa tulevaa EU:ta väestönkasvu on alle 0,3 prosenttia ja tähän joukkoon kuuluu myös Suomi.

Suurin osa uusista hakijamaista on alhaisen jopa negatiivisen väestönkasvun maita. Ainoastaan pikkuvaltioiden Kyproksen ja Maltan väestönkasvu yltää maiden kärkijoukkoon.

Kuvio 2. EU-maiden ja unioniin vuonna 2004 liittyvien maiden väestönkasvu (%) vuonna 2001.**Kuvio 3.** Kokonaishedelmällisyysluku vuosina 1960-2000: Suomi, Italia ja Tseki.

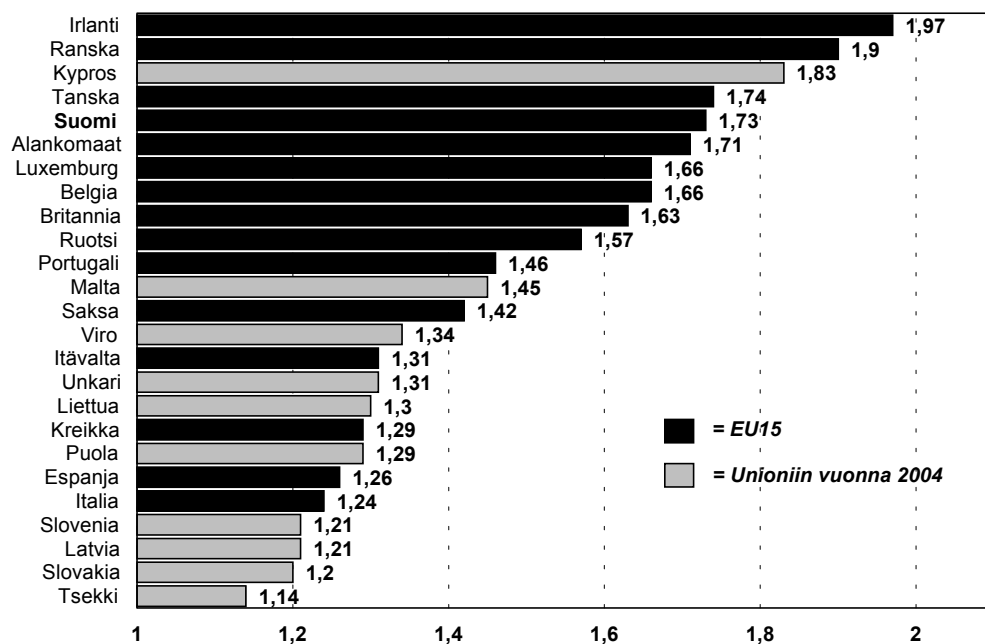
Yhä vähemmän lapsia

Hitaaseen väestönkasvuun on yksi merkittävä syy: suurimmassa osassa Euroopan maita on syntynyt liian vähän lapsia. Kokonaishedelmällisyysluku – äideille syntyvien lasten keskimäärä – on jo pitkään ollut alle uusiutumistason 2,1 lasta. Erityisesti Neuvostoliiton romahdus näkyi Itä-Euroopan maiden hedelmällisyyden kehityksessä – lähes kaikkialla tapahtui selvä ”pudotus”. Tällä hetkellä entiset Itä-Euroopan maat kuuluvat joukkoon, jossa hedelmällisyys on Euroopan – ja koko maailman – alhaisinta. Jo ennen Itä-Euroopassa tapahtunutta hedelmällisyyden laskua Etelä-Euroopan maissa alkoi hedelmällisyys laskea. Sielläkin kehitys johti erittäin alhaiselle hedelmällisyydelle. Kuviossa 3 on esitetty Suomen hedelmällisyyden kehityksen lisäksi Tsekin ja Italian kokonaishedelmällisyysluvut vuosilta 1960-2000.

Kun irlantilainen nainen synnyttää vielä keskimäärin lähes kaksi (1,97) lasta, niin tsekkiläinen kanssasisar ei synnytä enää kuin yhden (1,14) lapsen. Myös Kreikka, Italia ja Espanja kuuluvat tähän alhaisen hedelmällisyyden ryhmään.

Kun irlantilainen nainen synnyttää vielä keskimäärin lähes kaksi (1,97) lasta, niin tsekkiläinen kanssasisar ei synnytä enää kuin yhden (1,14) lapsen. Myös Kreikka, Italia ja Espanja kuuluvat tähän alhaisen hedelmällisyyden ryhmään.

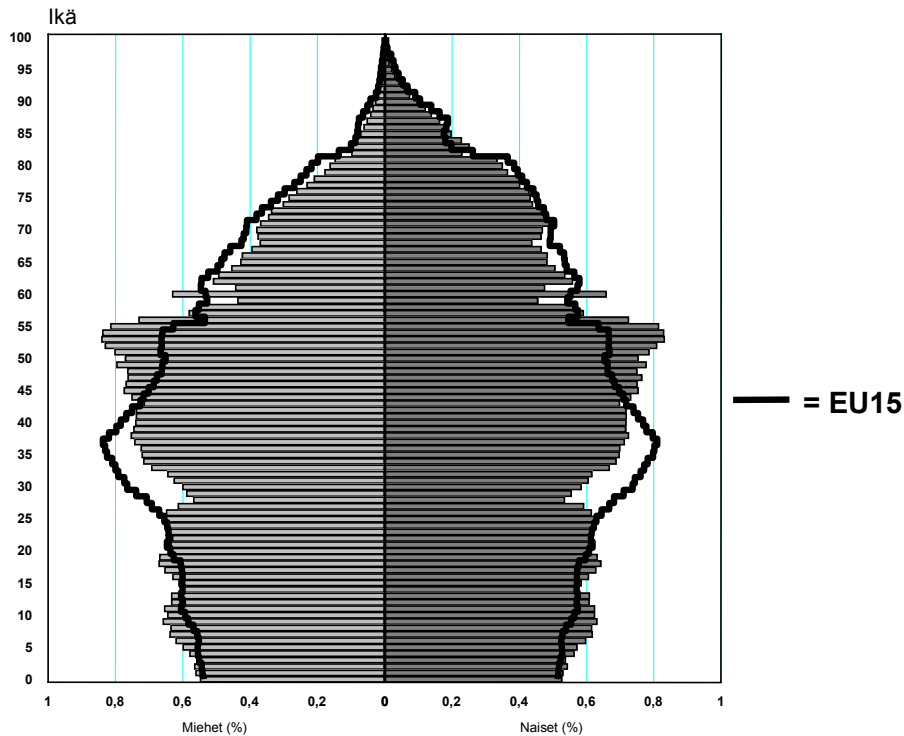
Kuvio 4. EU-maiden ja unioniin vuonna 2004 liittyvien maiden kokonaishedelmällisyysluvut vuonna 2001.

Ikäpyramidi tuhkauurnaksi

Vaikka siirtolaisuus läntiseen Eurooppaan on jatkunut vilkkaana, niin kaikkein eniten väestön ikärakenteeseen on vaikuttanut alhainen hedelmällisyys. Ikäpyramidi kapenee alaosaan kun lapsia ei synny riittävästi ja seurauksena on, että tulevaisuudessa ikäpyramidit muuttuvat hyvin tasapaksuiksi tuhkauurnaa muistuttaviksi – näin käy myös Suomessa.

Suomen ikäpyramidin ”tavaramerkki” on jo pitkään ollut sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat. Mutta jos vertaa nykyisen EU:n ikärakennetta, niin huomataan, että sieltäkin on tulossa suuret ikäluokat – tosin noin kymmenen vuotta jäljessä. Tästä tietysti seuraa, että meillä ikärakenteen vaikutukset yhteiskunnan eri alueilla näkyvät aikaisemmin kuin muualla.

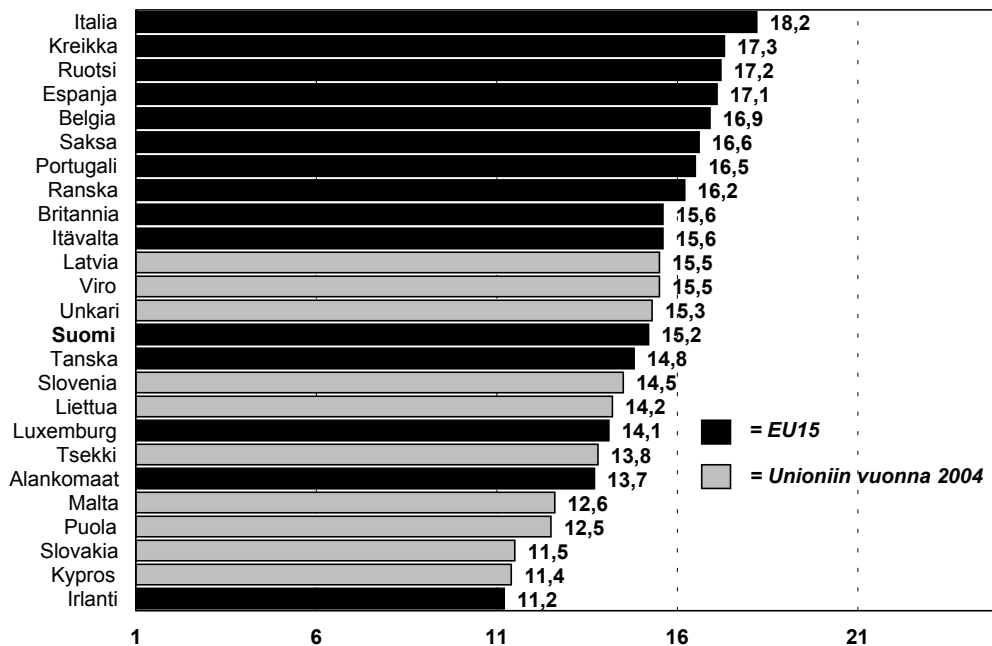
Kuvio 5. Suomen ja EU15 ikärakenne vuonna 2001.

Väki vanhenee

Olkoonkin väestömäärämme Suomessa, EU:ssa tai koko Euroopassa mikä tahansa, niin seuraavien vuosikymmenien suurin haaste on väestön ikärakenteessa tapahtuvat muutokset.

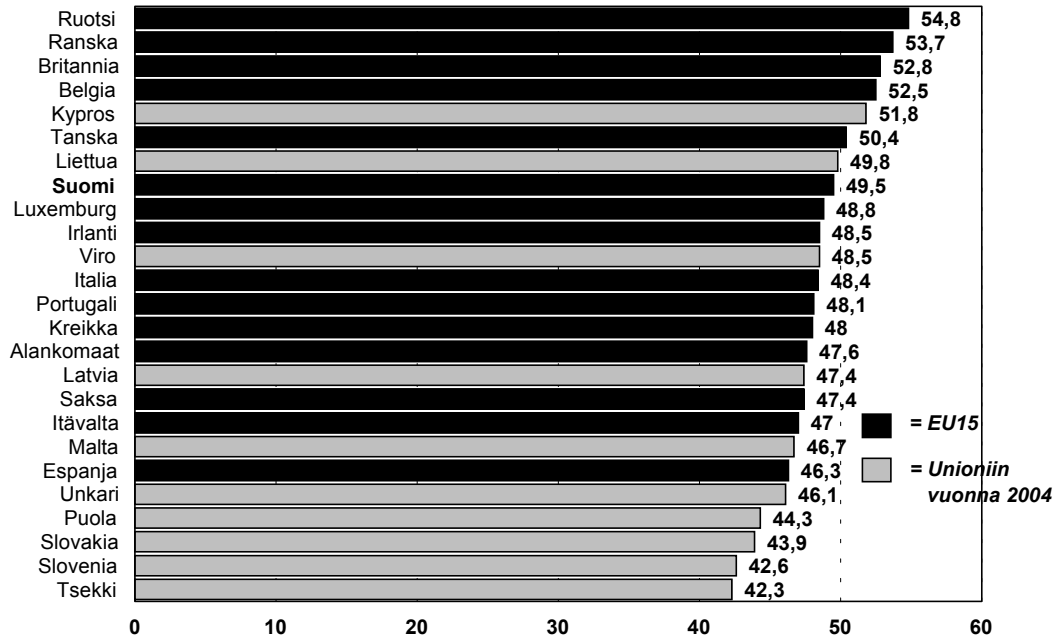
Seuraava tarkastelu perustuu Eurostatin vuonna 1999 laatimaan skenaarioon (väestöennusteen).

Kun verrataan pelkästään yli 65-vuotiaiden osuutta koko väestöstä, niin ”iäkkäin” valtio on tällä hetkellä Italia – tosin seuraavat tulevat aivan kintereillä – Kreikka, Ruotsi ja Espanja. Näin mitaten EU:n ”nuorin” väestö löytyy korkean hedelmällisyyden Irlannista, mutta seuraavaksi nuorimmat väestöt löytyvätkin uusista jäsenmaista.

Kuvio 6. EU-maiden ja unioniin vuonna 2004 liittyvien maiden yli 65-vuotiaiden osuus vuonna 2001.

Väestöllinen huoltosuhde – alle 15-vuotiaita ja yli 65-vuotiaita 100 15-64-vuotiasta kohti – on epäedullisin Ruotsissa, 54,8. Suomessa väestöllinen huoltosuhde on keskitasoa ja monissa hakijamaissa vielä suhteellisen edullinen.

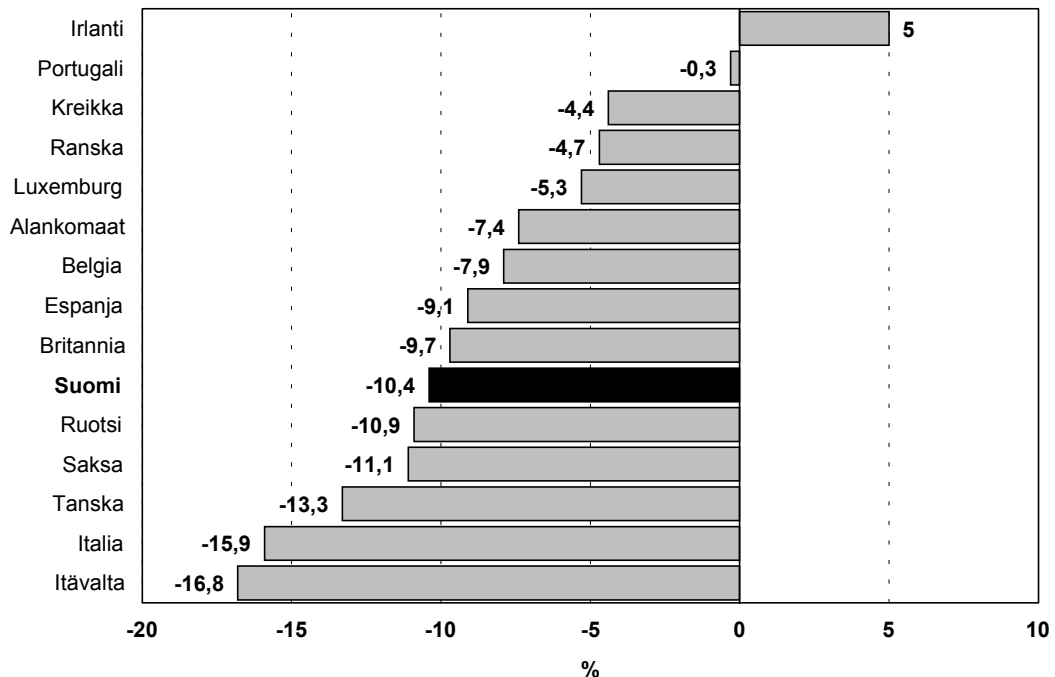
Kuvio 7. EU-maiden ja unioniin vuonna 2004 liittyvien maiden väestöllinen huoltosuhde vuonna 2001.

Vähän lapsia, työvoimapula ja vanhuksia paljon

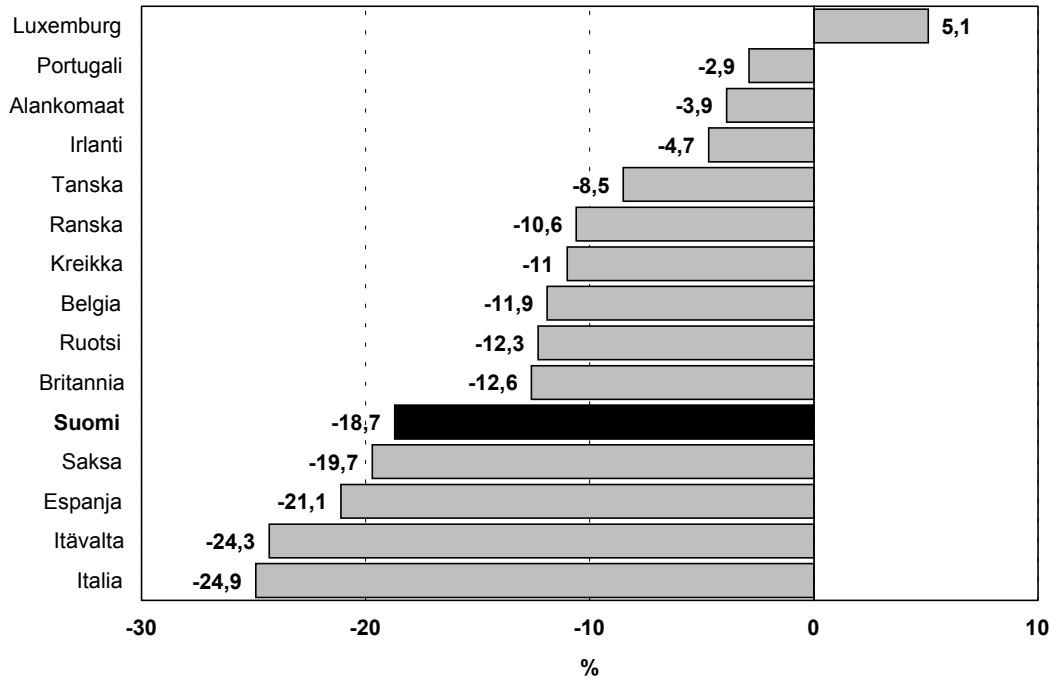
Alhainen hedelmällisyys vaikuttaa siihen, että tulevaisuudessa on vuodesta toiseen yhä vähemmän lapsia. Vuoteen 2020 mennessä Eurostatin skenaarion vuodelta 1999 mukaan ainoastaan Irlannissa lasten määrä kasvaisi. Muualla lasten määrät vähenisivät, Suomessa 10 prosenttia, mutta Italiassa ja Itävallassa jo 16 prosenttia.

Kuvio 8. EU-maiden 0-14-vuotiaiden määrän muutos (%) vuosina 2002-2020.

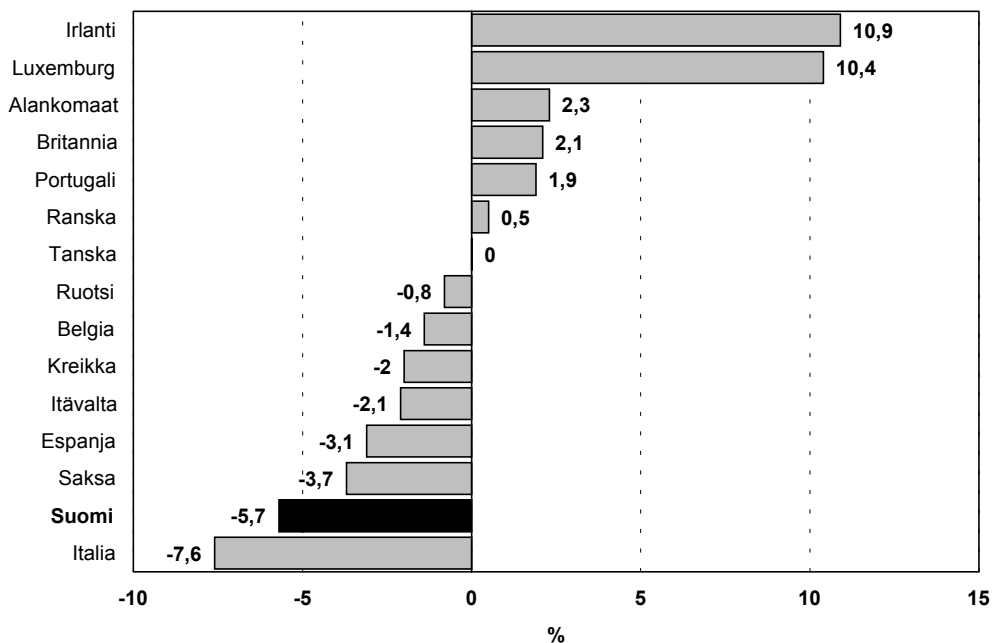
Vuoteen 2040 mennessä lasten määrän väheneminen on vielä dramaattisempi. Jos nykyinen alhainen hedelmällisyys jatkuu, niin lasten määrän väheneminen saattaa olla jopa neljänneksen luokkaa. Näin tapahtuu alhaisen hedelmällisyyden Itävallassa ja Italiassa. Suomessakin väheneminen olisi lähes viidenneksen – EU-maiden suurimpia pudotuksia.

Kuvio 9. EU-maiden 0-14-vuotiaiden määrän muutos (%) vuosina 2002-2040.

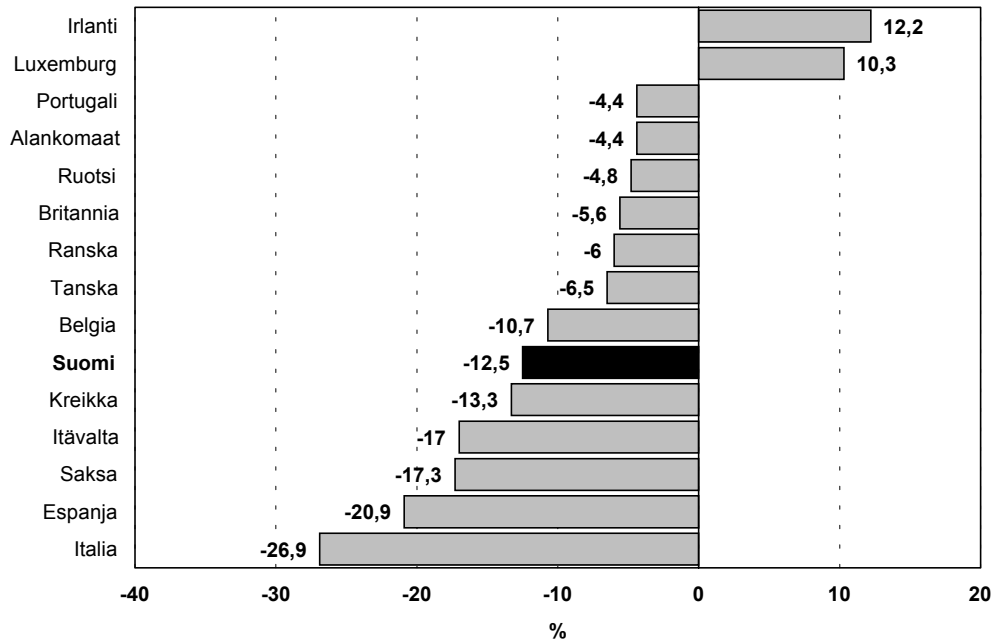
Työkäisen väestön määrän muutos tulee vuoteen 2020 mennessä olemaan suurin Suomessa (-5,7%) ja Italiassa (-7,6%), mutta on vielä osassa maita positiivinen.

Kuvio 10. EU-maiden 15-64-vuotiaiden määrän muutos (%) vuosina 2002-2020.

Sen sijaan nykyisellä kehityksellä vuonna 2040 työikäisen väestön määrä olisi noussut ainoastaan Irlannissa – korkea hedelmällisyys- ja Luxemburgissa – siirtolaisuus. Suomi kuuluisi edelleen maiden joukkoon, jossa työikäinen väestö selvästi pienenesi nykyiseen verrattuna.

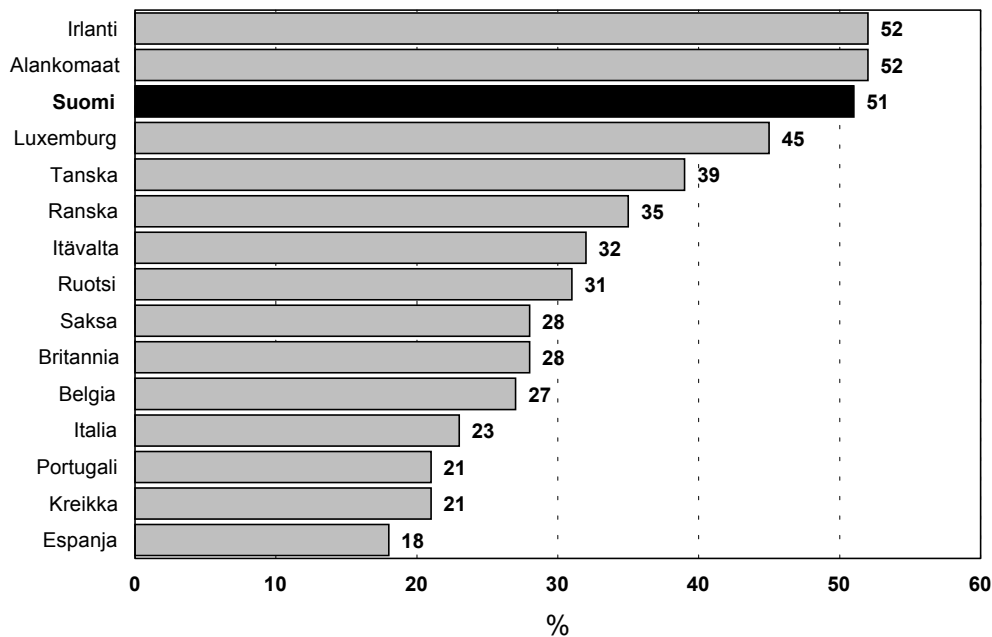
Kuvio 11. EU-maiden 15-64-vuotiaiden määrän muutos (%) vuosina 2002-2040.

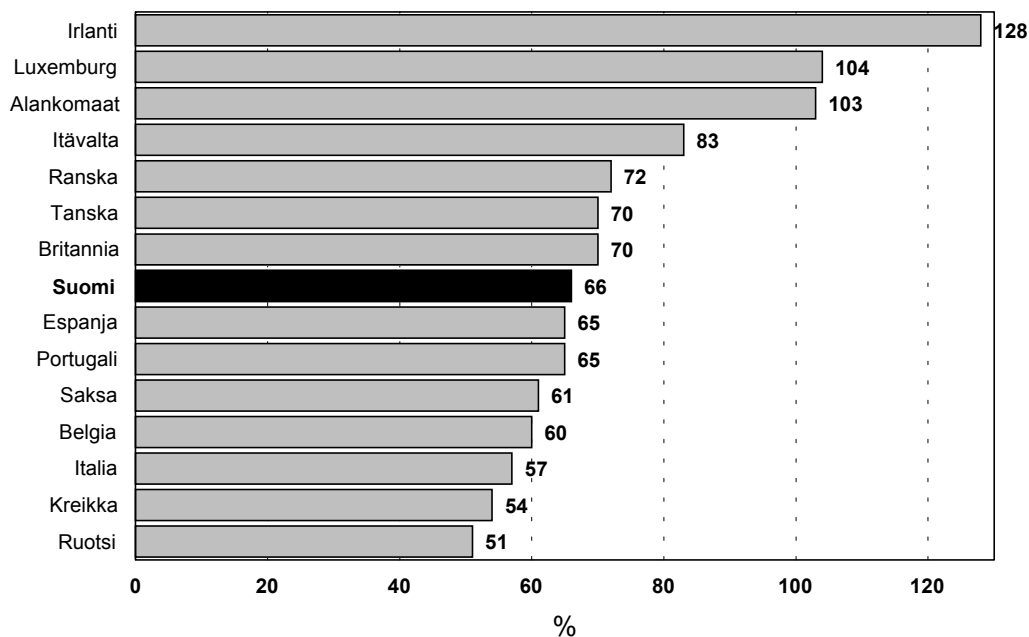

Sen sijaan yli 65-vuotiaiden määrä tulee kaikissa maissa kasvamaan – olkoon tarkastelujakso vuoteen 2020 tai 2040 saakka.

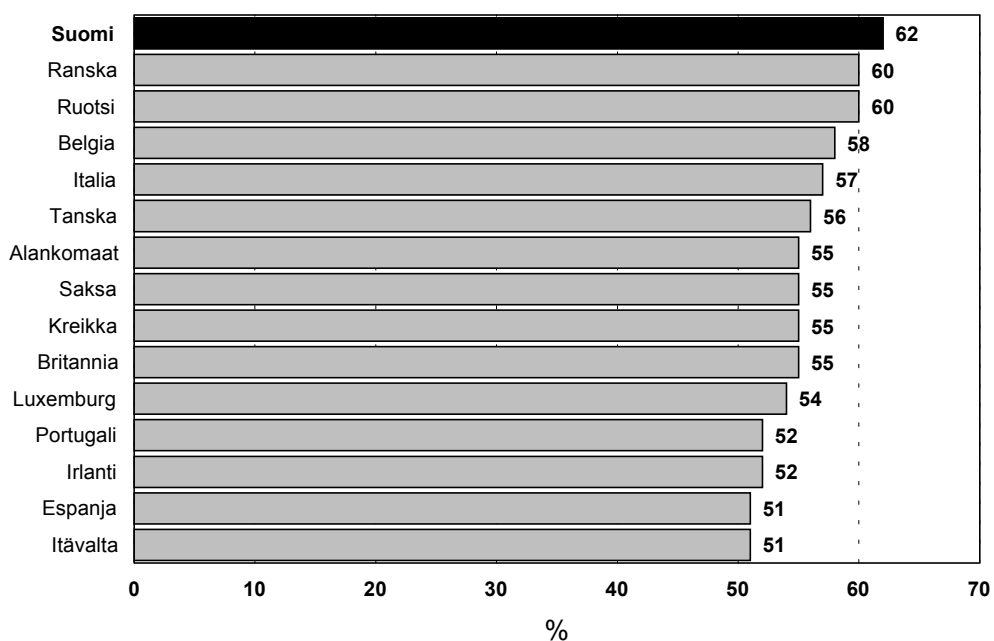
Vuonna 2020 Suomessa suuret ikäluokat ovat vielä lisäämässä vanhusten määrää. Niinpä Suomessa vanhusten määrän kasvu onkin Irlannin ja Alankomaiden kanssa suurinta. Vuoteen 2040 mennessä Irlannissa vanhusten määrä kasvaa eniten ja Suomi on jo pudonnut maiden keskikastiin.

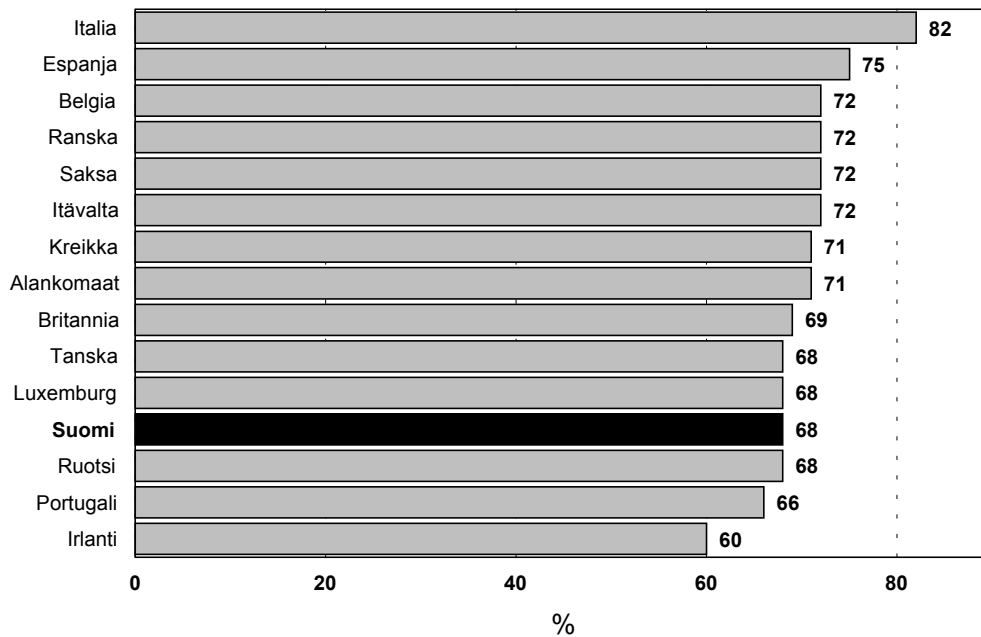
Kuvio 12. EU-maiden yli 65-vuotiaiden määrän muutos (%) vuosina 2002-2020.

Kuvio 13. EU- maiden yli 65-vuotiaiden määrän muutos (%) vuosina 2002-2040.

Myös väestöllinen huoltosuhde – lapsia ja vanhuksia 100 työikäistä kohti – on Suomelle epäedullinen vuonna 2020. Syy tähän löytyy tietenkin noista suurista ikäluokista ja korkeasta syntyvyydestä. Sen sijaan vuonna 2040 olemme pudonneet edullisimpien huoltosuhteiden joukkoon – jos se nyt mikään kunnia on. Mutta jos ihmiset saadaan jollakin keinolla synnyttämään, silloinhan vuosi 2040 näyttää aivan toiselta.

Kuvio 14. EU-maiden väestöllinen huoltosuhde vuonna 2020.

Kuvio 15. EU-maiden väestöllinen huoltosuhde vuonna 2040.

Loppupäätelmiä

Ikääntyvästä väestöstä huolehtiminen tulee olemaan niin Suomen kuin koko Euroopan lähivuosikymmenien haaste. Tämän ratkaisemiseksi on turhaa puhua syntyvyyden nostamisesta. Nyt syntyvät lapset siirtyvät työvoimaan vasta 2030 luvulla. Tuolloinhan on jo ohitettu ne haasteet, jotka aiheutuvat suurista ikäluokista niin meillä kuin muualla.

Työikäinen väestö alkaa ensin ikääntyä ja sitten vähetä – Suomessa aluksi nopeammin, mutta muut maat tulevat perässä. Jos halutaan, että työvoiman määrä pysyisi edes entisellään tarvitaan koulutettuja työtätekeviä maahanmuuttajia – niin Suomeen kuin muuallekin.

Kun muistetaan, että tulevaisuuden ikääntyminen vaikuttaa yhteiskunnassa hyvin monille tahoille ja samoista palveluista on kilpailemassa myös nuorempaa väestöä, niin saattaisi olla syytä huoleen. Mutta on hyvä tietää, että ongelman parissa ei ole vain suomalaiset, vaan koko Eurooppa – sekä muu teollistunut maailma ja kehitysmaat. Joka tapauksessa lähiajan Suomi on ikääntyvä, alhaisen hedelmällisyyden, nykyisiä työttömiä uudelleenkouluttava ja ulkomaalaista työvoimaa rekrytoiva maa.

Kommenttipuheenvuoro

Pohjois-Savon maakuntajohtaja Antti Mykkänen

Monikulttuurisuus on voimavara – Suomen on luotava aktiivisen maahanmuuttopolitiikan strategia

Väestökehitystä ei voi tarkastella yksin eurooppalaisessa kontekstissa vaan maailman laajuisesti. Maapallon väkimäärän arvioidaan kokonaisuudessaan kasvavan n. 1 ½ miljardia vuoteen 2020 ja yli 2 ½ miljardia vuoteen 2040 mennessä (UN. World Urbanization Prospects, 2002). Euroopan väkimäärä vähenee samalla ajanjaksolla sekä absoluuttisesti että suhteellisesti, väheneminen on kaikista maanosista suhteellisesti suurinta. Pohjois-Amerikka ja Oseania säilyttävät suhteellisen osuutensa ja niissä myös absoluuttisesti väkimäärä kasvaa. Sama tilanne on Aasiassa, jossa asuu koko tarkastelujaksona n. 60 % maapallon väestöstä. Suhteellisesti ja absoluuttisesti eniten väkimääränsä kasvattaa kuitenkin Afrikka.

Euroopan sisällä lähi vuosikymmeninä Pohjois- ja Länsi- Eurooppa elävät suurin piirtein nykyisillä väkimäärillä sen sijaan Etelä-Euroopassa ja etenkin Itä-Euroopassa arvioidaan tapahtuvan lähes 60 miljoonan ihmisen väheneminen vuoteen 2030 mennessä.

Maapallon väestökehitys ja sisäinen muuttoliike vaikuttavat talouksien ja kulttuurien kykyyn uusiutua.

On havaittavissa, että Euroopasta ollaan rakentamassa eräänlaista linnoitusta suojaksi Yhdysvaltain ja Kauko-Idän taloudelliselle ”uhkalle”. Toisaalta halutaan suojautua pääuskonnoista ja kulttuurisuuntauksista poikkeavien virtausten vaikutuksilta ja pyritään sulauttamaan ne valtakulttuureihin.

Talouden kasvu tarvitsee tuekseen henkistä virtaa. Parhaiten sitä syntyy avoimessa ja vuorovaikutteisessa taloudessa ja kulttuuri-ilmapiirissä. Euroopan – ja samalla Suomen – pärjäämisen ehto on, että olemme vahvasti solmukohta paitsi maailmalaajuisessa pääoma- ja osaamis – eli ihmisvirroissa. Näin ollen Suomen ja koko Euroopan kannalta kysymys monikulttuurisuuden ymmärtämisestä ja sen toteutuksen viisaista ratkaisuista on eräs kohtalonkysymyksistä. Virallinen Suomi on näissä asioissa ollut pitkään laput silmillä. Suomesta on puuttunut täysin maahanmuuttopolitiikka. Kuvaavaa on, että sen nimen alla on linjattu ja toteutettu ainoastaan pakolaispolitiikkaa.

Esitin kolme vuotta sitten, että maan hallituksen tulee laatia pikaisesti aktiivista maahanmuuttopolitiikkaa edistävä strategia. Virallisesti ja erityisesti työministeriön suunnalta ajatukset silloin tyrmättiin. Tänä päivänä on asiassa hieman edistytty. Hallitusohjelmassa on jo mainintoja maahanmuuttopolitiikasta ja sen linjauksista.

Suomi tarvitsee aktiivista maahanmuuttopolitiikkaa ja sen linjauksia. Asian toteutus on koko valtioneuvoston ei yhden tai kahden ministeriön vastuulla. Samalla tarvitaan vahvaa asennetyötä monikulttuurisuuden ymmärtämiseksi

Tuntuu selvältä, että lähialueet Venäjä ja Baltia, tarjoavat luonnollista pohjaa maahanmuutolle; näin erityisesti Itä- ja Etelä-Suomessa. Kaukoitään - Kiina ja Intia - on luontevaa vahvistaa opiskelija- ja tutkintovaihtoa ja siten edistää maahanmuuttoa Suomeen.

Varsin yleisesti tiedetään, että syntyvyyden lisääminen ei helpota tilannettamme taloudellisen

huoltosuhteen kannalta kriittisinä vuosina ennen vuotta 2030. Jotkut jopa arvioivat, että nykyinen syntyvyysasteemme säilyttäminen (1,7 lasta synnyttäjää kohti) on jo kunnianhimoinen tavoite. On myös epäilyjä perhepoliittisten etujen vaikuttavuudesta syntyvyyden lisääjinä. Asiaa on valottanut monipuolisesti Tapio Wallius EVA:n ”Tuomitut vähenemään” julkaisussa. On helppo yhtyä hänen johtopäätöksiinsä asenteiden ensisijaisuudesta lasten hankintaan. Ne taas ovat selvässä vuorovaikutuksessa yhteiskunnan toimenpiteisiin.

Oma kantani on, että kaikissa tilanteissa ja suhdanteista riippumatta olosuhteet lapsien synnyttämiseksi ja heidän kasvattamiselleen tulee olla mahdollisimman hyvät. Perhepolitiikka ei voi olla konjunktuuripolitiikkaa. Globaalisesti tarkastellen varsin vastuullista toimintaa on myös adoptiotoiminnan lisääminen etenkin yhteiskunnan kantokykyyn suhteutettuna ”ylikansoitetuista” maista.

Toinen iso kysymys on Suomen sisäinen muuttoliike. Se on ollut viime vuosina sangen vauhdikasta. Esim. Itä-Suomen neljästä maakunnassa väki on vähentynyt n. 6000 – 7000 asukasta vuodessa. Ja valtiolta on omilla toimenpiteillään vahvistanut tätä kehitystä. Muuttoliike siinä laajuudessa, kuin se on Suomessa ollut ei ole kansantalouden etu.

Ei ole syytä ryhtyä keksimään tai laatimaan muuton rajoitteita. Pikemminkin on luotava edellytykset eri puolelle Suomea pärjätä niin, että ihmisiä ei pakoteta muuttamaan työn perässä kansantaloutta ja ihmistä itseään rasittavalla tavalla. Tässä suhteessa on käytettävä laajan aluepolitiikan ja aluekehityksen koko keinovalikoimaa. Perinteiset aluepoliittiset tuet ovat vain pieni osa kokonaisuutta. Koko finanssi-, vero- ja myös tulopolitiikka on tarkasteltava tasapainoisen aluekehityksen näkökulmasta. Keinoja on yllin kyllin.

Yritystuet, teknologiapolitiikka, yliopisto- ja korkeakoulupolitiikka sekä alueelliset verohuojennukset ovat vain esimerkkejä välineistä, joilla voidaan vaikuttaa myönteisesti aluekehitykseen. Jatkossa kaikkia päätöksiä on tarkasteltava myös niiden alueellisista vaikutuksista käsin.

Työmarkkinat ja ikääntyminen¹

Neuvotteleva virkamies Pekka Tiainen, Työministeriö

1 Johdanto

Mistä työvoimaa, kun väki vanhenee, työvoiman eläkeikään tulon ajoitus ja vaikutus ja eri alojen työvoimapoistumat ovat keskeisiä kysymyksiä, kun pohditaan tulevaisuuden demograafista muutosta². Kysymyksenasettelu painottuu usein työvoiman riittävyteen ja ratkaisuja haetaan työvoiman tarjonnan lisäämisestä. Tämä johtaa helposti siihen, että puhutaan työvoimapulasta, vaikka on suurtyöttömyys. Suuri harha syntyy, jos vedetään yhtäläisyysmerkit työvoiman tarjonnan lisäämisen ja työllisyyden lisääntymisen välille ikään kuin työllisyys olisi automaattista. Usein ei myöskään tehdä eroa sen välille, onko kyseessä työvoiman tarjonnan lisäys vain työn tarjonnan lisäys. Nimittäin edellinen voi merkitä korkeampaa työttömyyttä, kuten kävi 1990-luvun lopulla.

Pelkkä työn tarjonnan lisääminenkään ei riitä eikä kannustavuudesta puhuminen tästä lähtökohdasta. Jos työn tarjontaa lisätään alentamalla esimerkiksi sosiaaliturvaetuuksia, tuloksena on alempi työn hinta ja siirtyminen kohden liberalistisia työmarkkinoita, joihin kuitenkin kuuluvat matalan palkkatason aiheuttamat toimeentulo-ongelmat ja työssäkävien köyhyys sekä häiriöt työmarkkinoilla. Nämä ongelmat vesittävät alemmasta työn hinnasta tulevaa työllisyshyötyä. Toisenlainen malli lähtee työssä olevien tulotasosta ja työoloista huolehtimisesta ja kannustavuudesta tätä kautta, mutta siihen tarvitaan samalla yhteiskunnalta tärkeää roolia työllisyyden hoidossa. Myöskin eläkeiän nostaminen ja työhöntulon aikaistaminen ovat ensi sijaisesti tarjonnan lisäämistä eivätkä työllisyyden lisäämistä. Edellytys työllisyyden lisääntymiselle on, että on työvoiman kysyntää ja tarjonnan lisääminen voi nostaa työvoiman kysyntää osittaisesti.³

Mutta on lisäksi kysyttävä, onko työpaikkoja riittävästi edes vähenevälle työvoimalle. Puheella työvoimapolusta tehdään tälle asialle jopa karhunpalvelus, koska työpaikkoja perustetaan muualle, jos kerran sanotaan, että työvoimaa ei ole riittävästi. Tähän asti on pidetty tärkeänä korostaa, että Suomessa on osaavaa työvoimaa. Jos työllisyyskehitys kyetään turvaamaan, löytyy kyllä työvoimaakin määrällisessä mielessä, sillä työllisyysasteessa on suuri nostovara ja nettomaahanmuutto tuo lisätäydennystä ja on perusteltua tällaisessa tilanteessa toisin kuin silloin, jos kotimaan työllisyys on liian alhainen niin kuin ainakin vielä nykyään. Kun kysynnästä pidetään huolta, tulee tärkeäksi työvoiman tarjonnan turvaava politiikka. Jos kysyntää ei ole riittävästi, tarjontapolitiikka voi tarkoittaa työvoimaan osallistumisen tietoista alentamista, mutta tietenkin järkevillä tavoilla.

Kun kysynnän merkitys on ymmärretty, on mielekästä alkaa tarkastelemaan, miten tarjonta voi sopeutua kysyntään ja mitkä ovat tarjonnan reunaehdot ja missä määrin se asettaa rajoituksia taloudelliselle

¹ Artikkelin perustuu Väestöliiton väestöpoliittisissa seminaarissa ”Väestöpolitiikan lähiajan haasteet” 12.9.2003 otsakkeella ”Väestön ikääntyminen, talouskasvu ja tuottavuus” pidettyyn esitelmään.

² Laskelmia väestökehityksen aiheuttamasta työvoiman alenevasta kehityksestä esitettiin Työvoima 2000-raportissa (Työministeriö, 1991) vuonna 1991 ja poistumalaskelmat Työvoima 2017-raportissa (Työministeriö, 1999) sekä uusimmassa Työvoima 2020-raportissa (Työministeriö, 2003), jotka on tehty poikkialuehallinnollisena asiantuntijayhteistyönä siten. Laskelmien tausta ja mm. opetushallituksen Mitenna-hankkeen keskeinen osuus poistumalaskelmissa ja työskennelleet henkilöt on selvitetty näissä raporteissa, kuten myös näiden laskelmien käyttö koulutustarvearvioissa ja siihen liittyvä julkaisutoiminta.

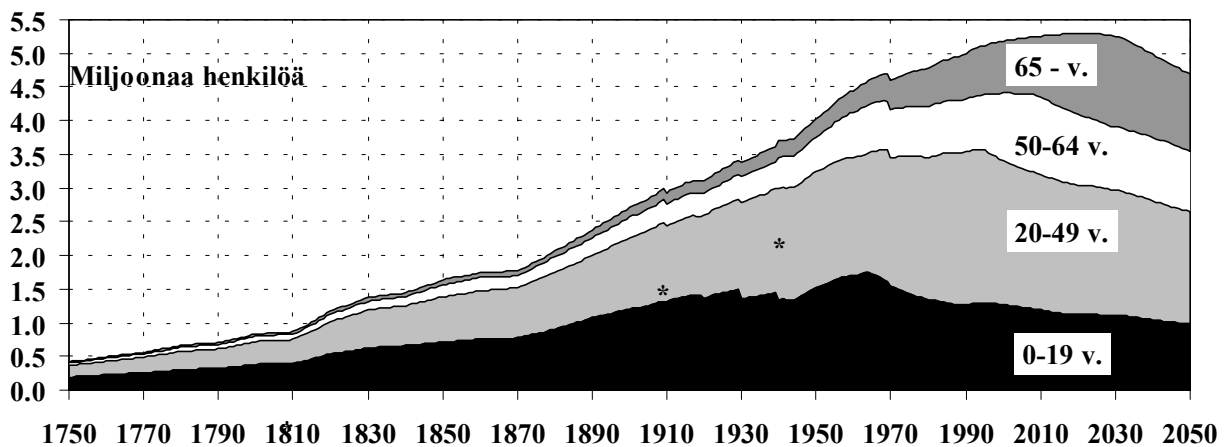
³ Aiheita on avattu artikkelissa Työpaikkapula vai työvoimapula? (Tiainen, 2003) vastauksena erilaisiin sekaannuksiin.

kehitykselle. Vai löytyykö tähänkin muita keinoja? Tarkastelenkin siksi seuraavassa työvoiman tarjontakysymyksiä lähtien liikkeelle väestökehityksestä ja sen jälkeen erittelen, millaista liikkumavaraa voi suotuisalle kehitykselle olla työikäisen väestön vähetessä.

2 Väestön ikääntyminen

Suomen väkiluku on kasvanut 1700-luvulta 2000-luvun alkuun lähes 300 vuoden ajan sota- ja nälänhätääkoja lukuun ottamatta yhtämittaisesti.

Kuvio 1. Suomen väestö ikäryhmittäin vuosina 1750 - 2050

* Rajamuutokset

Lähde: Vuodet 1999 - 2050 perusväestöennuste TK2050

Tiainen, Pekka (1999), Työvoima 2017

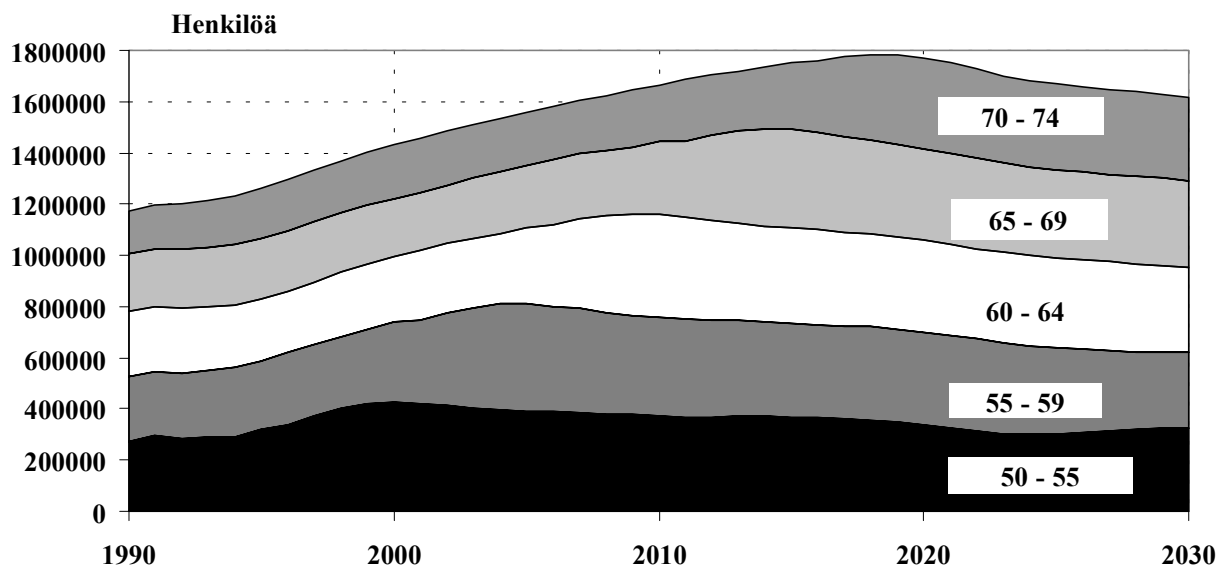
Tulevan väestökehityksen keskeisiä kysymyksiä ovat (Työministeriö, 2003):

1. Suuret ikäluokat ikääntyvät. Sodan jälkeen ikäluokkien koko oli viiden vuoden ajan keskimäärin yli 100 000 ja vielä 1950-luvullakin 90 % tästä. Siirtolaisuus ja kuolevuus ovat verottaneet kokonaismäärää, joka on edelleen 85 000 ja vuonna 2010 vielä 80 000 henkilöä.
2. Tilalle tulevat pienet ikäluokat. Työmarkkinoille 2000-luvun alussa tulevien ikäluokkien koko on 65 000 henkilöä ja 2010-luvun lopulla 60 000, koska nykyisellään lapsi-ikäluokkien koko on edelleen pienentynyt.
3. Koko maan keskimääräinen kokonaishedelmällisyysluku eli kunkin naisen elinaikanaan synnyttämä lapsimäärä on tulevaisuutta koskevilla arvioilla keskimäärin 1,73 eli suunnilleen nykyinen taso. Käytännöllisesti katsoen kaikki vuoteen 2020 mennessä työmarkkinoille tulevat ovat jo syntyneet eikä syntyvyyden vaihtelu tuo tässä suhteessa vaikutuksia työmarkkinoihin. Sen sijaan syntyvyyden vaihtelulla on merkitystä lasten hoidon sekä lasten ja nuorten koulutuksen kannalta. Tällä on vaikutusta paitsi vanhempien työvoiman tarjontaan myös työvoiman kysyntään yhteiskunnallisissa palveluissa.
4. Vuoteen 2030 mennessä miesten keskimääräinen elinajanodote nousee 79,5 vuoteen ja naisten 84,6 vuoteen. Vuonna 2000 miesten elinajanodote oli 74,1 vuotta ja naisten 81,0 vuotta. Lievä elinikäodotteen nousu vaikuttaa väkilukua nostavasti siten, että vanhemman väestön osuus hieman kasvaa. Työvoiman tarjontaan tällä on vaikutusta siltä osin kuin työikäisten kuolevuus vähenee. Pääasiassa eliniän odotteen kasvu on kuitenkin seurausta vanhusväestön ja ikääntyvien eliniän

noususta ja merkittävä vaikutus on tästä syystä vanhuspalveluiden kysyntään ja vanhusten tulojen ja varallisuuden nousuun sen lisäksi, että suurten ikäluokkien tulolla vanhusikään on näitä samoja vaikutuksia.

5. Maan sisäinen muuttoliike on ollut merkittävästi edellisessä väestöennusteessa ennakoitua suurempaa. Lähtömuuttokertoimet, suuralueiden väliset muuttotodennäköisyydet ja kuntien tulomuutto-osuudet on laskettu vuosilta 1996-2000. Ennustekautena kaikki keskeiset muuttokertoimet on pidetty vakiona. Tilastokeskuksen suuren painon saa 1990-luvun lopun muuttoliike eli oletetaan, että muuttoliike säilyy suurena näiden vuosien tapaan. Tämän raportin alue-ennusteessa muutto-oletusta lievennetään.
6. Rajojen ylittävän muuttoliikkeen sisältävässä peruslaskelmassa (laskelma 1) koko maan vuotuisen nettomaahanmuuton on oletettu olevan 5 000 henkeä, kun se Työvoima 2017-raportin arvioissa oli 4 000 henkilöä. Tämä nostaa väestön määrää aiemmin ennustetusta ja samalla nostaa työikäisen väestön määrää. Väestötekijöistä muuttoliikkeellä on suurin merkitys työvoiman määräkehityksen kannalta. Siksi on tarpeellista arvioida sen vaikutusta, jos muuttoliike on suurempi tai pienempi. Nopean kasvun vaihtoehtoon liitetään tässä 7500 henkilön vuotuinen nettomaahanmuutto. Omavaraislaskelma (laskelma 2) ei sisällä maassamuuttoa eikä nettosiirtolaisuutta. Maahanmuuttotilastossa ei näy lyhytaikaisempaan muuttoa, jolla voi olla suuri merkitys työvoiman tarjonnan kannalta.
7. Muuttoliikkeissä bruttovirrat ovat merkittäviä, vaikka nettovirta olisi vähäinen. Tällä on merkittäviä rakenteellisia vaikutuksia, koska tulo- ja poismuuttovirrassa koulutus rakenne ja tausta eri kriteerein on erilainen.

Kuvio 2. Suomen väestö ikäryhmittäin vuosina 1990 - 2030, 50-74-vuotiaat.

Lähde: Työvoima 2020

Tilastokeskuksen väestöennusteen perusvaihtoehdon mukaan, jota käytetään Työvoima 2020-raportissa perusväestöennusteena, väestön kokonaismäärä saavuttaa huippunsa 2020-luvun alussa 5 320 000 henkilöön. Vuoteen 2030 mennessä se laskee noin 30 000 henkilöllä 5 290 000 henkilöön, mikä on 40 000 henkilöä enemmän kuin vuoden 1998 ennusteessa. Työikäisen 15-64-vuotiaan väestön määrä oli 3 468 000 henkilöä vuonna 2000. Se laskee 200 000 henkilöllä vuoteen 2020 mennessä ja edelleen noin 3 100 000 henkilöön vuoteen 2030 mennessä. Enimmillään se kohoaa 3 515 000 henkilöön vuonna 2009. Työikäisen väestön lukumäärä vuonna 2030 on noin 90 000 henkilöä eli 3 % enemmän kuin vuoden 1998 ennusteessa.

Nyt on tarpeen kysyä, miten on suhtauduttava väestökehityksen epävarmuuksiin, jotka historiallisen kehityksen valossa ovat suuria. Yleinen trendi on ollut, että väkiluku on kasvanut aiempia ennusteita nopeammin.

Kun verrataan nykyistä ennustetta tämän työvoimareporttien sarjan aiempiin yksi vertailukohta on vuonna 1991 ilmestynyt Työvoima 2000-raportti (Työministeriö, 1991). Nykyisessä ennusteessa väestön on pitkällä aikavälillä silloista ennustetta korkeampi ja väestön kääntyminen laskuun tapahtuu myöhemmin. Onkin eriteltävä, mistä erot tulevat.

Taulukko 1. Keskeiset väestöoletukset.

		Lapsia 100 naista kohden	Elinikäodote vastasyntyneillä, vuosia		Nettomaahan- muutto, henkilöä vuodessa
			M	N	
V. 1998 (1997)		170 (175)	73,5	80,5	Noin 3 000
Perusura	2010	175	75,6	82,0	5 000
	2017	175	76,8	82,8	5 000
	2030	175	78,7	84	5 000

Lähde: Työvoima 2020

Syntyvyys- ja eliniän odotteissa ole kovin suuria eroja silloisiin arvioihin verrattuna. Ero siis johtuu suuremmasta nettomaahan muutosta. Väestön alueellisen jakauman suhteen väestökehitys on ollut keskittyvämpää kuin silloisessa arviossa. Miten tällaiseen epävarmuuteen on suhtauduttava?

Työvoima 2000-raportissa tehtiin väestö- ja työvoimakehitysarviot myöskin muunnellen väestökehityksen keskeisiä oletuksia tekemällä arviot korkeammalla ja matalammalla syntyvyys-, eliniän odote- ja maahanmuuttoarvioilla. Keskeinen johtopäätös oli, että työvoimanäkökulmasta noin 15-25 vuoden aikatahtäimellä syntyvyyden ja eliniän odotteen muuntelulla ei ollut ratkaisevaa merkitystä työvoimakehityksen näkökulmasta. Työn kysynnän kannalta merkitystä nähtiin olevan, koska vanhus- ja lapsiväestössä tapahtuvat muutokset vaikuttavat sosiaaliturvan, koulutuksen ja palveluiden suuntaamiseen. Koko maan työvoimakehityksen näkökulmasta siten merkitsevin kysymys on nettomaahanmuutto eli analyysi kannattaa keskittää siihen vaikuttaviin tekijöihin. Vasta 25-50-vuoden aikavälin tarkasteluissa syntyvyyden ja eliniän muutoksilla on olennainen vaikutus työvoimanäkökulmasta. Siksi niihin vaikuttavia tekijöitä on tarpeen painottaa sitä enemmän, mitä pidemmän aikavälin tarkastelusta on kyse.

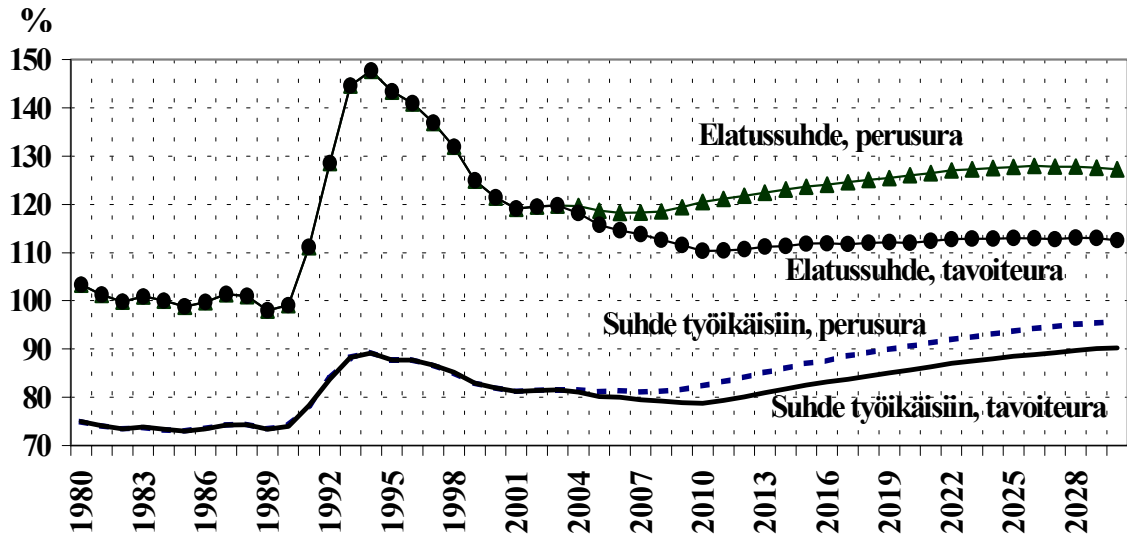
Metodisesti tällainen keskeisiin tekijöihin liittyvä herkkyystarkastelu ja eri tekijöiden merkityksen ajallinen jaksottaminen on hyödyllinen keino analysoida epävarmuuden merkitystä ja samalla sitä, voidaanko merkityksellisiin tekijöihin vaikuttaa. Kun alkanutta ja ensi vuosikymmentä silmällä pitäen nettomaahan muutolla ja maahanmuuton rakenteella on keskeisin merkitys, huomio kannattaa kiinnittää siihen, kun kehitetään työvoimastrategiaa 2010-luvun tilannetta silmällä pitäen syntyvyyttä ja eliniän odotetta kuitenkin unohtamatta, koska niillä on merkitystä pidemmällä aikavälillä.

Työvoimaprojekteissa on metodina myös ollut analysoida vaihtoehtoisia kehitysuria ja niiden pohjalta myös endogenisoida maahanmuuttoa, joka siis riippuvaista myöskin kotimaan työvoimatilanteesta lähtömaan tilanteesta johtuvien tarjontajohteisten tekijöiden ohella (alhainen elintaso, heikko työllisyys, pakolaisuutta aiheuttavat tekijät).

Vaikka muutoksia on ollut, 1990-luvun taitteen arviot väestön ikääntymisestä eivät ole muuttuneet eli kehityksen suunta on selvä ja sen seurauksena työikäisen väestön määrän väheneminen ja sen myötä

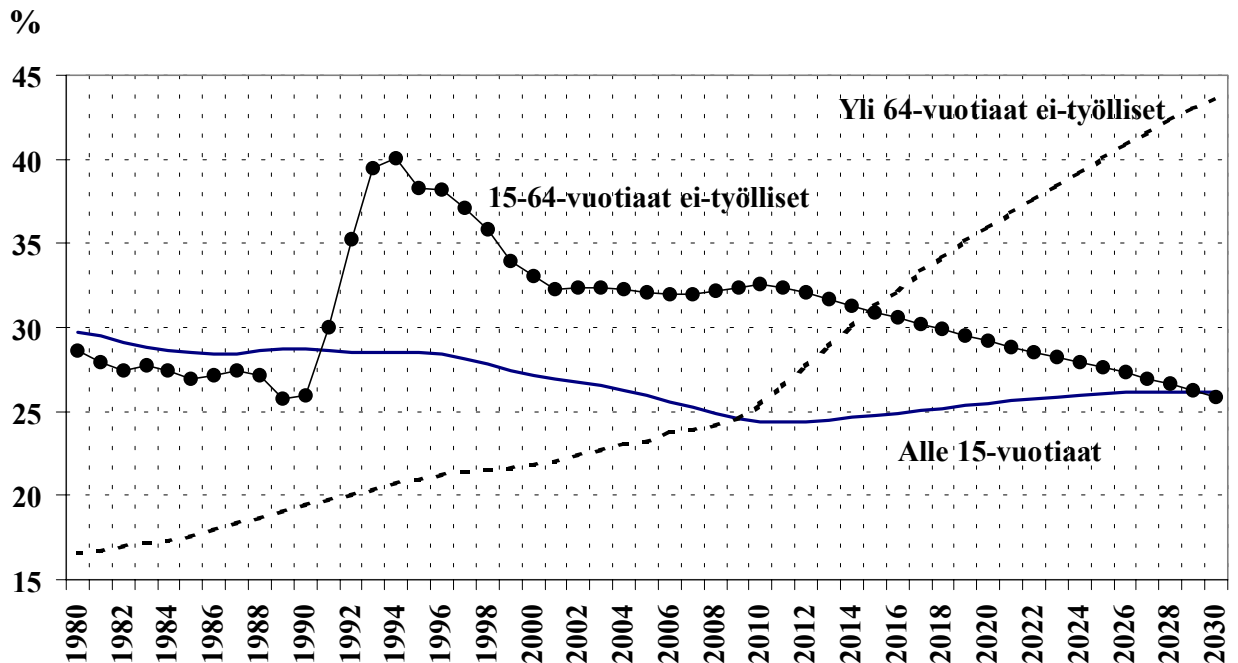
näköpiirissä on myös työvoiman määrän väheneminen. Tältä pohjalta on tärkeä pohtia tämän vaikutuksia talouskasvuun ja työllisyyteen ja näihin vaikuttavia tekijöitä. Seuraavassa on kuvattu muutosten vaikutuksia muutaman keskeisen indikaattorin avulla.

Kuvio 3. Ei-työllisten suhde työkäisiin 15-64-vuotiaisiin ja työllisiin (elatusuhde).

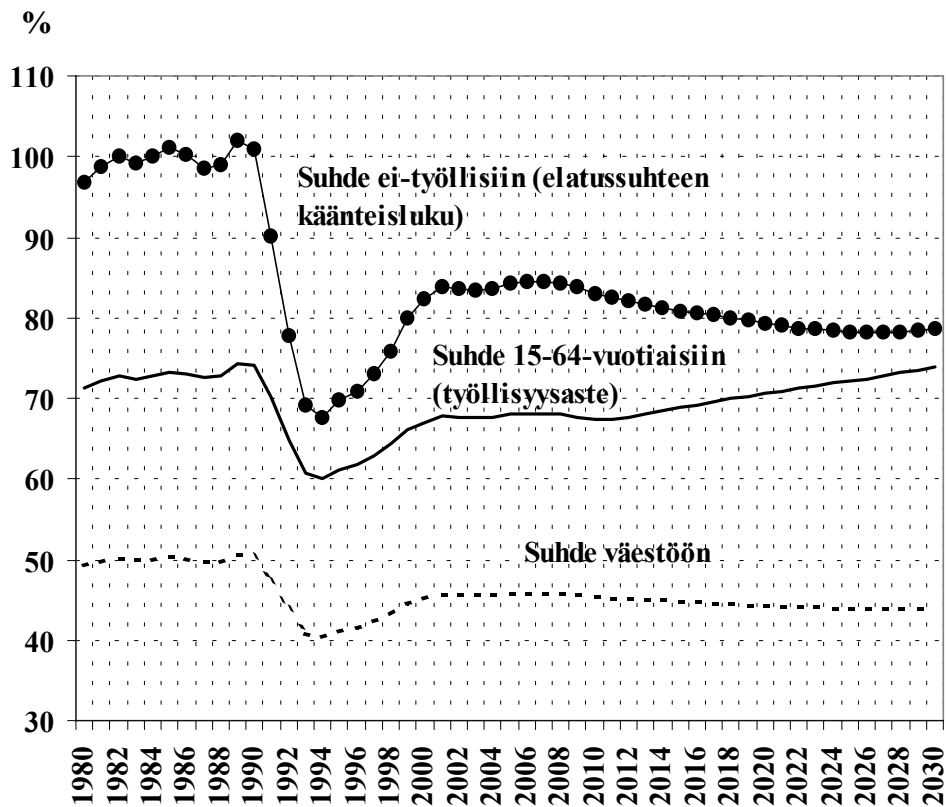
Lähde: Työvoima 2020

Kuvio 4. Alle 15-vuotiaat, 15-64- ja yli 64-vuotiaat ei-työlliset suhteessa työkäisiin 15-64-vuotiaisiin, perusura.

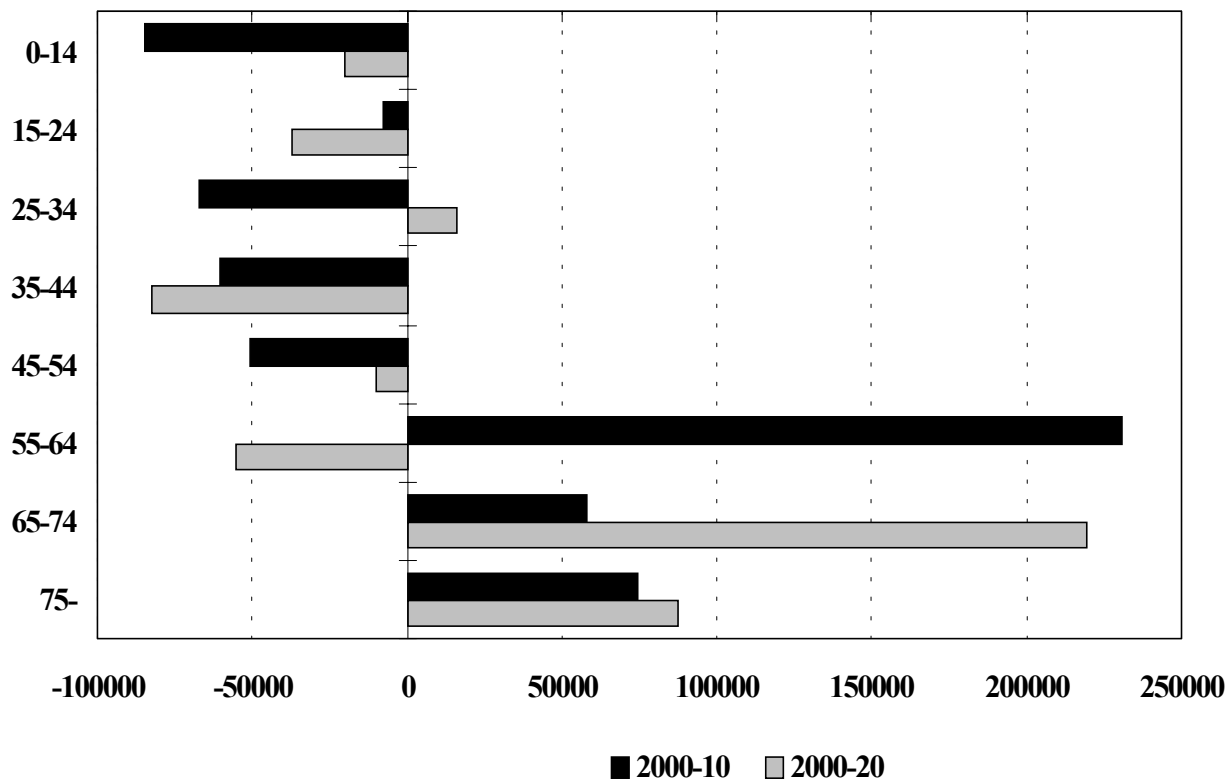
Lähde: Työvoima 2020

Kuvio 5. Työlliset 15-65-vuotiaat suhteessa 15-64-vuotiaisiin (työllisyysaste), ei-työllisiin (kaikki työlliset, elatusuhteen käänneisluku) ja suhteessa väestöön.

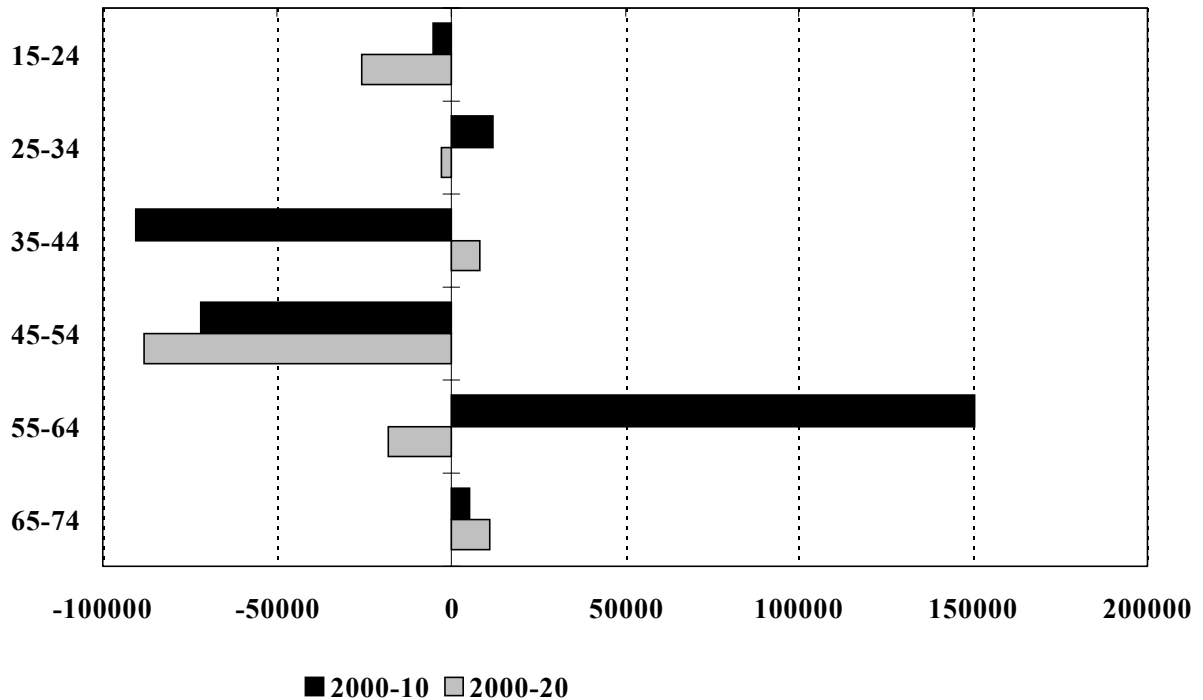
Lähde: Työvoima 2020

Kuvio 6. Väestön muutos.

Lähde: Työvoima 2020

Kuvio 7. Työvoiman muutos.

Työvoima 2020

Väestöennuste: Tilastokeskuksen väestöennuste 2001

Taulukko 2. Avautuvat työpaikat 2000-2015.

Ammattiryhmä	PERUSURA				OSAAMINEN JA TYÖLLISYYS -URA		
	Työlliset 2000	Muutos 2000-2015	Poistuma	Avautuvat työpaikat	Muutos 2000-2015	Poistuma	Avautuvat työpaikat
Maa- ja metsätaloustyö	99 600	-24 800	50 900	26 200	-22 000	50 900	28 900
Teollinen työ	408 200	-15 800	157 900	142 000	8 200	157 900	166 100
Rakennustyö	84 500	-5 600	40 200	34 600	2 700	40 200	42 900
Liikennetyö	78 000	3 000	33 800	36 700	6 400	33 800	40 200
Tuotannon ja liikenteen johto- ja asiantuntijatyö	186 700	61 400	68 800	130 200	91 700	68 800	160 500
Palvelutyö	414 400	-3 300	152 700	149 400	1 900	152 700	154 500
Toimistotyö	231 400	-43 300	86 700	43 400	-43 600	86 700	43 100
Talouden ja hallinnon johto- ja asiantuntijatyö	156 100	69 800	60 300	130 200	90 200	60 300	150 300
Hoitotyö	287 900	79 900	123 400	203 400	86 100	123 400	209 600
Opetus- ja kulttuurityö	139 800	26 400	53 000	79 400	34 700	53 000	87 700
Suojelualan työ	36 600	4 500	15 800	20 200	4 600	15 800	20 400
Tuntematon	113 300	-92 500	50 500	-41 900	-93 300	50 500	-42 800
Yhteensä	2 236 500	59 700	894 000	953 800	167 600	894 000	1 061 700

Lähde: Työvoima 2020, Liite 7.

Hyvin yleinen johtopäätös on, että työvoiman määrän vähenemisestä seuraa työvoimapula ellei lisätä ulkomaista työvoimaa. Näin muotoiltuna johtopäätös on virheellinen, koska lopputulema on kiinni useasta eri tekijästä. Seuraavassa tarkastelu kytketään taloudellisen kasvun tekijöiden viitekehukseen, jolloin työpanosta tarkastellaan taloudellisen kasvun tekijänä. Se on tarpeellista sen rinnalla, että työllisyyttä tarkastellaan kysyntätilanteen seurauksena.

Taloukasvun tekijät

Kasvutilinpito ja kokonaistuottavuusmittaus (ks. Tiainen 1994) tarjoaa mahdollisuuden työpanoksen supistumisen merkityksen arviointiin taloukasvun kannalta.

Taloukasvun tekijöitä tarjontanäkökulmasta ovat

- työ
- pääoma
- maatekijä (luonnonvarat) sekä
- kokonaistuottavuus.

Kokonaistuottavuus sisältää yhtäaikaan työn tuottavuuden, pääoman tuottavuuden ja luonnon resurssien käyttöön (”maatekijään”) liittyvän osittaisuuttavuuden. Kustakin panostekijästä voidaan eriyttää määrä- ja laatutekijä. Jäljelle jäävä erä mittaa tuotosta kokonaispanosta kohden eli mainittua kokonaistuottavuutta. Siinä on mitattavia osatekijöitä, kuten mittakaava- ja rakennemuutosvaikutus.

Historiallisesta näkökulmasta teollisuus-Suomen taloukasvu on perustunut leimallisesti:

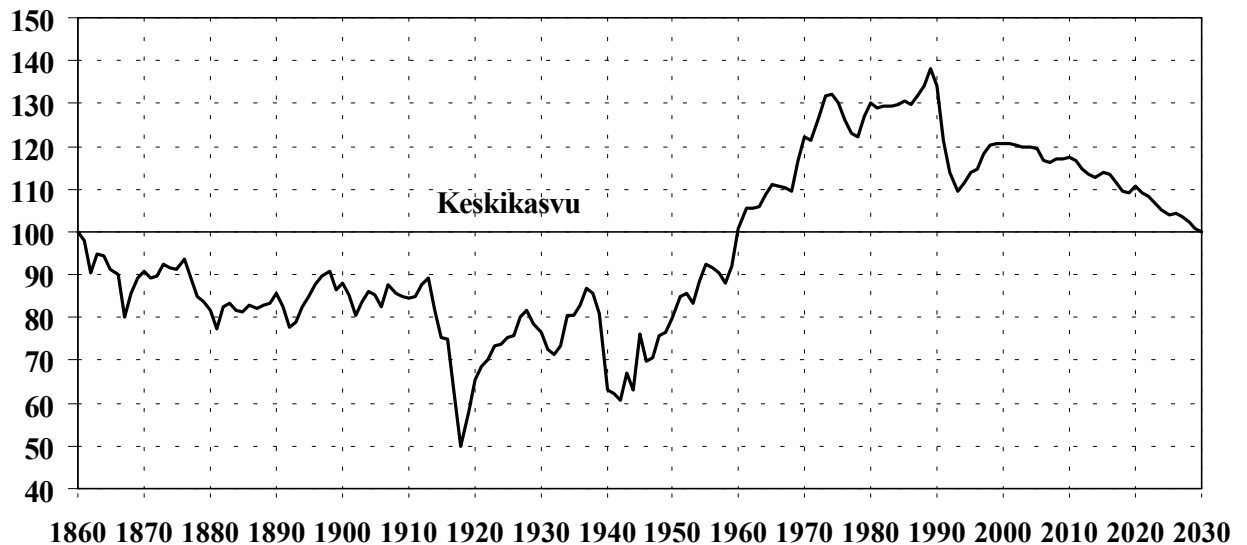
- 1860-1950 määrälliseen suorittavaan työpanoskäyttöön ja uusiin luonnonvaroihin
- 1950-1980 pääoman käyttöön sekä määrälliseen työpanoskäyttöön, jossa suorittava työn ammattitaitovaatimus nousussa
- 1980-2000 lisääntyvästi tietoon perustuvaan osaamiseen työpanoksessa ja kokonaistuottavuuteen
- tulevaisuudessa kokonaistuottavuuteen ja osaamiseen työpanoksessa

Suomen taloukasvu oli sotiin asti hyvin työ- ja luonnonvaravaltainen. Sotien jälkeen kasvu oli pitkään pääoma- ja resurssivaltaista työllisyydenkin tosin kasvaessa. Kehitys merkitsi nopeaa työn tuottavuuden nousua, mutta samanaikaista alhaista pääoman tuottavuutta. Tämä johtui paitsi tuotannon pääomavaltaisesta rakenteesta myöskin suhdannevaihteluihin liittyen usein alhaisesta pääoman käyttöasteesta sekä talouden sulkeutuneisuuteen liittyvästä tehottomuudesta. 1970-luvun lama aloitti kehityksen, jossa pääoman tuottavuus alkoi nousta ja kokonaistuottavuuden kasvu voimistua. Työn tuottavuuden kasvu oli aiempaa hitaampaa. Tehottomuusilmiöt alkoivat jälleen korostua 1980-luvun loppua kohden, mutta 1990-luvun alun lama ja tehdyt integraatioratkaisut johtivat rajuun työn tuottavuuden ja samanaikaiseen pääoman tuottavuuden nousuun pääoman käytön tehostuessa ja tehottomamman toiminnan lakatessa toimialasaneerausten, fuusioiden ja konkurssien myötä.

4 Talouskasvun tekijät tulevaisuudessa

Työvoima 2020-raportin peruskehityksessä bruttokansantuotteen kasvuvauhti hidastuu pitkällä aikavälillä. Edellytyksiä sille, että kasvu olisi nopeampaa tai hitaampaa tarkastellaan erikseen. Tavoitteellinen kehitys lähtee ensi sijaisesta suotuisamman työllisyyskehityksen painottumisesta, joka voi toteutua perusuran mukaisella tai nopeammalla kasvulla, mutta kasvun jäädessä perusuraa hitaammaksi tavoitteellisen työllisyyskehityksen mahdollisuudet etäännyvät.

Kuvio 8. Bkt:n volyymi-indeksi verrattuna keskikasvuun.

BKT:n trendistä puhdistettu kasvu (alkuperäinen luku per periodin 1860 - 2030 keskikasvulle laskettu indeksi), jolloin vaakasuora viiva kuvaa keskikasvua

Tiainen, Pekka (1999), Työvoima 2017

Työvoima 2020-raportissa tehtiin johtopäätös:

”Pidemmällä aikavälillä työpanos niukentuu. Tämä johtaa siihen, että kasvun ylläpitäminen on mahdollista vain kokonaistuottavuutta nostamalla. Kokonaistuottavuudessa korostuu osaamisen rooli. Se puolestaan heijastuu reaaliensiodien nousuna. Sodan jälkeisestä 1970-luvulle asti jatkuneesta kehityksestä poiketen se johtuu tuotannon pääomavaltaisuuden sijaan kokonaistuottavuuden ja osaamisen roolin korostumisesta.”

Tämä ajatus on pitkälti osaamis- ja innovaatiovetoisen työllisyys- ja kasvustrategian perusajatuksena. Pääoman käyttöä kasvun tekijänä rajoittaa rahoituskysymys. Eläkerahastojen kasvun pysähtyminen eläkkeiden maksun lisääntyessä ja mahdollisesti myös osittainen purkaminen aiheuttaa, että investointien rahoitus eläkerahastoinnin välityksellä ei ole enää entiseen tapaan mahdollista. Myös vanhusväestön palvelut edellyttävät rahoittamista. Vastaavasti luonnonvarojen käytön lisäämistä rajoittavat ympäristökysymykset ja se vähentää niiden merkitystä taloudellisen kasvun tekijänä. Molemmat näistä muutoksista rajoittavat resurssivaltaisen kasvun mahdollisuuksia.

Kun myös työpanos niukkenee, osaamisen ja kokonaistuottavuuden merkitys korostuu. Siinä myös tuotteiden laadun kohoamisen merkitys korostuu.

Työpanos

Tehdyt työtunnit supistuvat perusuran mukaisessa kehityksessä. Tavoitteellisessa kehityksessä tutkitaan mahdollisuuksia saada kotimaiset työvoimavarat paremmin käyttöön, työaikatekijää sekä ulkomaisen työvoiman käytön mahdollisuuksia ja rajoituksia.

Taulukko 3. Tehdyt työtunnit ja työlliset kansantalouden tilinpidon tasossa (perusura).

Vuosi	Työtunnit,	Työlliset,	Työaika ¹	Vuosi	Työtunnit,	Työlliset,	Työaika ¹
	Milj. t.	1000 henk.			Milj. t.	1000 henk.	
1990	4147	2499	100	2010	3846	2322	99
1995	3455	2042	102	2015	3720	2268	98
2000	3927	2283	104	2020	3650	2235	98
2005	3907	2340	101	2030	3370	2136	95

1) Työtunnit työllistä kohti. Indeksi 1990=100

Lähde: Työvoima 2020.

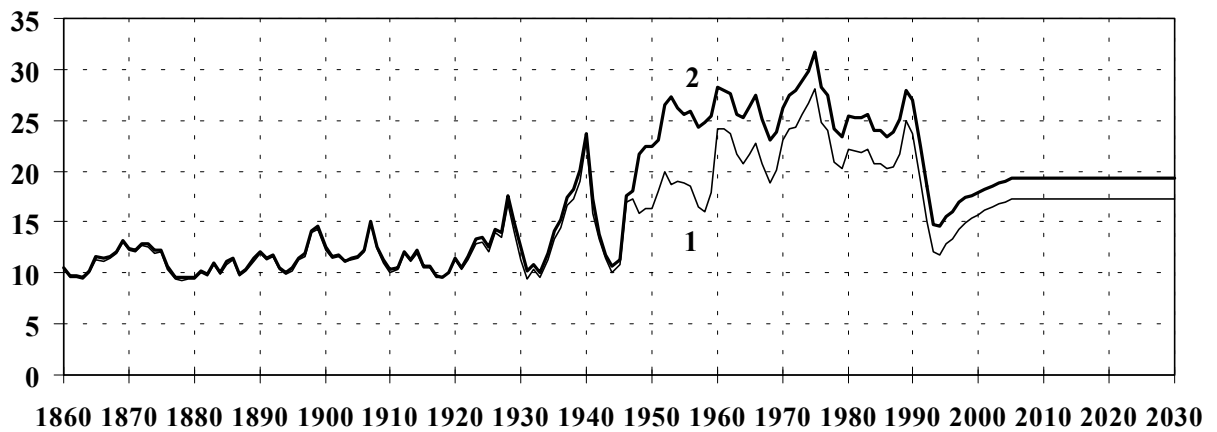
Työpanoksen kehitystä voi muuttaa:

- Kotimaiset työvoimavarat
- Työvoiman tarjonnan jousto
- Ulkomainen työvoima
- Työaikatekijä
- Työpanoksen tehottomuus: työttömyys, sairastaminen, työmotivaation alhaisuus, lakot, työmarkkinoiden toimimattomuus siinä mielessä, että kysyntä ja tarjonta eivät kohta
- Osaaminen

Pääomapanos

Työvoima 2017-raportissa (Työministeriö, 1999) tehtiin arvioita huoltotaseen eri osatekijöiden kehityksestä. Väestön ikääntymisen ajateltiin heijastuvan kansantalouden säästämisasteen laskuna vanhusväestöön liittyvien menojen seurauksena. Ajatus oli, että tämä tekijän merkitys on suurempi kuin vanhus- ja muun väestön tulotason noususta ja kiinteän varallisuuden lisäyksestä aiheutuva säästämisasteen nousu. Seurauksena tästä on vaihtotaseen ylijäämän supistuminen ja samalla investointiasteen jääminen alemmas kuin menneessä historiassa pitkällä aikavälillä ja avarsinkin sotien jälkeisen pääomavaltaisen teollisen kasvun aikakaudella. Näin myös tuotannollinen aineellinen pääomakanta kehittyy hitaammin ja sen rooli kasvulle ei ole entisenlainen. EMU-ympäristö, joka rajoittaa investointeja, jotka sitovat pääoman pitkiksi ajoiksi siten, että kiiteät kustannukset eivät joustu, vahvistaa tätä kehitystä (kun ei entisten devalvaatiosyörien tapaan hoitaa kustannuskriisejä eivätkä palkatkaan ole täysin joustavia ja vaikka olisivat, pääomavaltaisessa tuotannossa kustannussopeutus sitä kautta ei ole riittävä).

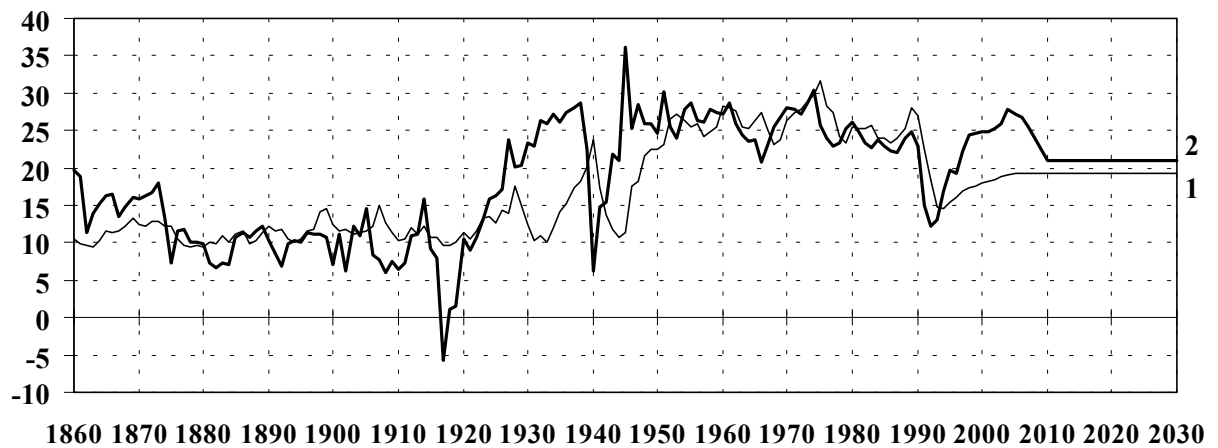
Kuvio 9. Investointiaste osuutena markkinahintaisesta bruttokansantuotteesta, %.

1 Yksityiset investoinnit, 2 Julkiset investoinnit

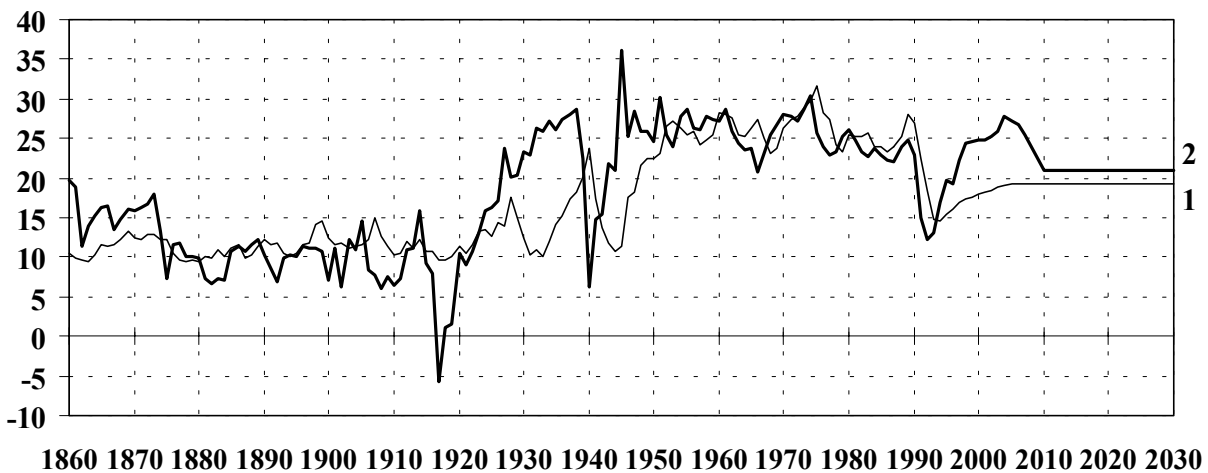
Tiainen, Pekka, Työvoima 2017

Kuvio 10. Investointi- (1) ja säästämistä (brutto) (2) osuutena markkinahintaisesta bruttokansantuotteesta, %.

Tiainen, Pekka (1999), Työvoima 2017

Kuvio 11. Vaihtotase, osuus bruttokansantuotteesta markkinahintaan, %.

Tiainen, Pekka (1999), Työvoima 2017

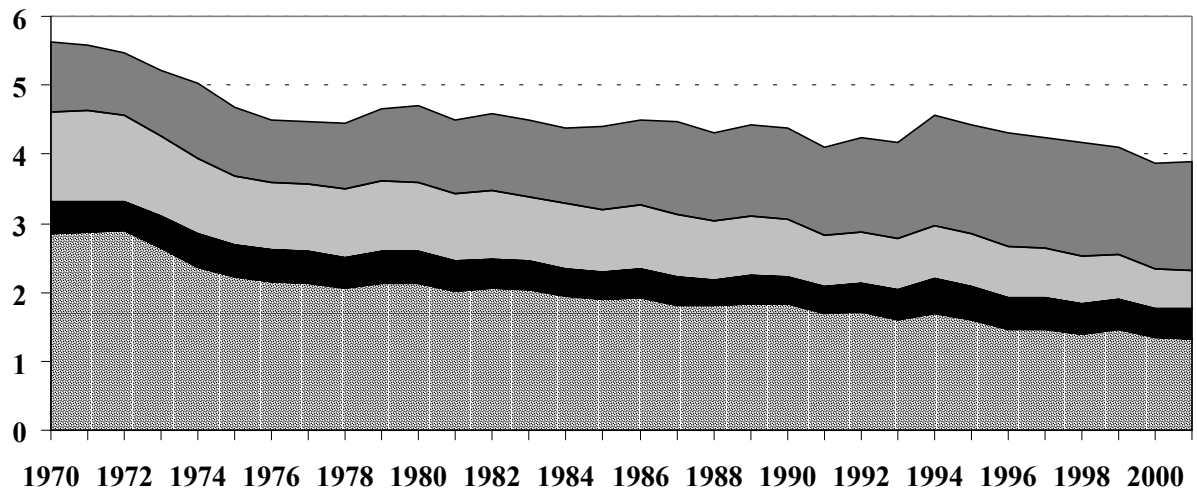
Tähän perustarkasteluun voi tulla muutosta, jos suorien sijoitusten nettovirran suunta muuttuu, kun se on ollut Suomesta pois päin.

Luonnonvarat

Työvoima 2020-raportissa oltiin kiinnostuneita jo edelliseen raporttiin (Työvoima 2017) liittyneiden laskelmien pohjalta siitä, miten luonnonvarojen käyttö kehittyi suhteessa tuotantoon. Johtopäätös on, että niiden käyttö kasvaa, mutta suhde tuotantoon supistuu. Samalla luonnonvarojen suhteellinen kasvukontribuutio alenee. Luonnonvaratehokkuustavoitteet tähtäävät vieläkin voimakkaampaan alenevaan trendiin, mutta toisaalta ongelma ympäristön kannalta ei ole niin suuri, jos kyse on uusiokäytöstä. Siltä osin kuin jalostusaste nousee, uuden luonnonvaran kasvukontribuutio laskee, muttei luonnonvarojen suhteessa. Luonnonvaroihin voi liittyä vaihtelua, maantieteellistä käytön uudelleen allokointia, hintamuutosten aiheuttamia häiriöitä jne. Niillä on merkitystä myös kasvulle, mutta määrällisessä mielessä niiden kasvukontribuutio on aleneva (luonnonvarojen määrän lisääminen lisää kasvua enää vähän).

Kuvio 12. Luonnonvarojen tarjonta kansantuoteyksikköä kohti, vuoden 2000 hinnoin.

Tonnia/€

1970 1972 1974 1976 1978 1980 1982 1984 1986 1988 1990 1992 1994 1996 1998 2000

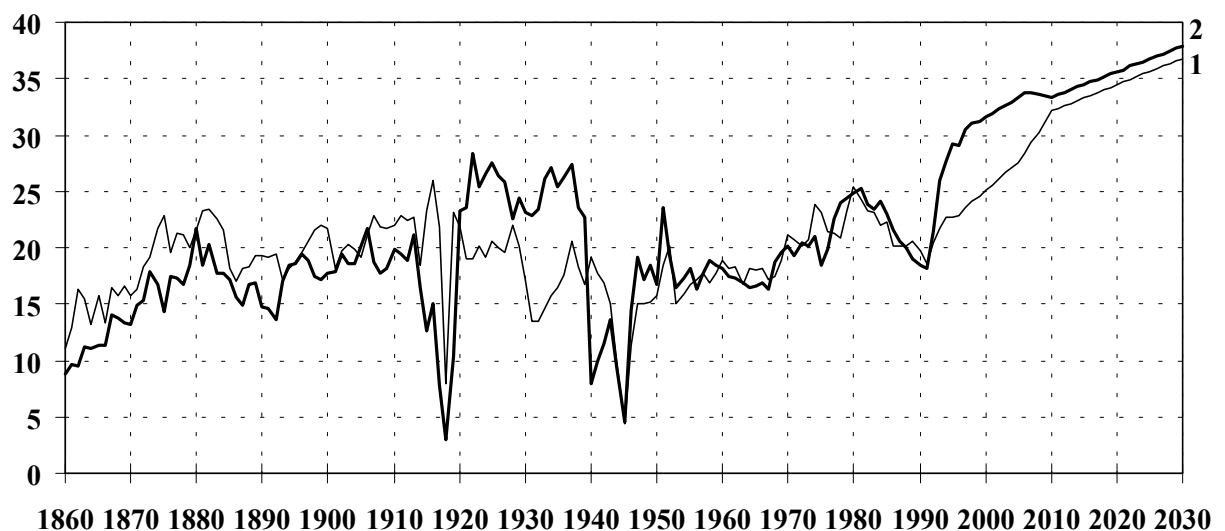
■ Suorat panokset, kotimaiset ■ Suorat panokset, tuonti
 ■ Piilovirrat, kotimaiset ■ Piilovirrat, tuonti

Työvoima 2020

5 Kysyntä ja –tarjonta

Edellä tarkasteltiin kysyntää jo investointiasteen näkökulmasta. Vallitseva trendi on myös ulkomaan kaupan osuuden kasvu kysynnästä (vientiosuus) ja tarjonnasta (tuontiosuus). Demograafisen kehityksen kasvukontribuution mielessä merkitystä on erityisesti sillä, mitä tapahtuu kulutukselle. Työvoima 2017-raportissa ajateltiin kulutuksen nousevan suhteessa investointeihin ja vanhusväestön kulutusosuuden suhteessa muun väestön kulutukseen, kun myös vanhusväestön tarvitsemien palveluinvestointien suhteessa muun väestön tarvitsemiin palveluinvestointeihin. Näillä eri trendeillä on merkittäviä alueellisia vaikutuksia, joita ei käsitellä tässä.

Kuvio 13. Viennin (1) ja tuonnin (2) osuus kokonaiskysynnästä, %

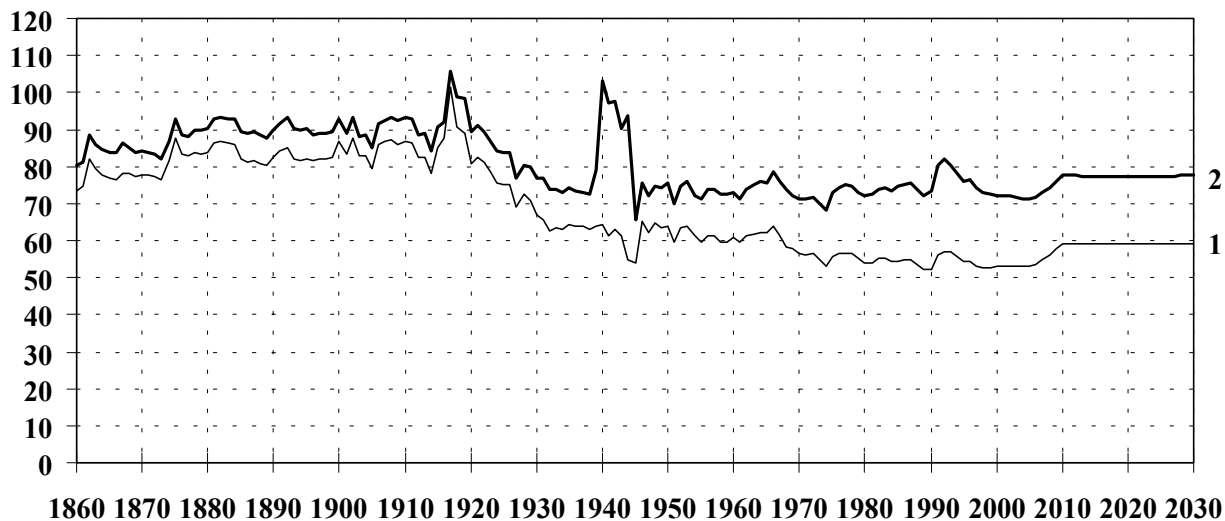

1860 1870 1880 1890 1900 1910 1920 1930 1940 1950 1960 1970 1980 1990 2000 2010 2020 2030

Tiainen, Pekka (1999), Työvoima 2017.

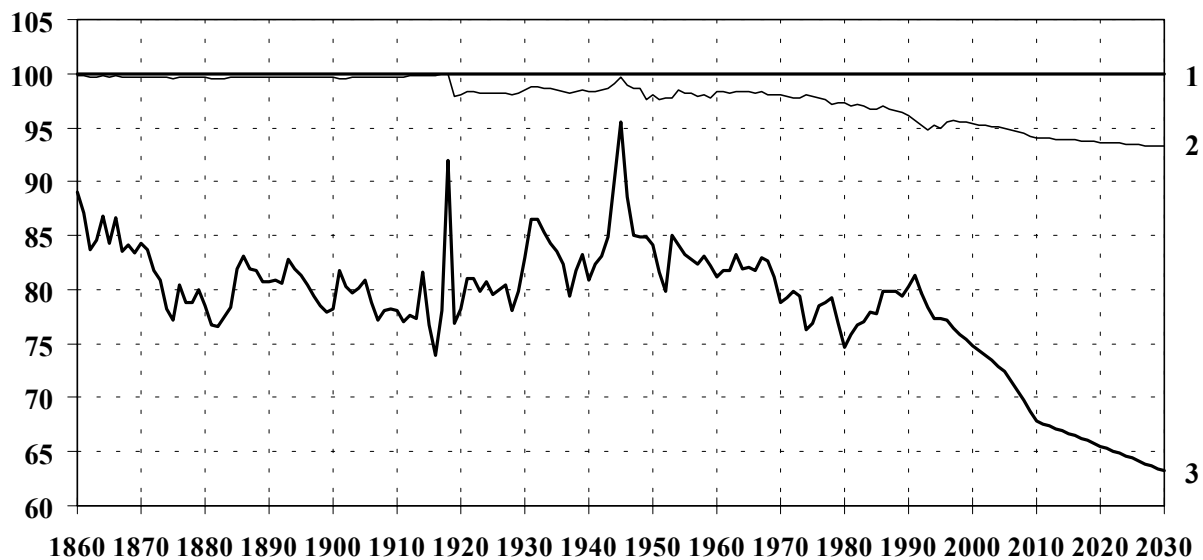
Rakenteellisia siirtymiä kysynnässä on esimerkiksi, kun kulutuksessa vanhusväestön osuus kasvaa, ja investoinneissa vanhusväestön osuus kasvaa.⁴

Kuvio 14. Yksityisen (1) ja julkisen (2) kulutuksen osuus bruttokansantuotteesta markkinahintaan, %

Tiainen, Pekka (1999), Työvoima 2017

Kuvio 15. Kokonaistarjonnan komponenttien osuudet kokonaistarjonnasta, %

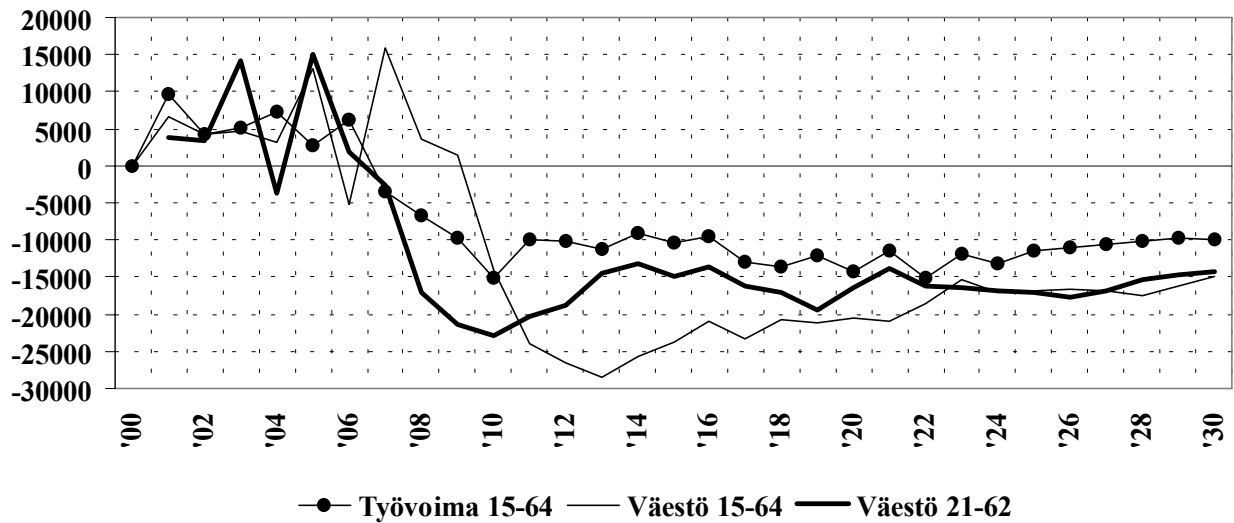

1 Palvelusten tuonti, 2 Tavaratuonti, 3 Bruttokansantuote markkinahintaan

Tiainen, Pekka (1999), Työvoima 2017

⁴ Suhdeluku (Vanhusväestön kulutus + vanhuspalveluinvestoinnit)/(Ei-vanhusväestön kulutus + ei-vanhuspalveluinvestoinnit) kasvaa.

Kuvio 16. Työvoima ja väestö, muutos edellisestä vuodesta, henkilöä.

Työvoima 2020 - väliraportti (2002). Väestö laskettu tilastokeskuksen väestöennusteesta

6 Johtopäätöksiä

Demografinen muutos on tulevien vuosien keskeinen talouteen ja yhteiskuntaan vaikuttava tekijä. Niin merkittävä kuin se onkin, on kuitenkin lukuisia muita tekijöitä jotka muuttavat ja saattavat kumotakin demograafisesta tekijästä johtuvia vaikutuksia. Esimerkiksi johdettaessa demograafisesta kehityksestä suoraan väittämä tulevasta työvoimapulasta tehdään yksinkertaistus, jota voidaan kutsua demograafiseksi determinismiksi tai demograafiseksi reduktionismiksi. Se on sukua 1800-luvun malthusilaisuudelle, joka ennusti, että ravinnon määrä kasvaa absoluuttisen ja väestön määrä suhteellisen asteikon mukaan eli väestön vaihtelut selittävät asiat, koska muut tekijät ovat muuttumattomia tai kulkevat omaan rataansa. Tai sen sukua mille tahansa reduktionismille, jossa liian yksinkertaisella tavalla yhden tekijän avulla selitetään asiat esimerkkinä nykyinen taipumus geneettiseen determinismiin tämän ajan muunnoksena perinteisemmästä biologisesta determinismistä tai reduktionismista.

Eri asioilla on vaikutusta, kuten suurten ikäluokkien ikääntymisellä ja poistumisella työelämästä erityisen suuri vaikutus tulevina vuosina. Mutta että tästä olisi automaattisia seurauksia esimerkiksi työttömyyden lakkaamisen tai työvoimapulan mielessä, sellaista johtopäätöstä ei voida tehdä, koska on monia muita näihin asioihin vaikuttavia tekijöitä. Seuraavassa on luettelomaisesti niitä kysymyksiä ja kehityssuuntia, joihin tässä yhteydessä on tarpeen kiinnittää huomiota. Jos näissä kehityssuunnissa tapahtuu muutoksia, ne voivat kokonaankin kumota niitä paineita, joita ikääntyminen aiheuttaa yhteiskunnan kehitykseen eli näihin kehityssuuntiin vaikuttaminen on samalla osa keinovalikoimaa, jolla haasteisiin voidaan vastata.

Demografisen kehityksen vaikutuksissa on tarpeen ottaa huomioon mm.

Vanhusväestön suhde työllisiin nousee hitaammin, jos työllisyysaste (kotimaisten työvoimavarojen käyttö) nousee

Vanhusväestön suhde työpanokseen nousee hitaammin, jos työaika nousee

Vanhusväestön suhde työpanokseen mukaan lukien osaaminen nousee hitaammin, jos osaaminen nousee

Vanhusväestön kulutus- ja investointiosuus kasvaa hitaammin,

- jos nämä menot per vanhus kasvavat hitaammin kuin työtulot per työllinen nettoutettuina veroista
- jos nämä menot jos vanhuspalveluiden tarve per vanhus kasvaa hitaammin, jos mm. terveys paranee ja avohoito lisääntyy
- jos vanhuspalveluiden tuottavuus nousee

BKT kasvaa nopeammin, jos

-pääoman tuottavuus nousee nopeammin
 -luonnonvaratuottavuus nousee nopeammin
 -työn tuottavuus nousee nopeammin
 -kokonaistuottavuus nousee nopeammin jonkin osittaistuottavuuskomponentin tai niiden yhteisvaikutuksen nopeamman kasvun seurauksena
 -kansantalouden infrastruktuurituottavuus on korkeampi (tietoliikenne- ja kuljetusverkot), talouden organisaatiot ovat toimivammat, innovaatioympäristö on parempi, mitkä kaikki tekijät kontribuoivat kokonaistuottavuuteen.

Työpanos on korkeampi, jos

-työllisyysaste työikäisten keskuudessa nousee korkeammaksi
 -työaika on pidempi
 -on ulkomaista työvoimaa enemmän

Kotimainen kysyntä on korkeampi, jos

-pääoman vienti on vähäisempää (investoinnin kotimaahan)
 -tavarakaupan tase on positiivinen
 -palvelusten tase on positiivinen
 -kulutusvienti on vähäisempää nettomääräisesti

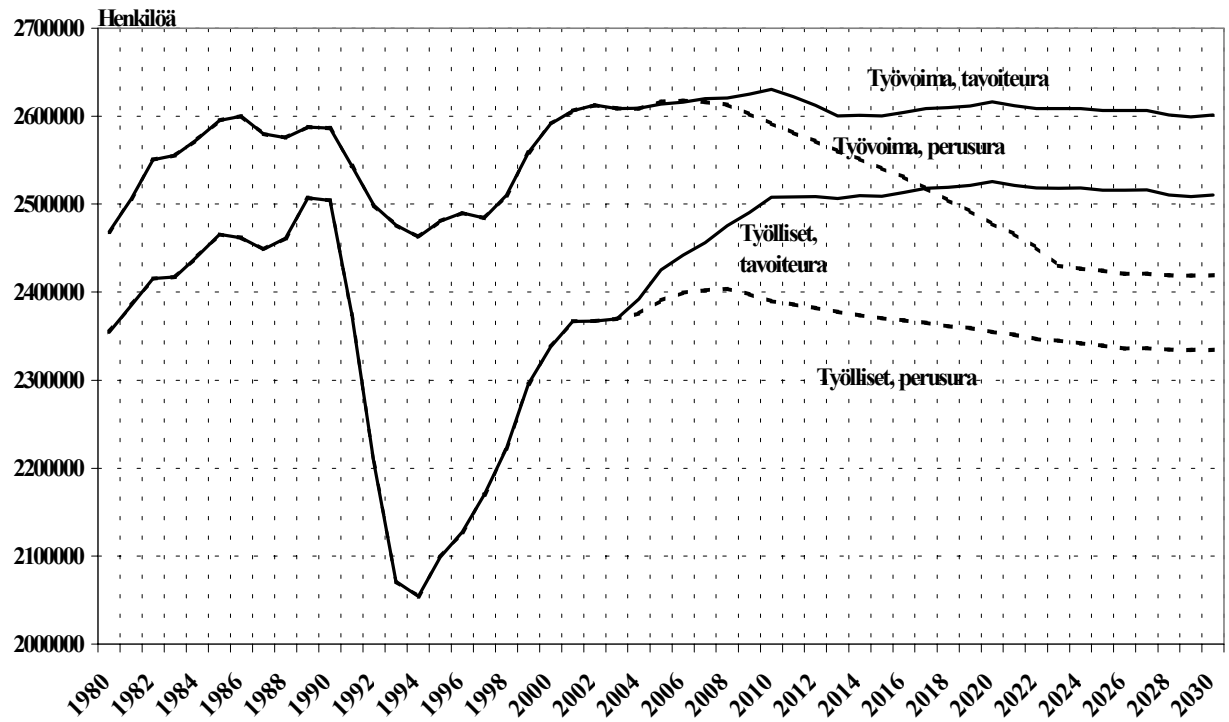
Palvelutarve on pienempi, jos

-osaamistase on positiivinen
 -sosiaalisukkuloinnista johtuva palveluiden käyttö on pienempi

Tällainen listaus ei ole täydellinen. On tärkeä mm. arvioida, mikä on ikääntyvän, mutta vireän väestön työelämän ulkopuolisen toimeliaisuuden vaikutus heidän omalle ja yhteiskunnan hyvinvoinnille. Tällaiset kansantuotteessa näkymättömät asiat tulisi voida arvioida ja osaksi myös mitata. Syntyvyyden kohoaminen merkitsisi suurempia resursseja lapsiin ja nuoriin. Pidemmällä aikavälillä 2020-luvulla syntyvyyden kohoamisella on merkitystä myös työvoiman määrän näkökulmasta. Sillä on toisaalta se vaikutus, että nuorempi ikärakenne tulevaisuudessa helpottaa mm. eläkemaxupaineita lähemmässä tulevaisuudessa, jolloin työn hinta on alempi ja työn kysyntä ja työllisyys tätä kautta korkeampi.

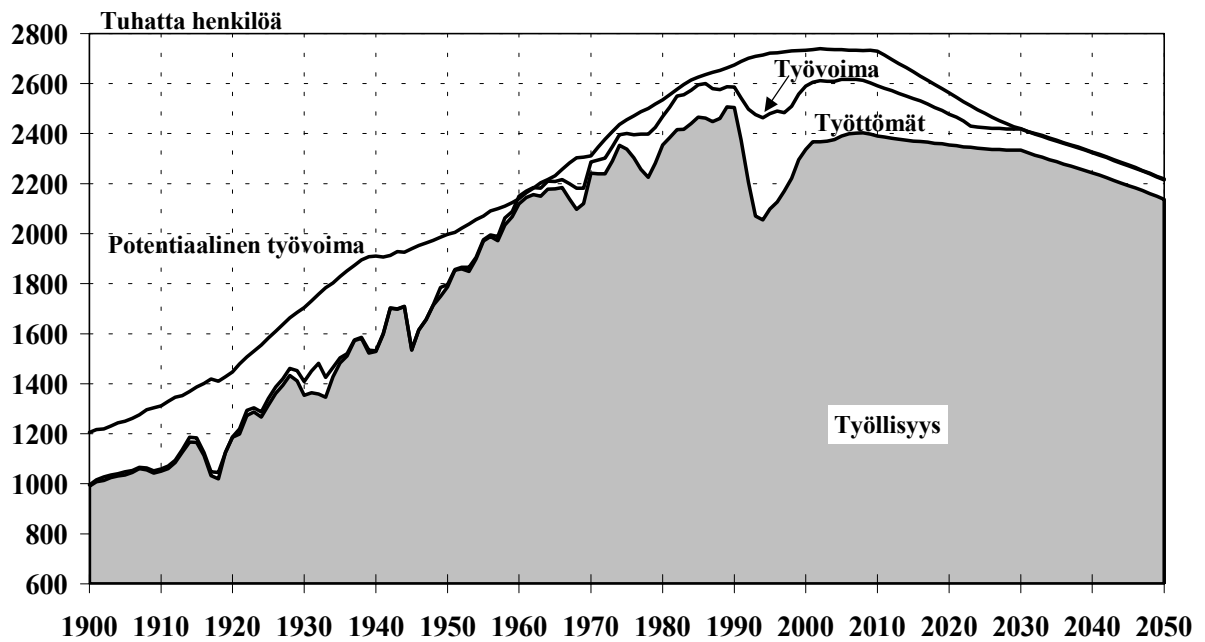
Voidaan myös esimerkiksi pohtia, mikä merkitys on sillä, jos sijoitustuotot ulkomailta ovat suuremmat. Se näkyy suurempina pääomakorvauksina ja se seurauksena suurempana kansantulona suhteessa kansantuotteeseen. Eli tuloa saadaan ulkomailla tapahtuvasta tuotannosta, jolloin Suomessa niukempikin työvoima riittää. Tämä voi olla seurausta eläke- tai muiden säästövarojen sijoittamisesta ja yritysten suorista tai muista sijoituksista. Ongelma tässä on esimerkiksi se, että ulkomaisille suorille sijoituksille Suomessa tulee suurempi tuottoaste kuin suomalaisille suorille sijoituksille ulkomailta ja pääomakorvausten tase on Suomelle negatiivinen. On myös tapahtunut pahoja epäonnistumisia sijoituksissa ulkomaille.

Kuvio 17. Tuövoima sekä työlliset perus- ja tavoiteuran mukaan.

Työvoima 2020

Kuvio 18. Työllisyys ja työvoima Suomessa vuosina 1900 - 2050.

Työvoima 2020

Työvoiman tarjonta ei ole eksogeeninen ulkoa annettu tekijä, joka riippuu vain mm. väestökehityksestä, vaan myös endogeeninen ja se riippuu taloudellisesta ja kysyntäkehityksestä. Työvoiman kysyntää ei voi ottaa annettuna siten, että ainoa tekijä, johon pitäisi vaikuttaa, on tarjonta ja esim. työvoiman saatavuus ja riittävyys. Saman aikainen kysynnän riittämättömyys on täysin mahdollinen.

Työvoiman kysynnän ja tarjonnan kokonaistasapainon tai epätasapainon rinnalla vieläkin merkittävämpi asia voi olla rakenteellinen epätasapaino ja kohtaamattomuus.

Demograafisella kehityksellä on myös poliittisten vaikutusten välityksellä kasvuvaikutuksia, sillä vanhusväestön osuuden kasvu vaikuttaa äänestyskäyttäytymiseen. Jos tämän seurauksena työssäkäyvään väestöön ja nuoriin kohdistuu liian suuria paineita, se jarruttaa hyvinvoinnin edellyttämää talouskehitystä, joka heikentää sitten myös vanhusväestön asemaa.

Lähteet:

Tiainen, Pekka (2003): Työpaikkapula vai työvoimapula? Työpoliittinen Aikakauskirja 1/2003.

Tiainen, P. (1994): Taloudellisen kasvun tekijät Suomessa. Työn, pääoman ja kokonaistuottavuuden osuus vuosina 1900 - 90. Helsinki.

Tiainen, Pekka (1999): Employment and welfare in Finland in the years 1860-2030. Labour policy study 211. Englanniksi. Historia-aineistot Tiainen, Pekka, PTDATA.

Työministeriö (1991): Työvoima 2000. Työvoiman kysynnän ja tarjonnan kehitys vuoteen 2000 ja arvioita vuoteen 2030. Helsinki.

Työvoima 2017, Työministeriö (1999): Työllisyys ja hyvinvointi uuden vuosituhaten alkaessa. Työvoima 2017-projektin loppuraportti. Helsinki. Historia-aineistot Tiainen, Pekka, PTDATA.

Työvoima 2020 – väliraportti, Työministeriö (2002): Työllisyys uuden vuosituhaten alussa. Työvoima 2020 –projektin väliraportti. Työpoliittinen tutkimus 234. Helsinki.

Työvoima 2020, Työministeriö (2003): Osaamisen ja täystyöllisyyden Suomi. Työvoima 2020. Loppuraportti. Työpoliittinen tutkimus 245. Helsinki.

Ikääntyminen, terveys ja toimintakyky

Tutkimusprofessori Marja Vaarama, STAKES

1 Tarkastelukehikko

Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi kietoutuvat monin tavoin yhteen. Sosiaaligerontologisessa tutkimuksessa ikääntyneiden hyvinvointia on lähestytty usein fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn käsitteiden avulla (esim. Suutama ym. 1988; Heikkinen ym. 1990; Karjalainen ja Kivelä 1995). ”Hyvän”, ”onnistuneen” tai ”tuottavan” vanhenemisen tavoitteena ja kehitystehtävänä on pidetty mahdollisimman itsenäistä suoriutumista päivittäisistä toiminnoista, ja toimintakyky on nähty resurssina tälle (esim. Baltes ja Lang 1997). Ikääntyneiden toimintakyvyn osatekijöiksi on luettu myös sosiaaliset, taloudelliset ja kognitiiviset (esim. Karjalainen ja Kivelä 1995), sekä elin- ja asuinympäristön (esim. Heikkinen ja Suutama 1991) resurssit. Pacolet ym. (1994) kokoaa edelliset yhteen määrittelemällä ikääntyneen toimintakyvyn hänen fyysisten, psyykkisten, kognitiivisten, sosiaalisten ja taloudellisten resurssiensa funktioksi.

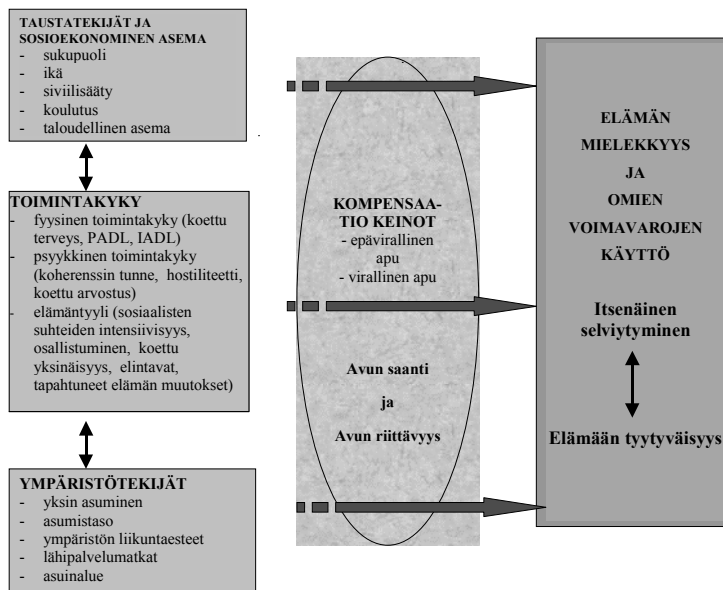
Ikääntyneitä koskevassa tutkimuksessa fyysisen hyvinvoinnin määrittelemine ja mittaaminen on vakiintunutta. Tavallisesti siihen sisällytetään koettu terveys, sairastavuus ja päivittäisistä toiminnoista selviytyminen, joskus myös elämäntapojen terveellisyys. Päivittäisistä toiminnoista suoriutumisen mittareina käytetään selviytymistä instrumentaalisista toiminnoista (IADL) kuten kodin ylläpidosta, ruuanlaitosta ja asioinnista kodin ulkopuolella, ja selviytymistä perustoiminnoista (PADL) kuten peseytymisestä ja pukeutumisesta. Ikääntyessä vaikeudet alkavat IADL -toiminnoista. (ks. esim. Heikkinen ym. 1990.)

Psyykkisen ja etenkin sosiaalisen toimintakyvyn käsitteiden käyttö on vakiintumattomampaa. Sosiaalista toimintakykyä on eri tutkimuksissa käsitteellistetty harvoin, vaikka onkin tutkittu esimerkiksi ikääntyneiden sosiaalisia verkostoja, osallistumista ja harrastuksia. Sosiaalisen toimintakyvyn käsitteen alle on sisällytetty sellaisia seikkoja kuten yksilön suhteet lähiomaisiin ja sosiaalisten suhteiden sujuvuus, harrastaminen ja osallistuminen, koettu yksinäisyys (esim. Suutama ym. 1988, Heikkinen ym. 1990), mutta myös vastuu perheestä, elämän voimavarat ja elämän mielekkyys (Hämäläinen 1997). Psyykkiseen toimintakykyyn on sisällytetty esimerkiksi elämän mielekkyys, itsensä arvostaminen ja elämänmuutosten käsittely (esim. Suutama ym. 1988), sekä elämänhallinta eli koherenssin tunne (esim. Elovainio ja Kivimäki 2000). Koherenssin tunne liittyy siihen, missä määrin henkilö kokee elinympäristönsä kognitiivisesti mielekkääksi, omat voimavaransa riittäviksi ja elämänsä mielekkääksi. (Antonovsky 1987; Hämäläinen 1997; Elovainio ja Kivimäki 2000). Henkilöt, joilla on korkea koherenssin tunne, saattavat pystyä sopeutumaan elämän muutoksiin paremmin kuin heikon koherenssin omaavat ja he saattavat nähdä vaativat elämäntilanteet ennemminkin haasteina kuin uhkana. Ikääntymistutkimuksessa on koherenssin merkitystä esimerkiksi kotona selviytymiselle ja koetulle elämänlaadulle tutkittu toistaiseksi melko vähän.

Yksilön päivittäiseen suoriutumiseen vaikuttavat myös käytettävissä olevat kompensatiokeinot. Hän voi kompensoida toimintakyvyn vajaustaan muuttamalla omaa toimintaansa ja/tai saamalla läheisiltään tukea ja apua selviytymiseensä tai käyttämällä julkisia tai yksityisiä palveluja. Monissa tutkimuksissa on osoitettu, miten tärkeä esimerkiksi lähiomaisten ja sosiaalisten yhteisöjen antama tuki on ikääntyneille (esim. Virjo 1996, Rönnemaa ja Karppi 1997, Vaarama ym. 1999, Roine ym. 2000).

Kuvio 1.

Subjekttiivisen hyvinvoinnin muodostuminen – tutkimuksen tarkastelumalli

2 Ikääntyminen, terveys ja toimintakyky

Tilastokeskuksen väestöennusteen mukaan kokonaisväestön määrä Suomessa kasvaa vuoteen 2030 vain noin vajaalla 100 000 henkilöllä. Lasten ja erityisesti työikäisten määrä vähenee, ja yli 65-vuotiaiden määrä kasvaa voimakkaasti. Kun vuonna 1999 noin 15 % suomalaisista oli yli 65-vuotiaita ja yli 6 % yli 75-vuotiaita, vuonna 2010 yli 65-vuotiaiden osuuden väestöstä ennustetaan olevan lähes 18 % ja vuonna 2030 jo 26 %. Vastaavat yli 75-vuotiaiden osuudet ovat 8% ja 13 %. 85 vuotta täyttäneiden määrä kaksinkertaistuu. (Taulukko 1).

Taulukko 1.

Ikä vuosina	1999	2010	Muutos %		2020	Muutos %	
			1999-2010	2010-2020		1999-2020	2020-2030
0-14	943 001	858 486	-9,0		842 299	-10,7	814 108
15-64	3 461 133	3 496 854	1,0		3 257 918	-5,9	3 087 145
65-74	435 783	502 743	15,4		709 324	62,8	658 990
75-84	254 329	301 736	18,6		369 423	45,3	536 758
85+	77 056	96 145	24,8		114 349	48,4	152 754
Yhteensä	5 171 302	5 257 974	1,7		5 295 333	2,4	5 251 785

(www.tilastokeskus.fi / väestö / 8.4.2001)

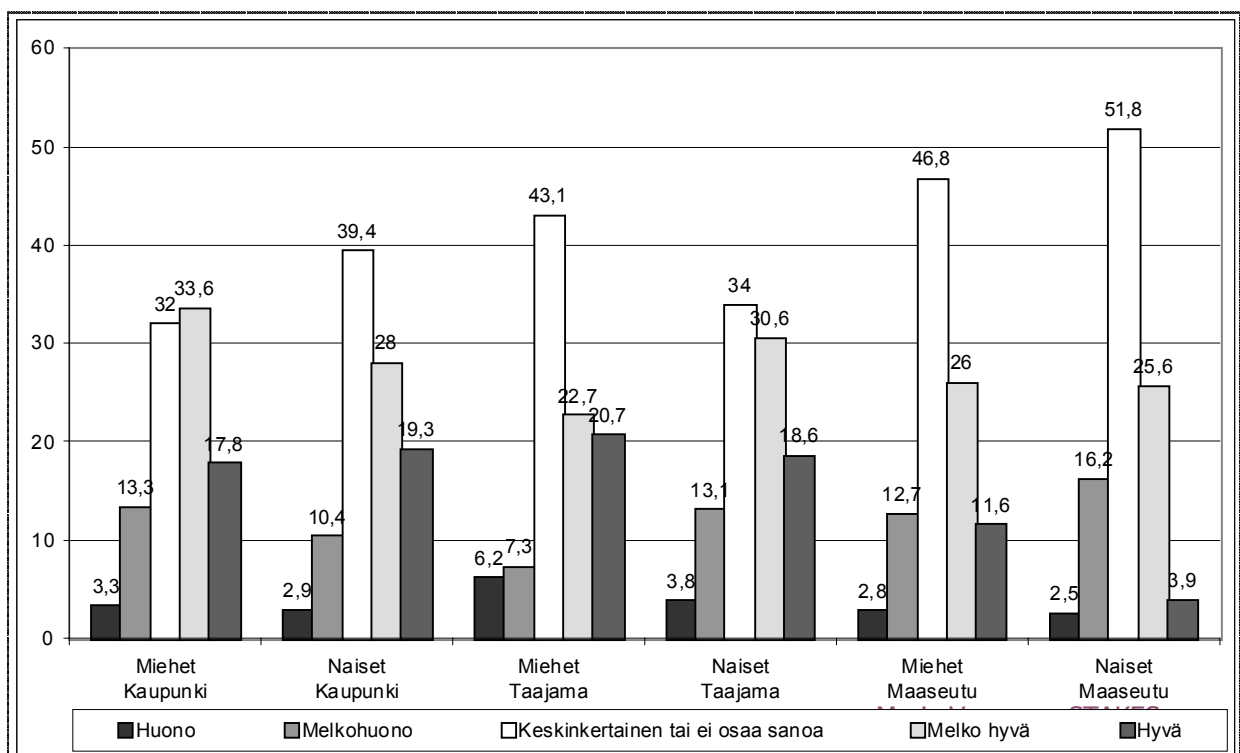
Suomella on onni aloittaa “harmaantumisen vuosikymmenet” oloissa, joissa ikääntyneet keskimäärin voivat paremmin kuin koskaan. Vuoden 1998 vanhuusbarometrin mukaan 94 prosenttia 65 vuotta täyttäneistä on tyytyväisiä elämäänsä ja 88 prosenttia kokee taloudellisen tilanteensa turvatuksi. Valtaosa 75 vuotta täyttäneistä elää kotonaan rikasta ja antoisaa elämää.

Samaisen vanhuusbarometrin mukaan vuonna 1998 ikääntyneet kokivat terveytensä pääosin hyväksi tai melko hyväksi, miehet hieman naisia useammin. Koettu terveys vaihteli jonkin verran alueittain. (taulukko 2 ja kuvio 2).

Taulukko 2.

	60-64-vuotiaat		65-74-vuotiaat		Yli 75-vuotiaat		Yhteensä		Kaikki
	M	N	M	N	M	N	M	N	
Koettu terveydentila									
- hyvä	26	23	13	14	12	9	16	15	16 %
- melko hyvä	26	33	31	28	24	22	29	28	28 %
- keskinkertainen tai ei osaa sanoa	37	34	42	44	34	44	39	42	41 %
- melko huono	9	10	11	11	21	18	12	13	12 %
- huono	2	1	3	2	9	7	4	3	3 %
On pitkäaikaissairauksia	74	71	77	77	82	84	77	77	77 %

Kuvio 2. Koettu terveydentila asuinalueen ja sukupuolen mukaan (%).

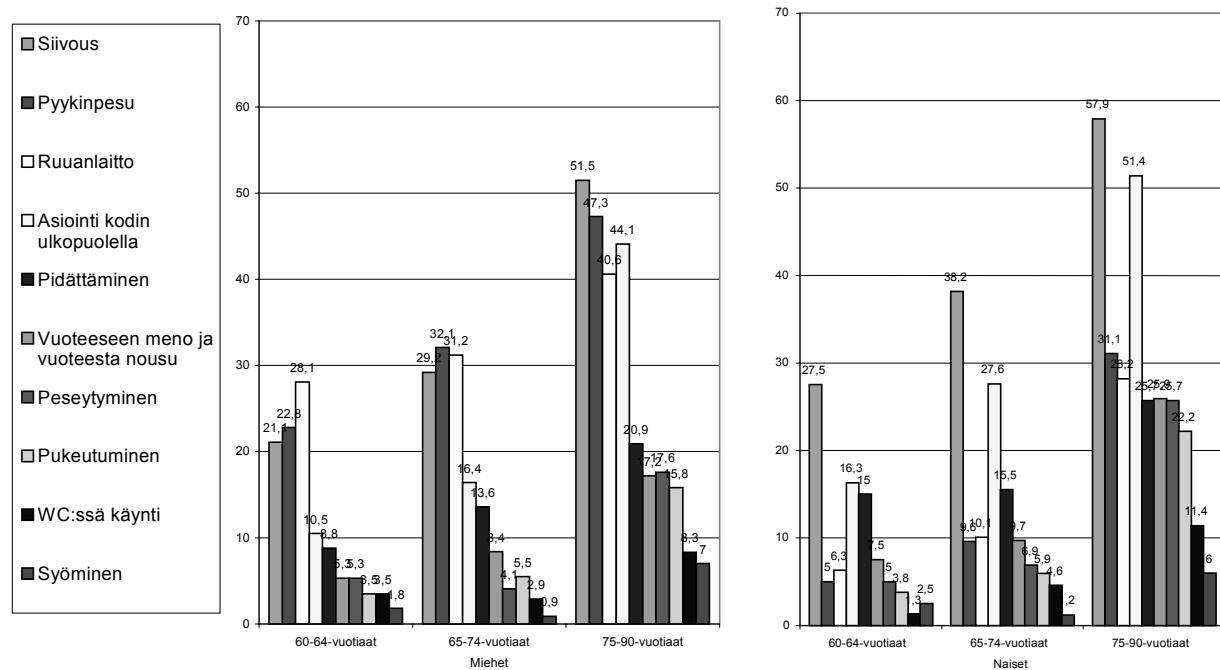
Jonkinasteisia toimintakykyongelmia oli 54 prosentilla 60 vuotta täyttäneistä, ja avuntarve lisääntyi selvästi 75 vuotta täytettyä. (taulukko 3). Ikääntyneiden toimintakyvyn ongelmat kietoutuvat kodin ylläpitoon ja asiointiin liittyviin ongelmiin. (kuvio 3). Avuntarve näyttääkin kasautuvan kahteen ryhmään: kodin ylläpidossa ja asioinnissa apua tarvitsevien suureen enemmistöön ja päivittäisissä perustoiminnoissa apua tarvitsevien pienempään, mutta enemmän apua tarvitsevien ryhmään. 94 prosenttia oli tyytyväisiä elämäänsä. Miehet olivat useimmiten melko ja naiset hyvin tyytyväisiä. (taulukko 4).

Taulukko 3. Koettu terveydentila asuinalueen ja sukupuolen mukaan (%)

Virallisten palvelujen käyttö iän ja sukupuolen mukaan (%)

	60-64-vuotiaat		65-74-vuotiaat		Yli 75-vuotiaat		Yhteensä		Kaikki
	M	N	M	N	M	N	M	N	
Koettu terveydentila									
- hyvä	26	23	13	14	12	9	16	15	16 %
- melko hyvä	26	33	31	28	24	22	29	28	28 %
- keskinkertainen tai ei osaa sanoa	37	34	42	44	34	44	39	42	41 %
- melko huono	9	10	11	11	21	18	12	13	12 %
- huono	2	1	3	2	9	7	4	3	3 %
On pitkäaikaissairauksia	74	71	77	77	82	84	77	77	77 %

Kuvio 3. Vaikeudet toimintakyvyn eri ulottuvuuksilla ulottuvuuksilla iän ja sukupuolen mukaan

Taulukko 4. Elämään tyytyväisyys iän ja sukupuolen mukaan (%).

	60-64-vuotiaat		65-74-vuotiaat		Yli 75-vuotiaat		Yhteensä		Kaikki
	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	
Hyvin tyytymätön	1,8	0,0	0,5	1,7	0,9	1,0	0,9	1,2	1,0
Melko tyytymätön*	7,0	2,5	6,5	3,3	5,1	6,2	6,4	3,8	4,9
Melko tyytyväinen	56,1	46,3	58,9	54,7	49,8	50,4	56,8	51,8	53,9
Hyvin tyytyväinen	35,1	51,2	34,1	40,3	44,2	42,4	35,9	43,2	40,1

*tähän kuuluvat myös ei osaa sanoa -vastaukset. Niitä oli 0,1 % vastauksista.

Puolison antaman avun merkitys oli suuri ikääntyneille miehille ja lasten apu ikääntyneille naisille. Vuonna 1998 kaikkiaan 130 000 yli 60-vuotiasta selviytyi kotona pelkästään läheisten avun turvin. 65 vuotta täyttäneistä miltei joka viides oli kotona epävirallisen avun turvin. Alle 75-vuotiaille naisille se oli yleisin avun lähde. Kun avun tarve lisääntyi myös päivittäisissä perustoiminnoissa kotipalvelun osuus auttajana lisääntyi. Kotipalvelu olikin yli 75-vuotiaiden naisten ja miesten yleisin auttaja. Kaikkiaan joka kymmenes kotipalvelun asiakkaista, läheisten avun varassa suoriutuvista ja itsenäisesti selviytyvistä toivoi lisää kunnallista kotiapua. (taulukko 5 ja kuvio 4).

Taulukko 5. Avun saanti, lähde ja koettu riittävyys iän ja sukupuolen mukaan (%).

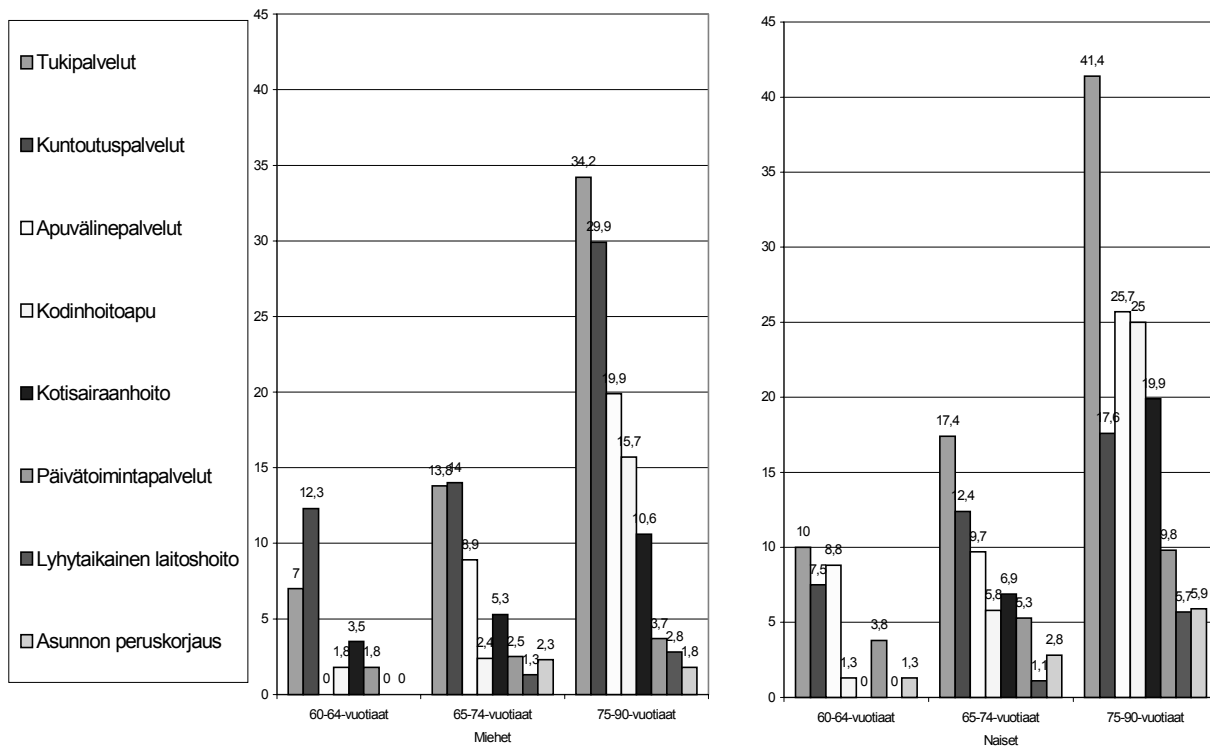
	60-64-vuotiaat		65-74-vuotiaat		Yli 75-vuotiaat		Yhteensä		Kaikki
	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	
Avun saanti									
- ei saa apua	82,3	70,7	69,9	58,2	49,0	47,5	69,5	58,3	63,0
- saa vain epävirallista apua	8,1	18,3	13,6	22,0	18,8	13,3	13,1	19,0	16,5
- saa vähintään yhtä kotipalvelumuotoa	9,7	11,0	16,5	19,8	32,2	39,2	17,4	22,7	20,5
Koettu avun riittävyys									
- saa riittävästi	96,8	96,3	96,6	95,6	94,4	93,5	96,3	95,3	95,7
- ei saa riittävästi	3,2	3,7	3,4	4,4	5,6	6,5	3,7	4,7	4,3

Itsenäisen selviytymisen keskeisimmiksi esteiksi osoittautuivat IADL-toimintakykyvaikeudet ja korkea ikä, mutta myös asunnon ja ympäristön liikuntaesteet. Hyväksi koettu terveys lisäsi itsenäistä suoriutumista. (taulukko 6)

Useissa tutkimuksissa ikääntyneiden koettu terveydentila (Ojala 1989, Karjalainen 1984, Hillerås 2000) ja ADL-toimintakyky ovat olleet elämänlaadun ja elämään tyytyväisyyden merkittäviä indikaattoreita (Bowling ja Farque 1996; Christiansson 1994; Grimby 1995). Myös vanhuusbarometrissa koettu

terveydentila nousi subjektiivista hyvinvointia ensisijaisesti määritteleväksi tekijäksi, mutta ADL-toimintakyvylle ei saatu tällaista yhteyttä. (Taulukko 7).

Kuvio 4. Virallisten palvelujen käyttö iän ja sukupuolen mukaan (%)

Taulukko 6. Selviytymistä päivittäisistä toiminnoista selvittävät tekijät. Lineaarinen regressioanalyysi.

Selittäjä	Malli 1 Selviytyy itsenäisesti	Malli 2 Saa vain epävirall. apua	Malli 3: saa väh. yhtä kotipalvelum.
Sukupuoli	5,318***	-5,665***	-1,209
Ikä	-4,687***	3,155**	4,131***
Siviilisäätty	-0,607	0,446	1,470
Koulutus	-2,520*	0,084	2,199*
Taloudellinen asema	0,349	-0,692	0,579
Koettu terveydentila	4,167***	-3,655***	-1,093
IADL –toimintakykyvaikeudet	-7,969***	6,860***	7,737***
PADL –toimintakykyvaikeudet	-1,980*	0,673	3,834***
Koherenssin tunne	0,630	-0,556	-0,698
Hostiliteetti	-0,470	-0,251	0,410
Saatu arvostus ikääntymisen myötä	-2,066*	0,720	1,372
Elämänmuutokset	-1,316	0,352	1,612
Epäterveelliset elämäntavat	-1,784	1,071	2,009*
Yhteisyyssuhteiden intensiteetti	0,873	0,310	-0,162
Koettu yksinäisyys	-0,541	1,185	-0,532
Osallisuusaktiivisuus	-0,676	1,008	0,505
Kuntaryhmä	-0,622	-0,283	-0,321
Yksin asuminen	1,913	-4,252***	0,433
Puutteet asunnon perusvarustetasossa	-0,809	0,728	-0,601
Asunnon liikuntaesteet	1,500	-1,189	0,433
Ympäristön liikuntaesteet	-2,436*	1,985*	-0,601
Palveluetaisytydet	0,499	-0,161	0,490
Avun riittävyys	0,259	0,117	-1,226

Malli 1: R Square= 0.262, Adj. R Square= 0.246 F= 16.262, P <0.001

Malli 2: R Square= 0.197, Adj. R Square= 0.179 F= 11.190, P <0.001

Malli 3: R Square= 0.251, Adj. R Square= 0.235 F= 15.334, P <0.001

Taulukko 7. Subjekttiivista hyvinvointia selittävät tekijät. Lineaarinen regressioanalyysi.

Selittäjä	Regressiokerroin	T	P
Sukupuoli	-0,095	-3,270	0,001
Ikä	0,015	0,515	0,606
Siviilisääty	-0,092	-2,137	0,033
Koulutus	0,021	0,752	0,452
Taloudellinen asema	0,136	4,963	<0,001
Koettu terveydentila	0,264	8,092	<0,001
IADL –toimintakykyvaikeudet	-0,054	-1,470	0,142
PADL –toimintakykyvaikeudet	0,008	0,235	0,814
Koherenssin tunne	0,129	4,079	<0,001
Hostiliteetti	0,001	0,020	0,984
Saatu arvostus ikääntymisen myötä	0,077	2,811	0,005
Elämänmuutokset	-0,028	-0,999	0,318
Elämäntapa	-0,039	-1,412	0,158
Yhteisyyssuhteiden intensiteetti	0,041	1,480	0,139
Koettu yksinäisyys	-0,094	-3,114	0,002
Osallistumisaktiivisuus	-0,028	-1,016	0,310
Kuntaryhmä	0,021	0,731	0,465
Yksin asuminen	0,073	1,672	0,095
Puutteet asunnon perusvarustetasossa	0,042	1,383	0,167
Asunnon liikuntaesteet	-0,097	-3,192	0,001
Ympäristön liikuntaesteet	-0,055	-1,783	0,075
Palveluetaisyydet	-0,050	-1,607	0,108
Avun saanti	0,119	3,808	<0,001
Avun riittävyys	0,061	2,254	0,024

R Square= 0.282 Adj. R Square= 0.26 F= 17.158, P <0.001

Psyykinen toimintakyky osoittautui tässäkin tutkimuksessa tärkeäksi koettua hyvinvointia selittäväksi tekijäksi. Aiemmissa tutkimuksissa koettu yksinäisyys on vaihdellut 30-50 prosentin välillä (Suutama ym. 1988; Metso 1989; Salminen ym. 1990), tässä se oli miehillä 30 prosenttia ja naisilla 40 prosenttia. Iän myötä sekä yksin asuminen että koettu yksinäisyys lisääntyivät (vrt. myös Heikkinen ym. 1990). Tutkimus osoitti hyvän elämänhallinnan tunteen lisäävän ikääntyneiden tyytyväisyyttä elämään. Lisäksi se osoitti, että ikääntyneiden koherenssin tunnetta voidaan tukea riittävällä ja tarpeen mukaisella kotiin annettavalla avulla. Korkea koherenssin tunne, vähäinen koettu yksinäisyys ja tunne siitä, että muut arvostavat vaikka ihminen ikääntyikin lisäsivät tyytyväisyyttä elämään.

Monissa tutkimuksissa on korostettu sosiaalisten verkostojen merkitystä ikääntyneiden hyvinvoinnille (esim. Heikkinen ym. 1990; Koskinen 1994; Rissanen 1999). Tässä tutkimuksessa yhteisyyssuhteiden intensiteetti ei selittänyt koetun hyvinvoinnin vaihtelua. Tulosta selittänee se, että tässä ei tarkasteltu sosiaalisten suhteiden sujuvuutta, vaan ainoastaan tiheyttä. Näin ollen suhteiden laatu ratkaisee. Toisaalta sosiaalisten verkostojen antama epävirallinen apu tuki kotona asumista.

Tärkeä tulos oli myös se, että selviytyminen ilman apua ei ikääntyneillä sinänsä lisännyt koettua elämänlaatua, mutta jääminen ilman apua vähensi sitä merkitsevästi. Tulosta voi tulkita niin,

että itsenäinen suoriutuminen tuo tyydytystä, mutta itsenäisen selviytymisen vaatimus voi jopa vähentää elämänlaatua silloin, kun on selvidyttävä yksin vaikka tarvitsisikin apua.

3 Tulevaisuuden haasteista

Ikääntyneiden määrän kasvu ei heijastu suoraan palvelutarpeen kasvuun, sillä palvelujen käyttöön vaikuttavat myös muut tekijät. Kansallisten ja kansainvälisten arvioiden mukaan 30-50 % yli 75-vuotaista tarvitsee jotakin apua ainakin satunnaisesti. (Vaarama 1992, Koskinen 1994, Laukkanen 1998). Päivittäistä avuntarvetta esiintyy noin joka kolmannella tai neljännellä yli 75-vuotiaalla ja joka toisella yli 85-vuotiaalla. Avuntarve lisääntyy iän mukana niin, että noin puolet 85-vuotta täyttäneistä tarvitsee ulkopuolista apua. (esim. Lammi ym. 1989, Heikkinen ym. 1990, Vaarama 1992, 1999, Laukkanen 1999).

Nykyiset tutkimukset antavat varovaista tukea sille, että nuorempien ikääntyneiden toimintakyky olisi tulevaisuudessa parantumassa IADL-toimintojen osalta. (esim. Heikkinen ym. 1999). Mikäli näin on, voitaneen olettaa sen vähentävän kotipalvelun tukipalvelujen ja kevyemmän kotipalvelun tarvetta. Mikäli ikääntyneiden asuinolot ja asuinympäristöt lisäksi tulevaisuudessa nykyistä paremmin tukevat itsenäistä selviytymistä, tultaneen myös säännöllisen kotihoidon piiriin nykyistä myöhemmin. Saattaakin olla, että kotipalvelun/kotihoidon piiriin tulevien keski-ikä nousee nykyisestä 75-vuoden iästä. Vastapainoksi hoivan tarve saattaa tulevaisuuden asiakkailta kuitenkin olla nykyistä suurempi, eikä siihen enää pystytä turvallisesti vastaamaan nykyisellä 2 käynnin mediaanilla viikossa asiakasta kohti. (vrt. Stakesin hoitoilmoitusrekisterit 1999).

Tutkimukset eivät anna yksiselitteistä vastausta siihen, onko myös kaikista iäkkäimpien kohorttien toimintakyky olennaisesti parantumassa. Nykyisin pitkäaikaisen laitoshoidon piiriin tullaan 81 vuoden iässä. Keski-ikä on kasvanut 79,8 vuodesta vuonna 1994 kaikkiaan 0,3 vuodella eli 80,1 vuoteen vuonna 2000. Mikäli laitoshoitoon tulo myöhentyy jatkossa samaa tahtia, tultaisiin pysyvään laitoshoitoon vuonna 2030 noin 83 vuoden iässä, ja vuonna 2050 noin 84 vuoden iässä.

1990-luvulla vanhusten hoivapalvelujen rakenne muuttui ja tarjonta etenkin kotipalvelussa niukkeni. (taulukko 8) Nykyinen palvelutarjonta ja vanhusten kokemaa palvelujen tarvetta näyttävät olevan jonkin verran ristiriidassa keskenään. Palvelujen kattavuus on jo melko alhainen, apu tavoittaa vanhukset myöhään ja kotipalvelussa tyydyttämätön tarve kasvaa. Olisikin pohdittava, onko resurssien keskittäminen palveluasumiseen kotiin annettavan palvelun kustannuksella tulevaisuuden näkökulmasta järkevä suunta, vai olisiko järkevämpää panostaa voimavaroja nimenomaan kotona asumisen tukemiseen ja sellaisen palveluasumisen ylläpitämiseen, joka korvaa perinteistä laitoshoittoa. Jos kotihoitoon panostettaisiin tulevaisuudessa riittävästi, saattaisi vastapainoksi laitospainoksen hoidon tarve vähentyä. Mikäli laitoshoitoon tultaisiin 2-3 vuotta myöhemmin ja siellä viivytettäisiin nykyistä lyhyempään eli paikkojen käyttö tehostuisi, saattaisi pitkäaikaishoitopaikkojen kysyntä tulevaisuudessa olla huomattavasti pienempi kuin nykytilaan perustuva skenaario osoittaa.

Tuleva väestönkehitys ja dementoituneiden määrän lisäys luovat ennustettavissa olevat reunaehdot vanhusten hoivapalvelujen tuleville tarpeille. Lisäksi tulevat ne monet kehittämishaasteet, jotka liittyvät nykytilan ongelmiin, ja joista tulisi päästä tulevaisuudessa irti. Myös vanhusten terveys ja elinolot kuten tulotaso ja asuminen tulevat vaikuttamaan siihen, millaisia paineita sosiaali- ja terveydenhuollolle syntyy. Sosiaalisten verkostojen toimivuus on tärkeä suodatin sille, kysyykö vanhus julkisia palveluja vai saako avun muualta. Omaisten asenteiden muutokset vaikuttanevat omaishoidon saatavuuteen tulevaisuudessa: pitkittäistutkimuksissa sen on todettu jatkuvasti hieman vähentyneen. Oman lisätekijänsä muodostaa se, että miesten ja naisten eliniät samankaltaistuvat, joten vanhuspariskuntia on tulevaisuudessa nykyistä enemmän. Niinpä puolisoitten toisilleen antama apu saattaa lisääntyä, ja siten vähentää julkisten

hoivapalvelujen kysyntää. Samaan suuntaan saattaa vaikuttaa ikääntyneiden elintason nousu ja siihen liittyvä suurempi valmius käyttää yksityisiä palveluja. Toisaalta yksinäisten, dementoituneiden miesten määrän arvioidaan lisääntyvän. Lisäksi nykyinen sosiaali- ja terveystalvvelujärjestelmä kohtaa tutkimusten mukaan vanhusväestön vasta kun toiminnanvajaus on jo syntynyt. Näitä havaintoja vasten tarkasteltuna nykyinen, niukaksi kritisoitu palvelujärjestelmä saattaakin olla tulevaisuuden minimivaihtoehto.

Taulukko 8. Vanhuspalvelujen kehitys 1988-2000.

75+ asiakkaat palveluittain % ***	1988	1995	1999	2000	Erotus % 1988-2000	Erotus % 1995-2000
Kodinhoitoapu	46,2	28,8	25,4	24,4	-47,2	-15,3
Tukipalvelut	36,1	32,6	31,2	30,8	-14,7	-5,5
Omaishoidon tuki	4,2	3,8	4	4,2	0	10,5
Palveluasuminen*	2,1	4,6	6	6,2	195,2	34,8
Vanhainkotipaikat (kaikki)**	10,5	7	6,3	6,1	-41,9	-12,9
Terveyskeskuksen pitkäaikaispaikat	4,1	4	4	3,9	-4,9	-2,5
Erikoissairaanhoidon pitkäaikaispaikat	3	0,3	0,2	0,2	-93,3	-33,3
Pitkäaikaishoito ilman palveluasumista	17	12	12	11,4	-32,9	-5,0
Pitkäaikaishoito palveluasumisen kanssa	19,1	16,6	18	17,4	-8,9	4,8

* Sisältää sekä tehostetun että eriytymättömän palveluasumisen, laskettu systemaattisesti SOTKA-tiedon perusteella vuodesta 1995-2000, 1988-luku KETISTÄ, mutta on hyvin yhteensopiva SOTKAN vuoden 1990 tiedon kanssa.

**Sisältää vanhainkodin ilman tehostettua palveluasumista. Paikat ovat laskennallisia (hoitopäivien määrä/365).

***Laskennallinen luku: Asiakkaat 65+ suhteutettu 75 vuotta täyttäneeseen väestöön. Analyysit: Evergreen 2000.

4 Kaksi skenaariota vuoteen 2030

Mikäli vanhusten hoivapalvelujen järjestämisessä säilytetään nykyinen palvelurakenne, palvelujen suhteellinen kattavuus, käyttöaste, käytön intensiteetti, tuotantorakenne, henkilöstömitoitukset ja yksikkökustannukset, kaksinkertaistuvat niin asiakasmäärät, henkilöstö- ja paikkatarve kuin kustannuksetkin. Voimakkain kasvu ajoittuu kymmenvuotiskaudelle 2020-2030, jolloin kaikkein vanhimpien vanhusten määrä kasvaa eniten. Yksistään palveluasuntoja ja pitkäaikaisia laitospaikkoja tarvittaisiin nykykäytöllä runsaat 57 000 lisää vuoteen 2030. Henkilöstöä puolestaan tarvittaisiin runsaat 44 000 nykyistä enemmän. Käyttökustannukset kasvaisivat vuoden 1999 arvioidusta 11 miljardista vajaan 23 miljardiin markkaan, eli 1,8 miljardista eurosta 3,8 miljardiin euroon. (taulukko 9). Tulos kustannusten kaksinkertaistumista ilman muutoksia nykytilaan on Parkkisen (2001) kaikkia sosiaali- ja terveydenhuoltopalveluja koskevan arvion kanssa yhdenmukainen.

Taulukko 9. Nykymallin tulokset.

Nykymalli (Suhteutus 75+)							
Vanhusten palvelujen asiakkaat	1999	2010	2020	2030	Muutos lkm	Muutos%	Vuotui nen muutos %
Asiakkaat palveluittain							
Kodinhoitoapu	84 283	101 195	123 040	175 367	91 084	108,07	2,4
Tukipalvelut	103 423	124 176	150 982	215 192	111 769	108,07	2,4
Omaishoidontuki	13 172	15 815	19 229	27 407	14 235	108,07	2,4
Palveluasuminen	11 771	14 113	17 184	24 492	12 721	108,07	2,4
Tehostettu palveluasuminen	8 200	9 845	11 971	17 062	8 862	108,07	2,4
Vanhainkoti, pitkäaikainen hoito	33 573	40 310	49 012	69 855	36 282	108,07	2,4
Terveyskeskus pitkäaikaishoito	25 251	30 318	36 863	52 540	27 289	108,07	2,4
Psykiatrisen erikoissairaanhoidon, pitkäaikaishoito	1 010	1 213	1 474	2 102	1 092	108,12	2,4
Somaattinen erikoissairaanhoidon, pitkäaikaishoito	5 768	6 925	8 420	12 001	6 233	108,06	2,4
Yhteensä (sis. Monikäyttö)	286 451	343 910	418 175	596 018	309 567	108,07	2,4
Vanhusten hoitopaikat							
Palveluasuminen	11 772	14 134	17 185	24 494	12 722	108,07	2,4
Tehostettu palveluasuminen	7 945	9 539	11 599	16 532	8 587	108,08	2,4
Vanhainkoti, pitkäaikaispaikat	19 371	23 259	28 279	40 306	20 935	108,07	2,4
Terveyskeskus, pitkäaikaispaikat	13 301	15 970	19 418	27 676	14 375	108,07	2,4
Somaattinen erikoissairaanhoidon, pitkäaikaispaikat	362	435	529	754	392	108,29	2,4
Psykiatrisen erikoissairaanhoidon, pitkäaikaispaikat	441	530	644	918	477	108,16	2,4
Yhteensä	53192	63867	77654	110680	57488	108,08	2,4
Henkilöstön tarve							
Kodinhoitoapu	12 473	14 976	18 208	25 952	13 479	108,07	2,4
Palveluasuminen	3 391	4 072	4 951	7 056	3 665	108,08	2,4
Tehostettu palveluasuminen	2 363	2 837	3 449	4 916	2 553	108,04	2,4
Vanhainkotihenkilöstö	11 513	13 824	16 808	23 956	12 443	108,08	2,4
Terveyskeskuksen henkilöstö, pitkäaikaispaikat	8 080	9 701	11 795	16 812	8 732	108,07	2,4
Terveyskeskuksen henkilöstö, lyhytaikaispaikat	3 183	3 821	4 646	6 622	3 439	108,04	2,4
Yhteensä	41003	49231	59857	85314	44311	108,07	2,4
Vanhusten palvelujen kustannukset							
Käyttökustannukset (1000 mk)	10 911 046	13 100 466	15 928 477	22 702 588	11 791 542	108,07	2,4
siitä sosiaalipalvelut	6 741 752	8 094 558	9 841 939	14 027 548	7 285 796	108,07	2,4
siitä terveydenhuolto	4 169 294	5 005 908	6 086 538	8 675 040	4 505 746	108,07	2,4

Mekanististen mallien on todettu liioittelevan palvelujen käyttöä tulevaisuudessa. On oletettavaa, että ikääntyvien parantuneella toimintakyvyllä ja elintasolla on vaikutuksia myös palvelujen käyttöön. Toimintakykynustejien perusteella voitaneen olettaa, että juuri kevyemmän kotipalvelun tarve vähenee tulevaisuudessa. Lisääntyneen maksukyvyn voitaneen olettaa lisäävän halukkuutta käyttää yksityisiä palveluja. Toisaalta voi olla, että ikääntyneet vaativat tulevaisuudessa juuri julkisia palveluja nykyistä äänekkäämmin vastineeksi veroilleen. Tämä lisää kysyntää, eikä päinvastoin. Paljon riippuu yksilötekijöiden ja ympäristötekijöiden muutoksesta, mutta paljon myös siitä, millaista palvelupolitiikkaa yhteiskunta tulevaisuudessa haluaa ylläpitää, ja säilyykö Suomessa nykyinen hyvinvointimalli.

Vaihtoehtoisessa skenaariossa lähtökohtana on kotona asumista tukeva palvelurakenne, ja riittävä ja turvallinen laitoshoido. Vanhusväestön toimintakyvyn oletetaan parantuvan tulevaisuudessa, ja vähentävän voimakkaasti kevyemmän kotipalvelun tarvetta. Sen sijaan intensiivisen kotihoidon tarpeen on arvioitu lisääntyvän nykyisestä, koska kotona asuu yhä huonokuntoisempia ihmisiä. Palveluasumiseen ja pitkäaikaiseen laitoshoidoon tulo on oletettu myöhentyvän neljällä vuodella nykyisestä 81 vuoden iästä. Tulevaisuuden laitoshoidon on oletettu olevan luonteeltaan tehostettua palveluasumista ja hoivakotihoitoa, sekä lyhytkestoista intervallihoitoa. Henkilöstömäärä on korjattu vastaamaan huonokuntoisten ja paljon apua tarvitsevien asiakkaiden tarpeisiin niin kotiin kuin laitoshoidossakin. Kotipalvelun tuottavuuden on oletettu kasvavan 0,4 % vuodessa ja palveluasumis- ja laitospaikkojen käytön tehostuvan 1,4 % vuodessa. Tässä mallissa asiakasmäärillä mitattu kokonaisvolyymi kasvaisi kolmanneksen vähemmän kuin nykymallissa, paikkatarve 30 % nykyisestä ja henkilöstötarve 77 % eli kolmanneksen vähemmän kuin nykymallissa. Kustannukset kasvaisivat nykyrahassa 75 %. Malli olisi selvästi halvempi kuin nykymalli, ja vastaisi paremmin olevia suosituksia. (taulukko 10).

Vaihtoehtomallissa on palvelurakennetta muutettu rohkeasti kotihoidon suuntaan, ja laitospäisen hoidon käyttöä tehostettu ehkä liiankin rohkeasti. Kotipalvelun käytön on oletettu myöhentyvän 3 vuodella ja laitoshoidoon siirtymisen 4 vuodella vuoteen 2030. Nämä saattavat olla liian rohkeita oletuksia. Malli ei olekaan tarkoitettu minkäänlaiseksi suositukseksi kenellekään. Sen tehtävänä on osoittaa yhtäältä, että hoivapalvelumenoja on mahdollista hillitä muuttamalla palvelurakennetta ja tehostamalla toimintaa. Toisaalta sen tehtävänä on osoittaa, että tehostamisesta ja ikääntyneiden toimintakyvyn paranemisestakin huolimatta edessä on voimakas palvelutarpeen, resurssien ja kustannusten kasvu, mihin kansantaloudessa on varauduttava riittävän ajoissa. Kolmanneksi sen tehtävänä on osoittaa, että on tärkeää pyrkiä konkretisoimaan niitä oletuksia, joiden pohjalle tulevaisuutta rakennetaan, jotta voidaan arvioida myös oletusten seurauksia. Tämä on tärkeää sekä hyvin informoitujen päätösten tekemiseksi että tulevaisuuden suunnittelun läpinäkyvyyden lisäämiseksi. Tämä mahdollistaa myös kansalaisten -nykyisten ja tulevien vanhusten – osallistumisen tulevaisuutta koskevaan keskusteluun ja vaihtoehtojen arvottamiseen.

Taulukko 10. Vaihtoehtoisen mallin tulokset.

Vaihtoehtoinen malli I (Suhteutus 75+)	1999	2030	Muutos lkm	Muutos %	Vuot. Muutos %
Vanhusten palvelujen asiakkaat					
Kotipalvelu/-hoito	84 283	172 378	88 095	104,52	2,3
Tukipalvelut	103 423	137 902	34 479	33,34	0,9
Omaishoidontuki	13 172	27 407	14 235	108,07	2,4
Tehostettu palveluasuminen	8 200	55 161	46 961	572,70	6,3
Hoivakoti	33 573	107 564	73 991	220,39	3,8
Muut	43800				
Asiakkaat yhteensä (ml. monikäyttö)	286451	500412	213961	74,69	1,8
Vanhusten hoitopaikat					
Tehostettu palveluasuminen	7 945	27 580	19 635	247,14	4,1
Hoivakoti	19 371	41 371	22 000	113,57	2,5
Muut	25876	0	0		
Paikat yhteensä	53192	68 951	15759	29,63	0,8
Henkilöstön tarve					
Kodinhoitoapu	12 473	32 595	20 122	161,32	3,1
Tehostettu palveluasuminen	2 363	11 032	8 669	366,86	5,1
Hoivakotihenkilöstö	11 513	28 960	17 447	151,54	3,0
Muut	14654				
Yhteensä	41 003	72 587	31 584	77,03	1,9
Vanhusten palvelujen kustannukset					
Käyttökustannukset (1000 mk)	10 911 046	19 112 390	8 201 344	75,17	1,8

5 Lopuksi

Kaikkiaan vanhuusbarometrin tulokset ovat suomalaiselle vanhuspolitiikalle mairittelevia: vanhenemiseen suhtaudutaan yhä normaalimmin ja ikääntyneet elävät tyytyväisinä yhteiskunnassa. Taloudellinen asema koetaan entistä turvatumaksi. Ikääntyneet ovat yhä aktiivisempia, ja yksinäisyyden tunne kalvaa yhä pienempää joukkoa. Silti elinoloissa, koetussa terveydessä, toimintakyvyssä, avun saannissa ja avun riittävyudessa on eroja sosio-ekonomisen aseman, sukupuolen ja iän sekä asuinpaikan suhteen.

Tulosten perusteella ikääntyneiden omatoimisuuden ja elämänhallinnan tukeminen tulisi ottaa myös käytännössä keskeiseksi ikääntymispolitiikan periaatteeksi, ja ryhtyä sanoista tekoihin. Ehkäisevästä näkökulmasta olisi tärkeää panostaa ikääntyneiden toimintakyvyn kohentamiseen ja ylläpitoon siitä lähtökohdasta, että toimintakyky on yksilön ja hänen ympäristönsä

vuorovaikutussuhde. Liikunnan ja terveystieteiden merkitys on jo hyvin ymmärretty erityisesti nuorempien ja aktiivisten ikääntyneiden toimintakyvyn ylläpitäjänä, mutta jo alentuneen toimintakyvynkin kohottamiseen ja toimintakyvyn laskun estämiseen tulisi kiinnittää enemmän huomiota. Olisi tuotettava tietoa niistä hyvistä toimintamalleista, joiden avulla ikääntyneiden toimintakykyä on onnistuneesti edistetty ja ylläpidetty silloinkin, kun se on jo laskenut joko tilapäisesti tai pysyvästi. Tässä tulisi kiinnittää huomiota myös ikääntyneiden elämänhallinnan tukemiseen. Tämä tieto tulisi levittää käytäntöön esimerkiksi erityisen toimintakyvyn edistämishjelman tai näyttöön perustuvien suositusten avulla.

Ikääntyneiden keskuudessa on melko huomattava pienituloisten joukko. Erityisesti iäkkäimmät naiset kuuluvat tähän ryhmään. Heille osallistuminen ja jopa tarpeellisten sosiaali- ja terveyspalvelujen käyttö voi olla vaikeaa, ellei mahdotonta. Riittävän eläketason turvaaminen onkin ikääntymispolitiikan yksi tärkeimpiä haasteita, sillä se luo perustan itsenäiselle elämälle ja valinnanvapauden toteutumiselle muun muassa palvelujen hankinnassa. Toinen haaste on syrjäytymisen ehkäiseminen niin osallistumisesta kuin palveluistakin. Palvelujen saatavuuden ja jakautumisen oikeudenmukaisuuden näkökulmista tämä tulisi näkyä esimerkiksi palvelumaksujen määräytymisessä ja ikääntyneille suunnattujen aktiviteettien suunnittelussa ylipäätään.

Asuntojen ja asuinympäristöjen puutteet estävät ja haittaavat edelleen ikääntyneiden itsenäistä selviytymistä ja aiheuttavat ennaikaista kotipalvelujen tarvetta. Puutteellisen asumisen poistamisessa tulisi huomiota kiinnittää 75 vuotta täyttäneiden lisäksi myös 60-74-vuotiaiden puutteellisen asumisen poistamiseen. Lisäksi kaiken julkisen asuntorakentamisen, asuinympäristöjen suunnittelun ja yhdyskuntasuunnittelun tulisi perustua esteettömyyteen.

Ikääntyneiden elämänlaadun, elämänhallinnan ja kotona selviytymisen tukemisessa kotipalvelun rooli osoittautui tärkeäksi. Liian vähäinen apu puolestaan murensi pohjaa kotona selviytymiseltä. Riittävien kotipalvelujen turvaaminen onkin ikääntymispolitiikan akuuteimpia haasteita juuri nyt. Tarvitaan kuitenkin myös nykyaikaisen palvelukonseptin kehittämistä ikääntyneiden kotona asumisen tueksi, ja sen tulisi perustua monitieteiseen ja yli hallintokuntien ulottuvaan kotona asumisen esteiden ja edellytysten selvittämiseen.

Kirjallisuusluettelo saatavana kirjoittajalta

Kommenttipuheenvuoro

Dos., toimitusjohtaja Veijo Notkola, Kuntoutussäätiö

Ikääntyminen, terveys ja toimintakyky

Tutkimusprofessori Marja Vaarama käsittelee esitelmässään ikääntyneiden toimintakykyä. Ikääntyminen määrittynyt tässä tapauksessa käytännössä yli 60-vuotiaisiin. Vanhusten hoivapalveluissa voimakkain kasvu ajoittuu Vaaraman mukaan kymmenvuotiskaudelle 2020-2030. Paljon ehtii kuitenkin tapahtua ennen vuotta 2020. Ikääntyminen alkaa huomattavasti ennen 60 ikävuotta.

Fyysinen toimintakyky heikkenee hitaasti iän myötä, mutta kuten professori Vaarama sanoo ”Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi kietoutuvat monin tavoin yhteen”. Fyysisesti täysin terve voi sopimattomassa työyhteisössä olla täysin työkyvytön. Nuoret ja myös vanhemmat vajaakuntoiset ovat kuitenkin suuri työvoimareservi, joiden parempi hyödyntäminen merkitsi monenlaisia säästöjä yhteiskunnalle. Tarkastelen seuraavassa sitä, kuinka paljon työelämässä esiintyy vajaakuntoisuutta ja sitä, mikä olisi työelämän ulkopuolella olevien vammaisten halukkuus siirtyä työelämään. Tulokset perustuvat pääosin artikkeliin Mannila ym. Kuntoutus 1/2003. Tutkimus on toteutettu yhteistyössä Kuntoutussäätiön, Tilastokeskuksen ja Lel-työeläkekassan kanssa. Tulokset koskevat 25-64-vuotiaita suomalaisia.

Yksi vajaakuntoisuuden määritelmä on se, että joutuuko henkilö rajoittamaan työtyyppiä olemassa olevan sairauden tai vamman vuoksi. Nuorissa ikäluokissa 25-34 vuotta yleensä noin kymmenellä prosentilla on jokin työtyyppiä rajoittava vaiva. 55-64-vuotiailla vastaavat prosenttiosuudet ovat ammatista riippuen 14-25 prosentin välillä. Työttömillä tämäntyyppistä vajaakuntoisuutta on jo yli puolella. Asian voi kääntää myös toisinpäin. Yli 55 vuotiaista työttömistä lähes puolet on terveydentilaltaan täysin terveitä.

Taulukko 1. Työssäkäynnin rajoitteet tutkimuksen vajaakuntoisuus, työhön osallistuminen ja kuntoutuksen tarve Suomessa 2002.

Rajoite	Miehet	Naiset	Yhteensä	(N)
Työn tyyppi	21.4%	22.0	21.7	(4751)
Työmäärä	17.5	18.2	17.8	(3905)
Liikkuminen	11.8	12.1	12.0	(2623)
Jokin ylläolevista	23.1	24.4	23.8	(5211)

Lähde: Mannila ym. Kuntoutus 1/2003

Yhteenvedon voidaan sanoa, että väestössä on varsin paljon erityyppistä vajaakuntoisuutta, joka vaikuttaa siihen, minkä tyyppistä työtä jaksetaan ja voidaan tehdä. Vajaakuntoisuus heijastuu myös kuntoutuksen tarpeeseen. 55-64 vuotiaista kuntoutusta sanookin tarvitsevansa yli 36 prosenttia vastaajista.

Seuraavaksi voidaan kysyä, mitkä olisivat työssäkäynnin edellytykset keskeisissä työvoiman ulkopuolella olevissa ryhmissä. Työttömistä noin 58 prosenttia sanoo, että työssäkäynti olisi mahdollista ilman apua tai tukea. Pitkäaikaissairaista 12 prosenttia ja eläkeläisistäkin lähes 28 prosenttia sanoo kykenevänsä työhön. Apua tai tukea työssäkäyntiin tarvitsisi kaikissa edellämämainituista ryhmistä noin kolmannes vastaajista. Yhteenvedon voidaan sanoa, että tavalla tai toisella työhön kykeneviä omasta mielestään olisi 25-64-vuotiaista työttömistä ja eläkeläisistä kaksi kolmesta ja pitkäaikaissairaistakin miltei joka toinen (Taulukko 2).

Taulukko 2. Työssäkäynnin edellytykset muutamissa työvoiman ulkopuolella olevissa ryhmissä (%)

Työssäkäynnin edellytykset	Työttömät	Pitkäaikais-sairaat	Eläkeläiset
Työssäkäynti mahdollista ilman tukea	58.1	12.0	27.5
Tarvitsee apua tai tukea	38.2	27.1	29.3
Työssäkäynti ei mahdollista	3.7	60.9	43.2
Yhteensä	100.0	100.0	100.0
N	(269)	(1356)	(433)

Lähde: Mannila ym. Kuntoutus 1/2003

Viimeaikaisessa väestöpoliittisessa ja työvoimapolitiittisessa keskustelussa on pelätty työvoiman ehtyvän pienevien ikäluokkien ja suurten ikäluokkien eläkkeelle siirtymisen myötä. Vanhuuseläkkeelle siirtymistä on haluttu siirtää joillakin vuosilla myöhemmälle iälle. Uuden eläkepaketin mukaan vanhuuseläkkeelle voi siirtyä joustavasti ikävuosien 62-68 aikana. Mielenkiintoinen kysymys onkin, missä määrin eläkkeelle siirtymisiässä on sellaista väestöä, joka periaatteessa terveydentilaltaan olisi vielä mahdollinen osallistumaan työelämään. Vajaakuntoiset työelämässä -tutkimuksen mukaan vajaakuntoisia on 60-64 vuotiaista noin 40 prosenttia ja vastaavasti yli puolet vastaajista katsoo olevansa vielä sopivia työelämään terveydentilaltaan (Taulukko 3). 60-64 vuotiaista oli eläkkeellä vuoden 2001 lopussa yli 76 prosenttia. On selvää, että tässä joukossa on paljon niitä, jotka vielä halutessaan voisivat osallistua täysin voimin työelämään.

Taulukko 3. Työvoimaan kuuluvat ja kaikki terveet, sairaat ja vajaakuntoiset 60-64-vuotiaat (painotetut jakaumat).

	Työvoimaan kuuluvat		Koko väestö	
	N	%	N	%
Terveet	30 156	39,7	77 149	28,1
Sairaat, joilla sairaus/ vamma ei rajoita työskentelyä	28 740	37,8	68 863	25,1
Vajaakuntoiset	15 889	20,9	117 257	42,7
Tieto puuttuu	1 254	1,6	11 611	4,2
Yhteensä		100		100

Lähde: Tutkimus vajaakuntoiset työelämässä. Kuntoutussäätiö ja Tilastokeskus 2003 (Julkaisematon)

Yhteenveto

Suomessa on varsin paljon sellaisia vajaakuntoisia, jotka työvoimatilanteen parantuessa voisivat vielä osallistua monin tavoin työelämään. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että vammaisten henkilöiden korkeaa työelämäkynnystä pitää ja voidaan alentaa. Kuten Pentti Lehmijoki on todennut ” Tuhansien vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistyvyyttä ja osallisuutta työelämään voitaisiin tukea ottamalla ennakkoluulottomasti käyttöön uusia kannustimia”. Myös ”nuorissa” eläkeläisissä Suomella on vielä pitkään vahva työvoimareservi olemassa, jolla voidaan lieventää väestörakenteen vanhenemisen vaikutuksia, mutta myös tällä alueella tarvitaan tekoja ja uusia avauksia.

Korkea työllisyysaste, korkea hedelmällisyys - pelkkää spekulatiota ?

Asiamies Minna Etu-Seppälä, Teollisuus ja Työnantajat

Suomen naiset ovat jo enemmistönä palkansaajista työmarkkinoilla. Naisten työllisyysaste on Euroopan toiseksi korkein. Naisten koulutustaso tulee olemaan myös tulevaisuudessa korkeaa luokkaa, sillä naiset ovat jo nyt enemmistönä niin korkeakouluissa kuin ammattikorkeakouluissakin. Samaan aikaan ensisynnyttäjien keski-ikä on tutkimusten mukaan noussut, kuitenkin syntyvyyslukujen säilyessä Suomessa suhteellisen vakaina.

Työmarkkinoilla tulevaisuuden haasteisiin kuuluu paitsi työvoiman yleisen saannin turvaaminen yrityksille, myös osaavan työvoiman saanti. Tässä suhteessa naisten asema tulee olemaan erittäin tärkeä ja koulutetut naiset tulevat olemaan vahvoilla. Naisten pysyttäminen työmarkkinoilla edellyttää, että työ- ja perhe-elämä pystytään yhteen sovittamaan myös tulevaisuudessa. Myös koko kansantalouden ja yritystenkin intressissä on, että syntyvyysluvut Suomessa pysyvät riittävällä tasolla.

Selvää on, että tulevaisuuden ennustettua työvoimapulaa ei nopeakaan "baby-boomi" helpota. Haastetta myös riittää siinä, kuinka saadaan naisten koulutusvalinnat kohtaamaan yritysten rekrytoitavilta edellyttämiä koulutusvaatimuksia. Iso kysymys on myös se, kuinka saadaan nuoret aikaisemmin valmistumaan korkeakouluista ja astumaan aiemmin työelämään, tämän yhtälön ratkaiseminen voi myös onnistuessaan alentaa ensisynnyttäjien korkeata keski-ikä. Hyvät yleiset edellytykset perheiden perustamiselle työelämän ohella turvaa tulevaisuudessakin niin työlainsäädäntömme kuin työehtosopimukset.

Naisten työllisyysaste korkea monesta tekijästä johtuen

Naisten työllisyysaste on Suomessa kansainvälisestikin ajatellen hyvinkin korkea. Vuonna 2001 kokoaikaiseksi muutettu työllisyysaste oli Euroopan toiseksi korkein, heti Tanskan jälkeen, 61,8 prosenttia. Suomessa naisten työsuhteet ovat 70 prosenttisesti kokopäiväisiä ja toistaiseksi voimassaolevia. Euroopassa naisille yleisempää on osa-aikainen työ tai toisaalta erityisesti Etelä-Euroopan maissa perheellisillä naisilla jättäytyminen työelämästä. Suomen hallituksen tavoitteena on työllisyysasteen nosto vuoden 2011 vaalikauden loppuun mennessä 75 prosenttiin. Naisten osuus kaikista palkansaajista on jo nyt hieman yli puolet. Yrittäjistä naisia on sen sijaan puolet vähemmän kuin miehiä.

Naisten vahva osallistuminen työelämään johtuu pitkälle siitä, että naiset ovat Suomessa koulutettuja ja toisaalta lasten hoito on turvattu yhteiskunnan taholta. Myös työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen mahdollisuudet ovat Suomessa hyvällä tasolla.

Uhkaavaa työvoimapulaa torjutaan parhaiten koulutuksella

Arviot uuden työvoiman tarpeesta suurten ikäluokkien eläköityessä seuraavan 10-15 vuoden sisällä ovat useita satoja tuhansia, mikäli suomalaiset yritykset säilyvät kilpailukykyisinä. Ongelmaa pyritään ratkaisemaan paitsi vaikuttamalla lainsäädäntöteitse eläköitymiseen, varautumalla ulkomaisen työvoiman käyttöön ja myös kotimaisella koulutetulla työvoimalla. Jotta kotimainen työvoima saadaan mahdollisimman tehokkaasti yritysten käyttöön, tulee työvoiman olla koulutettua ja koulutuksen kohdata yritysten tarpeet. Toisaalta nykyistä 28 vuoden ikää nopeampi valmistuminen korkeakouluista, nopeuttaisi

omalta osaltaan työvoiman saantia yrityksille. Erityisesti naisten osalta valitun koulutuksen ja yritysten tarpeiden kohtaaminen on iso haaste.

Työmarkkinoiden sukupuolen mukaisen jaon tasoittamisella vaikutusta työllisyysasteeseen

Työmarkkinoilla naiset ja miehet ovat valikoituneet varsin selkeästi eri sektoreille ja toimialoille, toimialojen sisälläkin pitkälle eri tehtäviin. Teollisuuden palveluksessa naisia on 30 prosenttia, julkisen sektorin palveluksessa 70 prosenttia. Teollisuuden sisällä naiset ovat valikoituneet tietyille toimialoille kuten tekstiili- ja vaatetusteollisuuteen, elintarviketeollisuuteen ja graafiseen teollisuuteen.

Vaikka naiset ovat jo nyt enemmistönä opiskelijoista niin ammattikorkeakouluissa kuin yliopistoissakin, koulutusvalinnat eivät edelleenkään kohtaa esimerkiksi teollisuusyritysten tarpeita. TT:n vuoden 2003 Osaamistarveluotain mittaa yritysten rekrytoitavilta edellyttämiä koulutustarpeita. Sen mukaan teollisuuden yritykset edellyttävät rekrytoitavilta henkilöiltään 70 prosenttisesti tekniikan ja liikenteen opintoalan opintoja tai diplomi-insinöörin koulutusta. Näissä opintoaineissa naisten osuus oppilaitoksissa vuonna 2001 oli vain 20 prosentin luokkaa miesten 80 prosenttia vastaan.

Kun teollisuudenkin yritysten tulevaa, pitkälle eläköitymisestä johtuvaa työvoimapulaa, pystytään helpottamaan yritysten tarpeisiin kouluttautuneella työvoimalla, on naisten opintoainevalinnat merkittävä tekijä tulevaisuuden korkeaa työllisyysastetta tavoiteltaessa. Samalla voi sanoa, että myös kansantaloudellisesti sukupuolijaon tasoittumisella eri sektoreiden välillä on merkitystä mm. miesten ja naisten välisten palkkaerojen pienentämiseksi.

Työelämän lainsäädäntö sekä työehtosopimukset turvaavat jo nyt riittävän perustan perheen perustamiselle

Perhevapaita on yhteiskunnassamme lisätty tuntuvasti viime vuosikymmenten aikana. Lapsen syntymään liittyviä vapaita on jo yhteensä lähes 300 päivää. Suomen äitiysvapaa on pituutensa suhteen hyvää Eurooppalaista keskitasoa. Isyysvapaat puolestaan eivät ole kovin yleisiä Euroopassa, viidessä Euroopan valtiossa niitä ei tunneta lainkaan. Suomi ja Pohjoismaat yhdessä Ranskan kanssa ovat ne ainoat Euroopan maat, joissa 0-3 vuotiaille lapsille on turvattu yhteiskunnan taholta kollektiivinen hoitomahdollisuus. Lisäksi ei ole syytä unohtaa hoitovapaan, ja osittaisen hoitovapaan mahdollisuutta sekä alle 10 vuotiaan lapsen sairastuessa tilapäisen hoitovapaan mahdollisuutta. Monet työehtosopimukset teollisuuden toimialoilla takaavat myös äitiysvapaalle jäävälle naiselle maksimissaan kolmen kuukauden äitiysvapaan palkan.

Lisäksi työlainsäädäntömme takaa sen, että perhevapaalta työhön palaava työntekijä voi palata ensisijaisesti aikaisempaan työhönsä. Myös raskaana oleva samoin kuin perhevapaalla oleva työntekijä nauttii työehtosopimuksen mukaan erityisestä irtisanomissuojasta. Raskaana olevia naisia syrjinnältä suojaa tasa-arvolakimme.

Nykyinen työlainsäädäntö sekä yhteiskunta erilaisine perhetukineen siis mahdollistaa erittäin hyvin perheiden perustamisen ja turvaa työskentelyn työmarkkinoilla myös perhevapaiden käyttämisen jälkeen. Työehtosopimukset omalta osaltaan edesauttavat työ- ja perhe-elämän yhteensovittamista työpaikoilla mm. mahdollistamalla joustavien työaikaratkaisujen käyttöönoton. Yrityskohtaisesti kuitenkin vaihtelee, minkälaiset työaikaratkaisut erilaisille työpaikoille istuvat. Toisaalta myös työntekijöiden yksittäiset tarpeet

vaihtelevat sopivien työaikamallien löytymisessä. Paitsi, että työ- ja perhe-elämän yhteensovittaminen on eräs keskeinen keino pitää naisten työllisyysaste korkeana, ovat yritykset jo pitkään tiedostaneet, että yksilöllisten tarpeiden huomioiminen mahdollisuuksien rajoissa parantaa työviihtyvyyttä ja on kilpailuvaltti rekrytoitaessa uutta työvoimaa.

Lopuksi

Korkean työllisyysasteen tavoittelu edellyttää, että naiset pysyvät myös tulevaisuudessa työmarkkinoilla. Siihen päästään suuntaamalla perus- ja lisäkoulutusta yritysten tarpeita vastaavaksi. Erityisesti naisten koulutusvalinnat korostuvat. Samoin korostuu nuorten saaminen työelämään aikaisemmin. Työ- ja perhe-elämän yhteensovittamiseen liittyvät kysymykset koskevat edelleen tulevaisuudessa paitsi työnantajia ja työntekijöitä, myös perheen muita jäseniä. Perheiden sisällä parempi työnjako mm. vanhempainvapaiden käytössä voi edesauttaa naisten osallistumista työelämään. Hyvät työnsaantimahdollisuudet ja toisaalta työlainsäädännön suoma turva sekä yhteiskunnan takaamat lasten hoitomahdollisuudet, mahdollistavat perheiden perustamisen työelämän ohella. Joustavat työaikatratkaisut näyttävät yhä keskeisempää roolia tulevaisuudessa yrityksen ja henkilöstön tarpeiden yhteensovittamisessa.

Ensisijainen edellytys sille, että korkeaan työllisyysasteeseen ja myös samalla perheiden perustamiseen kannustamiseen päästään, on se, että yrityksille turvataan toimintaedellytykset Suomessa. Sen jälkeen korostuvat työvoiman koulutukseen ja työ- ja perhe-elämän yhteensovittamiseen liittyvät kysymykset. Työmarkkinajärjestöt ovat omalta osaltaan pyrkineet vaikuttamaan molempiin osa-alueisiin, jälkimmäisestä hyvinä esimerkkeinä ovat mm. tulopoliittisessa sopimuksessa sovitut yrityskohtaisia joustavia työaikatratkaisuja selvittäneet työaikalhankkeet sekä kampanja perhevapaiden käytön edistämiseksi.

Kommenttipuheenvuoro Minna Etu-Seppälän esitelmään

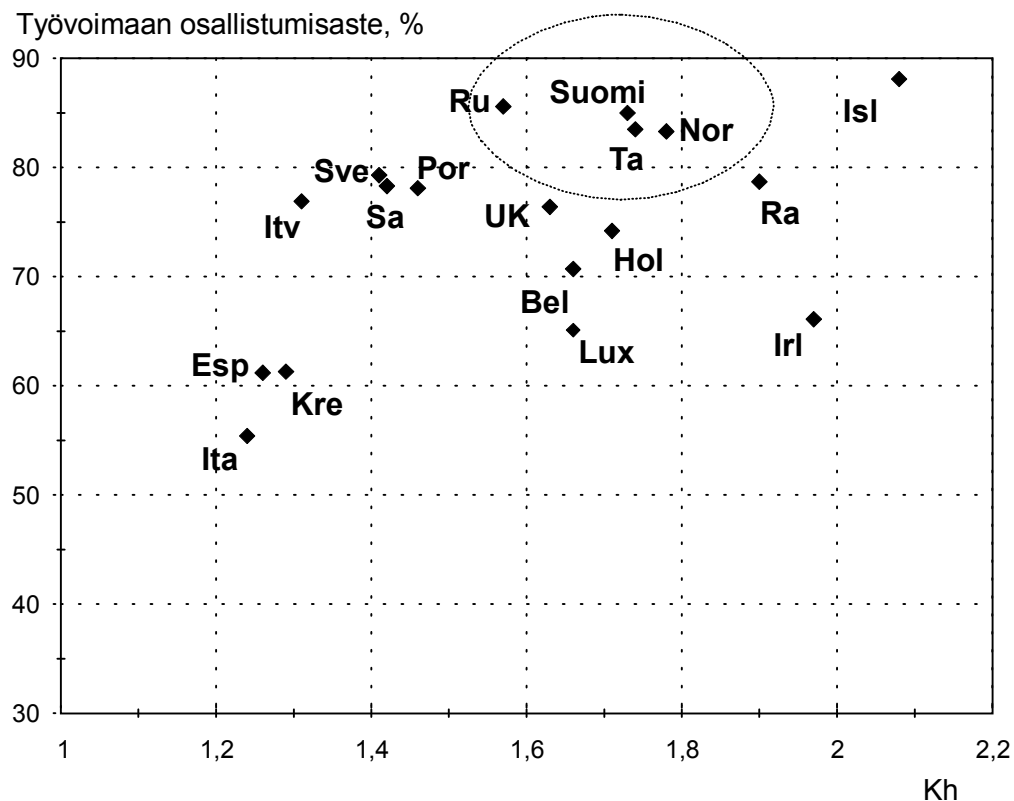
Korkea työllisyysaste, korkea hedelmällisyys – pelkkää spekulatiota?

Tutkija Anneli Miettinen, Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos

Syntyvyyden kehitys Suomessa on kuluneen syksyn aikana saanut runsaasti huomiota, varsinkin sen jälkeen kun pääministeri Vanhanen puheenvuorossaan kaipasi Suomeen lisää lapsia korjaamaan vinoutuvaa ikärakennettamme. Eri tahoilla on pohdittu sitä, mikseivät suomalaiset naiset hanki lapsia, ja jos hankkivat, niin liian vähän.

Minna Etu-Seppälä kiinnitti esitelmässään huomiota kahteen merkittävään tekijään, suomalaisten naisten korkeaan työssäkäyntiasteeseen ja koko ajan kohoavaan koulutustasoon. Naisten työssäkäynnin lisääntymisen ja kouluttautumisen on perinteisesti nähty johtavan alenevaan lapsilukuun. Kuitenkin Pohjoismaiden esimerkki näyttäisi osoittavan, että työssäkäynti ja perheellistyminen ovat yhdistettävissä (Kuvio 1). Naisten työssäolo on näissä yhteiskunnissa ollut jo pitkään toivottavaa, sosiaalisen turvan pitkälti rakentuessa mahdollisimman korkean työssäkäynnin varaan. Kun tulevaisuudessa työvoiman ikääntyessä ja mahdollisesti vähentyessä naisten työhön osallistumisella on suuri merkitys, ei ole yhdentekevää, missä määrin työelämä vaikuttaa perheellistymiseen ja lasten hankintaan

Kuvio 1. 25-54-vuotiaiden naisten työhön osallistumisaste (%) ja kokonaishedelmällisyys vuonna 2001 muutamissa Euroopan maissa.

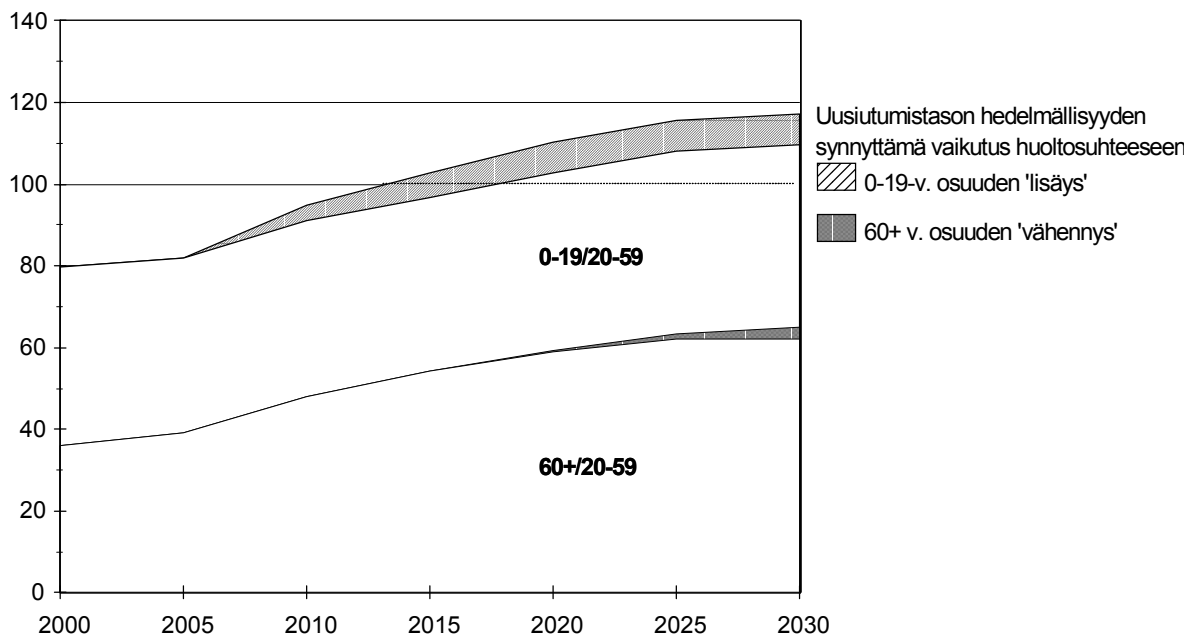

Lähde: OECD Employment Outlook 2002, Council of Europe Recent demographic developments in Europe 2002

Lasten määrä ja huoltosuhteen kehitys

Vaikka syntyvyydessä voi tapahtua suuriakin heilahteluja, kuten lähinaapurimme Ruotsin esimerkki osoittaa (1980-luvun puolivälissä hedelmällisyysluku alkoi kohota 1.7:stä aina uusiutumistasolle, 2.1:een, mutta laski 1990-luvun puoliväliin tultaessa jopa 1.5:een), ei syntyneiden määrän kohoaminen lähivuosina juurikaan vaikuta ikärakenteen vanhenemiseen tai työvoiman saatavuuteen parina seuraavana vuosikymmenenä. Suuresta lapsimäärästä johtuen huoltosuhte pikemminkin heikkenisi vielä entisestään, joskin hedelmällisyyden kohoamisen synnyttämä 'lisärasite' olisi melko pieni verrattuna ikääntyvän väestön aiheuttamaan kasvuun (Kuvio 2). Edellisen Väestöliiton väestöpoliittisen työryhmän laskelman mukaan meillä olisi vuonna 2015 97 huollettavan sijaan noin 103 huollettavaa 100 huoltajaa kohti, mikäli hedelmällisyystaso kohoaisi ja pysyisi uusiutumistasolla, 2.1 lapsessa per nainen, ja lapsia syntyisi vuosittain noin 10000 enemmän kuin tällä hetkellä. Tällä hetkellä huoltosuhte on Suomessa vielä EUn keskitasoa, noin 80 henkeä 100 kohti.

Kuvio 2. Väestöllinen huoltosuhte 2000-2030.

Perusmalli: hedelmällisyys 1.75, muuttoliike +3/5000, eo m/n 2010 76.1/82.

Uusiutumistason hedelmällisyys: hedelmällisyys 2.1 vuodesta 2004, muuttoliike +3/5000, eo m/n 2010 76.1/82.4

Väestöliitto Väestöntutkimuslaitos, julkaisemattomia laskelmia

Lasten hankinnan lisääntyminen merkitsisi myös sitä, että yhä useampi nainen olisi ainakin hetkellisesti poissa työelämästä lastenhoidon takia. Mikäli perhevapaita käytettäisiin jatkossakin nykyisellä tavalla, pitempien vapaiden (hoitovapaa) pitäminen kohdistuisi erityisesti niille aloille, joissa työskentelee paljon opistotason koulutuksen saaneita, toimihenkilö- tai palveluammateissa toimivia naisia. Korkeamman koulutuksen saaneet ovat tyypillisemmin palanneet nopeammin perhevapaalta työelämään.

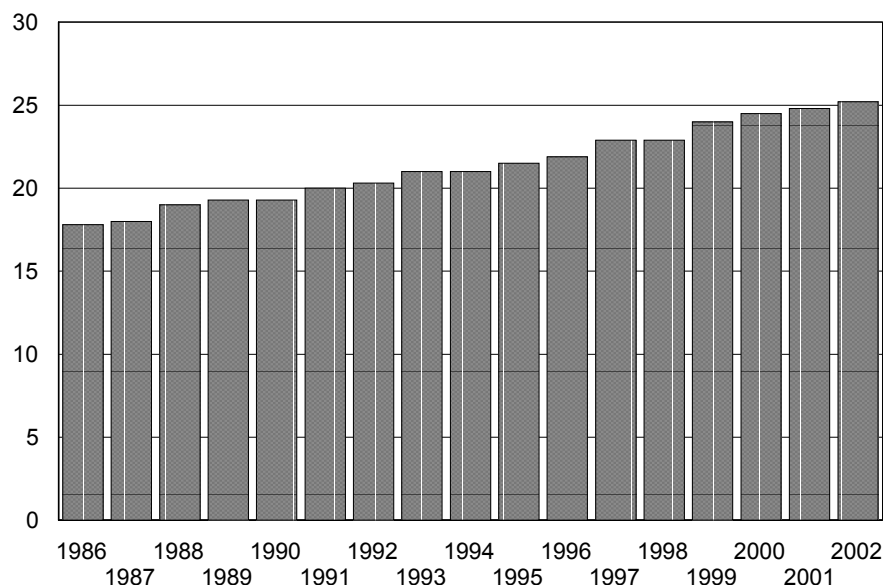
Aleneeko syntyvyys tulevaisuudessa myös Suomessa?

Vaikka syntyvyys onkin Suomessa pysytellyt suhteellisen korkeana useimpiin muihin Euroopan maihin verrattuna, on syytä kuitenkin pohtia myös sitä, miltä yhteiskunta näyttäisi, mikäli syntyvyys alenisi myös Suomessa.

Mikäli hedelmällisyys alenisi nykyisestä 1.73:sta esimerkiksi 1.6:een lapsen naista kohti, meille syntyisi vuosittain noin 5000 lasta vähemmän, ja runsaan viidentoista vuoden päästä meillä olisi noin 80000 lasta ja nuorta vähemmän kuin mikäli hedelmällisyys pysyttelisi nykytasolla. On kuitenkin huomattava, että 1.6 lasta naista kohti olisi vielä 'hyvää eurooppalaista keskitasoa'. Monissa itä-, keski- ja etelä-Euroopan maissa hedelmällisyys on jo verraten pitkään pysytellyt hyvin alhaisella tasolla, noin 1.1-1.3 lapsessa naista kohti. Väestöntutkijoita huolettaakin nyt, missä määrin myöhemmin ehkä kohoavat syntyvyysluvut voivat korvata syntynyttä vajausta, vai onko hyvin alhainen hedelmällisyys pysyvämpi ilmiö. Viimeaikaiset lasten hankinta-aikeita ja ihanteita koskevat kyselytutkimusten tulokset muutamista saksan kielialueen maista keski-Euroopassa antavat tälle jossain määrin tukea: vain yhtä lasta ihanteenaan pitävien nuorten aikuisten määrä on kohonnut selvästi (Lutz et al. 2003). Vaikka ihanteita ja aikeita koskeviin mielipiteisiin on syytä suhtautua varauksella, ne kun saattavat elämän kuluessa muuttua moneenkin otteeseen, on kuitenkin varsin mahdollista, että myös yksiläpöisyydestä tai lapsettomuudesta voi tulevaisuudessa tulla valittu elämänmuoto yhä useammalle.

Toistaiseksi tämänkaltaisesta kehityksestä ei näy Suomessa merkkejä. Suomalaisten ihanneperhekooksi näyttää eri kyselyissä vakiintuneen 2-3 lasta, vain yhtä lasta toivovien tai kokonaan lapsettomuuden valinneiden osuus on ollut verraten pieni (mm. Nikander 1992, Reuna 1997, Paaianen 2002). Samaan aikaan ensisynnyttäjien ikä on kuitenkin kohonnut jatkuvasti, mikä osaltaan selittää alenevia hedelmällisyyslukuja. Lasten hankinnan siirtyminen yhä myöhäisempään elämänvaiheeseen saattaa kuitenkin merkitä sitä, että ikäluokasta yhä useampi jää kokonaan lapsettomiksi, joko oman valintansa mukaisesti, tai tahattomasti. Tällä hetkellä 35-vuotiaista naisista lähes 25 prosenttia ei ole hankkinut lasta tuohon ikään mennessä, 1980-luvun puolivälissä noin 17 prosenttia 35-vuotiaista naisista oli lapsettomia (Kuvio 3). Arviot kokonaan lapsettomiksi jäävien naisten osuudesta vaihtelevat noin 15-20 prosentin välillä. Väestönkehityksen piirteitä tarkastellaan usein niiden valtiovallalle synnyttämien haasteiden kautta. Ensisynnyttäjien kohoava ikä voi kuitenkin merkitä ongelmia ja surua myös yksilötasolla tahattoman lapsettomuuden lisääntyessä.

Kuvio 3. Lapsettomien osuus (%) 35-vuotiaista naisista 1986-2002.

Suomalaisten perheellistyminen näyttää polarisoituneen, lasten hankinnan siirtymisen rinnalla kolmannen ja jopa neljännen lapsen hankinta näyttäisi hieman yleistyneen 1990-luvulla (Vikat 2002). Lapsettomuuden lisääntyminen toisessa päässä näyttäisi siis hivenen kompensoituvan lapsiluvun lisääntymisenä niissä perheissä, jotka päättävät hankkia lapsia.

Kannattaako perhepoliittisiin toimenpiteisiin satsata?

Syy-seuraussuhdetta perhepoliittisten toimien ja syntyvyyden välillä on vaikeaa, ellei peräti mahdotonta osoittaa. Koulutukseen, työhön ja asumiseen liittyvät tekijät samoin kuin niihin liittyvät politiikat ja toimenpiteet vaikuttavat vähintäänkin yhtä merkittävästi syntyvyyden kehitykseen kuin perhepoliittiset keinot.

Kun pohditaan sitä, kannattaako perhepolitiikkaan satsata, on mietittävä, mitä perhepoliittisilla toimenpiteillä halutaan saavuttaa. Toistaiseksi erilaiset tuki- ja palvelumuodot ovat ilmeisesti pystyneet lisäämään lapsiperheiden hyvinvointia, ainakin taloudellista hyvinvointia, tasaamalla kustannuksia lapsettomien ja lapsia hankkineiden välillä (Forssén 1998). Ne ovat myös lisänneet naisten ja miesten tasa-arvoa mahdollistamalla naisten työssäkäynnin ja mies-elättäjistä riippumattoman toimeentulon. Nämä eivät suinkaan ole vähäisiä saavutuksia. Perhepoliittiset toimenpiteet ovat ehkä osaltaan myös luoneet suhteellisen vakaata ja turvallista ympäristöä ja vähentäneet lasten hankintaan liittyvien 'riskien' merkitystä (työsuhteen katkeaminen, elintaso ym.).

Jos lasten hankinnan siirtämisen ajatellaan johtuvan enemmänkin nuorten aikuisten itsekkäämmistä elämäntavoitteista ja lasten merkityksen vähenemisestä, on vaikea nähdä, millä keinoin näihin arvoperusteisiin voitaisiin vaikuttaa. Nuorten ja vähän vanhempienkin aikuisten tärkeyslistalla perhe ja lapset näyttävät olevan kuitenkin vielä hyvin keskeisellä sijalla, vaikka eivät ehkä yhtä korkealla kuin aikaisemmin (Saarela 2002, Nurmi 1991).

Kun Väestöntutkimuslaitoksella tehdyssä kyselytutkimuksessa selviteltiin syitä lasten hankinnan siirtämiselle, korostui suomalaisten vastauksissa syiden moninaisuus. Monet syistä tosin kietoutuvat toisiinsa, kuten halu saattaa opinnot päätökseen ja itsensä vielä liian nuoreksi kokeminen tai parisuhteen puuttuminen, samoin työhön liittyvät ongelmat ja taloudellinen tilanne. Odotetusti elämäntilanne heijastui syihin: työttömät ja epävarmassa työsuhteessa olevat korostivat työhön tai työn puutteeseen ja taloudellisen tilanteen epävarmuuteen liittyviä syitä selvästi useammin kuin vakaammin työelämässä kiinni olevat, opiskelijat halusivat ensin saattaa opintonsa päätökseen ja siirtyä työelämään (Paaajanen 2002). Lapsia halutaan tehdä, mutta vasta suhteellisen turvalliseksi ja vakaaksi koetussa elämäntilanteessa.

Lasten hankinnan lykkääminen näyttäisi kertovan enemmänkin siitä, että aikuistumiseen liittyvät tekijät, kuten pitkä opiskeluaika, työmarkkinoille sijoittumisen vaikeudet, parisuhteen perustamiseen ja asumiseen liittyvät ongelmat eivät ole yhdistettävissä helposti lasten hankintaan, kuin siitä, että meillä olisi kasvamassa joukko nuoria aikuisia, jotka haluavat olla vain 'työelämän tuottajia' (termi lainattu EVAn raportista, Wallenius 2003). Koulutetut ja työssäkäyvät naiset ja miehet sekä haluavat hankkia lapsia että osallistua työelämään.

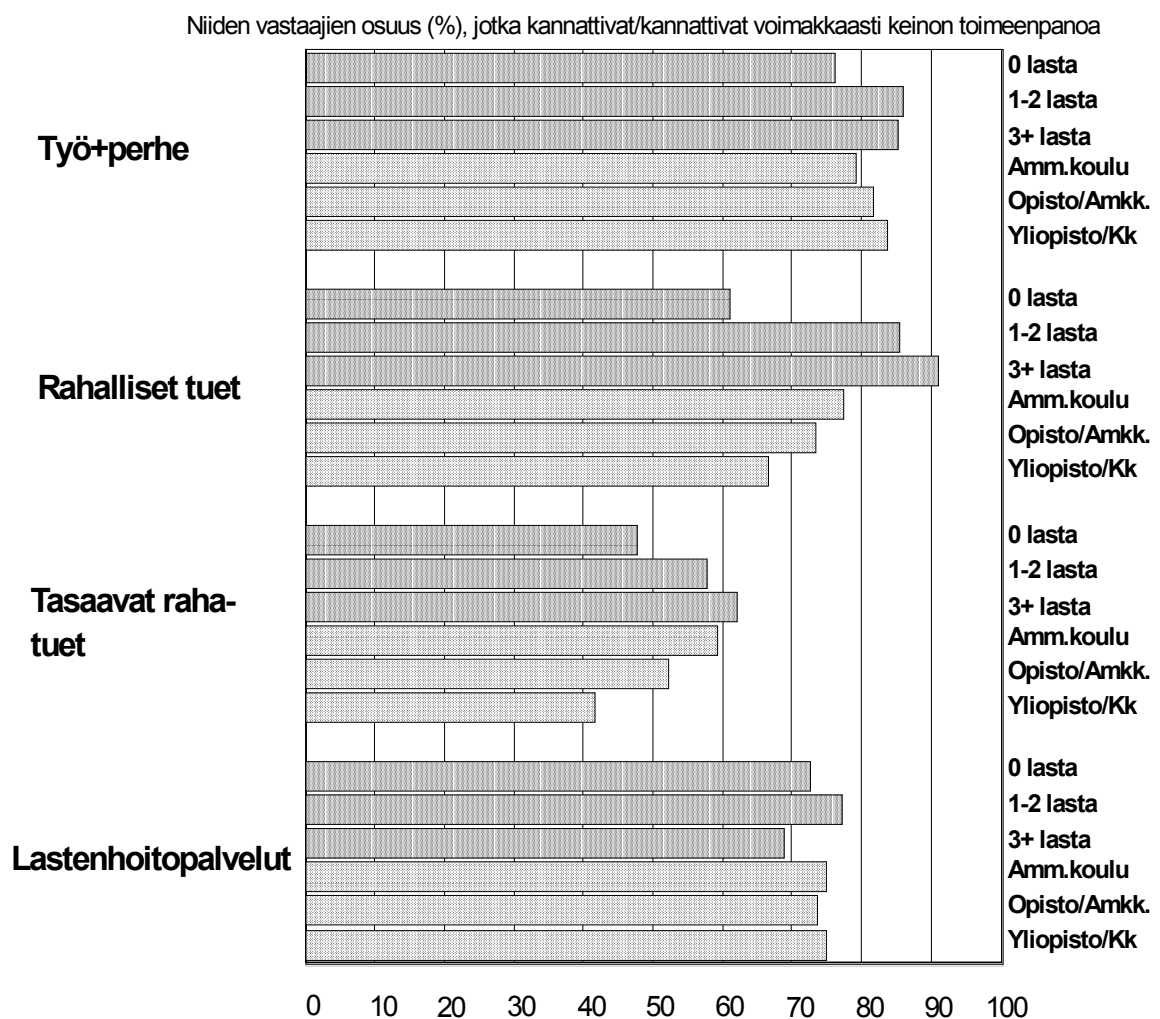
Toisaalta sekä tukijärjestelmä, että myös kulttuuri ja jopa henkilökohtainen identiteetti, on meillä rakennettu pitkälti ansiotyöhön osallistumisen varaan, kotona pienten lasten kanssa olemista ei ole juurikaan arvostettu.

Vahva palkkatyösitoutuminen näkyy ehkä osaltaan siinä, että työn ja perheen yhteensovittamisen ongelmat nousevat toistuvasti esiin eri tutkimuksissa. Työn ja perheen yhteensovittamisen ristiriita ja kiireen kokemus näyttäytyy vanhemmille realistisena, vaikka meillä olisikin tällä hetkellä suhteellisen kattava erilaisten

tukien, palveluiden ja vapaiden muodostama 'tukiverkko' lapsiperheiden tarpeisiin. Joko mahdollisuuksia ei osata käyttää, tai sitten niiden käytön tiellä on erilaisia esteitä. Tässä on varsinkin työelämän puolella vielä paljon tehtävää.

Kun Väestöliiton kyselyssä suomalaisilta tiedusteltiin erilaisten perhepoliittisten tukimuotojen kehittämiskeinojen kannatusta, ykkössijalle sijoittuvat erilaiset työn ja perheen yhteensovittamista helpottavat keinot, erityisesti kotona tapahtuvan pienen lapsen hoidon tuen kehittäminen sekä joustavampien työaikamahdollisuuksien lisääminen (Kuvio 4). Mitä korkeampi koulutustaso vastaajalla oli, sitä enemmän arvostettiin työaikojen joustavuuden lisäämistä ja päivähoidon kehittämistä, alemman koulutustason vastaajat kannattivat erityisesti kotona tapahtuvan hoidon kehittämistä. Merkille pantavaa oli, että myös miehet halusivat lisää työaikajoustoja. Ehkä myös nykyiset kokevat työelämän ja perheen yhteensovittamisen rankkana, ja olisivat ainakin jossain määrin valmiita työaikajärjestelyihin, vaikkakin toistaiseksi nykyiset vapaa/hoivajärjestely-mahdollisuudet eivät isyyslomaa lukuun ottamatta olekaan olleet kovin suosittuja isien keskuudessa. Rahatukien merkityksen painottaminen vastaajien lapsiluvun kohotessa ja koulutustason alentuessa näyttäisi viittaavan myös siihen, että useampilapsisuus todella merkitsee taloudellista riskiä ainakin pienituloisemmissa perheissä. Perheiden moninaistuminen merkitsee joka tapauksessa sitä, että tukimuotojen kehittäminen muuttuu suurista innovaatioista kohti pienten askelten räätälöintiä.

Kuvio 4. Perhepoliittisten toimenpiteiden kannatus eri väestöryhmissä.

Lähteet:

- Council of Europe. 2002. Recent demographic developments in Europe 2002. Council of Europe.
- Forssén, Katja. 1998. Children, families and the welfare state. Studies on the outcome of the Finnish family policy. Research reports 92. STAKES, Helsinki.
- Lutz, Wolfgang & Goldstein, Joshua & Testa, Maria Rita. 2003. Attitudes and value change regarding fertility. The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. Konferenssiesitelmä European Population Conference, 26.-30.9.2003 Varsova, Puola.
- Nikander, Timo. 1992. Naisen elämäkulkua ja perheellistyminen. Väestö 1992:1. Tilastokeskus, Helsinki.
- Nurmi, Jan-Erik. 1991. Nuorten tavoitteet ja elämänsuunnittelu. Teoksessa Nuoret ja muutos, toim. Lähteenmaa, Jaana & Siurala, Lasse, s. 167-174. Tutkimuksia 177. Tilastokeskus & Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- OECD. 2002. Employment Outlook July 2002. OECD.
- Paajanen, Pirjo. 2002. Saako haikara tulla käymään? Perhebarometri 2002. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.
- Reuna, Veera. 1997. Perhebarometri 1997. Katsauksia E3. Väestöliitto Väestöntutkimuslaitos, Helsinki.
- Saarela, Pekka. 2002. Nuorisobarometri. Julkaisuja 24. Nuorisoasiain neuvottelukunta, Helsinki.
- Wallenius, Tapio. 2003. Tuomitut vähenemään? Suomalaiset ja lisääntymisen vaikea taito. Raportti. EVA, Helsinki.
- Vikat, Andres. 2002. Fertility in Finland in the 1980s and 1990s: Analysis of fertility trend by age and parity. Yearbook of Population Research in Finland 38:159-178.

Työvoiman maahanmuuton politiikka on sekä kansallinen että kansainvälinen kysymys

Tutkija Arno Tanner, Ulkomaalaisvirasto

Kahvipöydissä työvoimankin maahanmuutosta keskusteltaessa puhe kääntyy helposti maahanmuuttajan aiheuttamiin kustannuksiin: Paljonko maahanmuuttaja maksaa saapumismaalle pitkällä tähtäimellä?

Tällaisen keskustelun kompastuskiveksi voi kuitenkin koitua motiiveiltaan, sääntelyltään, sisällöltään ja seurauksiltaan erilaisten maahanmuuton lajien sekoittaminen toisiinsa.

Toisin kuin Geneven 1951 sopimuksen hengessä perusteltu oleskeluoikeuden antaminen turvapaikanhakijalle (pakolaisuus), ei vapaaehtoinen, onnistunut työvoiman maahanmuutto (siirtolaisuus) parhaimmillaan aiheuta kuluja saapumismaalle.

Esimerkiksi sosiaaliturvan väärinkäytöllä on hyödyttömiä onnistuneen työvoiman maahanmuuton kohdalla spekuloida: Työvoimamaahanmuuton politiikallahan kehittyneet maahanmuuttomaat etsivät politiikan keinoin maan nimenomaan työvoimatarpeita täyttäviä motivoituneita henkilöitä. Onnistunut politiikka pitää maahanmuuttajan työllistyneenä jatkossakin.

Maahanmuuttajan työssäpysymisen lisäksi saapumismaakin hyötyy: Tarkasti työvoimatarpeiden mukaan valitun, työmarkkinoille ja yhteiskuntaan integroituvan, kielitaitoisen maahanmuuttajan on pitkällä tähtäimellä todettu laajentavan kansantaloutta ja lisäävän siten työpaikkoja.

Hyötyjen saavuttamisen edellytyksenä on kuitenkin oltava järkevä työvoiman maahanmuuton politiikka. Alla tarkastelen ensin teoriakeskustelua maahanmuuton hyödyistä, jonka jälkeen otan esittelen kahta maata, nimittäin Kanadaa ja Uutta-Seelantia, jossa työvoiman maahanmuuton politiikka on viety pisimmälle. Tämän jälkeen tarkastelen kansallisten työvoimamaahanmuuton politiikkojen kansainväliseettisiä kysymyksiä. Lopuksi pohdin, kuinka Suomen tulisi toisaalta konkreettisella ja toisaalla eettisellä tasolla suhtautua työvoiman maahanmuuttoon eräänä tapana kompensoida tulevaa demografista kehitystämme.

Yksimielisyyttä taloushyödyistä

On hyvä ensiksi huomata se, että esimerkiksi Barry Chiswickin (2000) mukaan siirtolaisiksi eivät suinkaan pyri ne, jotka eivät lähtömaassaan pärjää, vaan motivoitunut ja kyvykkäämmät yksilöt.

Muut keskeiset kansainväliset tutkijat kuten Demetrios Papametrideon (1997), George J. Borjas (2000) ja Subrata Ghatak ovat varsin yksimielisiä siitä, että tarkalla työvoimamaahanmuuttajan valikoinnilla on selvä myönteinen vaikutus sekä henkilön itsensä että saapumismaan talouteen.

Edellyttäen, että työvoimamaahanmuuttajan ominaisuudet ja kyvykkyys otetaan valinnassa huomioon, maahanmuuttaja puhuu työelämässä käytettyä kieltä, ja hänellä on erityistaitoja, joista saapumismaassa ei ole ylitarjontaa, on ennuste hyvä.

Tällaisten henkilöiden tulotaso saapumismaassa on George Borjasin mukaan pitkällä tähtäimellä kokonaisväestön keskiarvoa korkeammalla.

Henkilökohtaisen menestymisen lisäksi hyvin valikoitu työvoimamaahanmuuttaja tukee saapumismaan taloutta. Työvoimaperusteinen maahanmuutto hyödyttää työnantajia, kuluttajia sekä yhteiskunnan kansainvälistä kilpailukykyä, eikä sillä ole juurikaan käänteistä vaikutusta saapumismaan työpaikkoihin tai palkkoihin.

Maissa, joissa palkat liikkuvat kohtuullisesti markkinoiden mukaan, valikoitu työvoimamaahanmuutto on joko vaikuttanut positiivisesti tai ollut vaikuttamatta alkuperäisväestön palkkoihin ja työllisyyteen.

Esimerkkejä työvoiman maahanmuuton onnistumisesta

Kanadassa ja Uudessa-Seelannissa ulkomaisen työvoiman ja yhteiskunnan taloushyödyn suhde on nähty jo aikaisin. Vuonna 1947 pääministeri Mackenzie King totesi Kanadan olevan alikansoitettu maa, jonka talouselämää valikoiva maahanmuutto aktivoisi.

Uudessa-Seelannissa ahaa-elämys koettiin vuonna 1984, jolloin valtaan tullut Työväenpuolue oivalsi, että etnisiin perusteisiin tehty työvoiman maahanmuuttopolitiikka ei tuonut maahan työmarkkinoilla tarvittavaa ja määrältään riittävää työvoimaa. Taloushyötyä tuli tavoitella työelämävalmiuksia arvioivalla järjestelmällä.

Molemmissa maissa, Kanadassa vuodesta 1967 ja Uudessa-Seelannissa vuodesta 1986, on otettu käyttöön pistelaskujärjestelmät, joiden kehitys on hiljalleen osaltaan parantanut ulkomaisen työvoiman taloushyötyjäkin.

Paikallisia työvoimatarpeita, asianmukaista kielitaitoa ja työelämävalmiuksia on enenevästi korostettu mm. etnisen alkuperän ja muodollisen koulutuksen kustannuksella. Maahanmuuttajan integraatiolla on ollut etenkin Kanadassa keskeinen merkitys työvoiman maahanmuutossa.

Millaisia taloushyötyjä on nähtävillä? Kanadan peruslähtökohta on se, että talous on vuosien 1982 ja 1991 pysähtymisiä lukuunottamatta kasvanut viimeiset 40 vuotta, ja pääosin yli 2 prosentin vuosivauhtia, huolimatta noin 200.000 maahanmuuttajasta vuosittain. Koko 1990-luvun kokonaistyöttömyys on vähentynyt.

Erityisesti vuoden 1978 työmarkkinatarpeiden paremman huomioimisen jälkeen maahanmuuttajatyövoima on Kanadassa työllistynyt hyvin, eikä ole osaltaan ollut taloutta heikentämässä.

Päinvastoin, hyvin valikoitu työvoimamaahanmuuttaja nähtiin vuoden 1995 politiikassa jo niin kiistattomana talouskasvun välineenä, että hakijan työmarkkinataidot syrjäyttivät perinteisesti tärkeän integraatiokyvyn pistelaskujärjestelmässä.

Ammattitaitoinen ulkomainen työvoima nähtiin suoranaisena nousun moottorina kaikissa suhdanteissa.

Tähän päivään mennessä ei ammattitaitoisen työvoiman värväys ole Kanadassa vaikuttanut haitallisesti kehittyneeseen monikulttuurisuuteen. Rasismi on pysynyt matalalla, ja huippuosaaajat ovat jonkin verran pidentyneen matalapalkkaisemman odottelun jälkeen edelleen löytäneet koulutustaan vastaavaa työtä.

Uuden-Seelannin kehitys vuoden 1984 vapauttamisesta ja pistelaskujärjestelmän käyttöönotosta lähtien on ollut Kanadaa maltillisempaa, vaikkakin samansuuntaista.

Jacques Pootin mukaan maahanmuutto on saanut Uudessa-Seelannissa aikaan dynaamisen prosessin, joka lisää sijoituksia, innovaatioita ja erilaistumista, mikä tekee talouskasvun mahdolliseksi.

Korkean nettomuuton aikana kokonaistyöttömyys ei ole lisääntynyt, ja kansantuotteen on todettu kasvavan nopeammin kuin matalan nettomuuton aikana.

Uusi-Seelanti on siis hyötynyt tällaisesta valikoivasta työvoimamaahanmuutosta, mistä kertoo sekin, että 1980- ja 1990-luvun vaihteessa oikeisto-oppositiokin siirtyi rekrytoivan maahanmuuton kannalle.

Tänäkin päivänä työvoiman maahanmuuttoa pidetään arvokkaana tapana korvata Uuden-Seelannin omaa aivovuotoa sekä lisäarvon antajana maan inhimilliselle pääomalle.

Työvoiman rekrytointi ulkomailta on myös eettinen kysymys

Mitä vaikutuksia muuttoliikkeellä on muuttajan lähtömaalle ja sen lähialueille? Jos työvoiman maahanmuuttopolitiikka ei ole vastuullista, voi se altistaa pienen lähtömaan epävakaudelle. Koulutettu väki Etelä-Amerikasta, Afrikasta ja Aasiasta virtaa Yhdysvaltoihin ja Kanadaan, joissa ovet ovat olleet auki.

Esimerkiksi sotien, sairauksien ja nälänhädän ympäröimän Sambian 1200 lääkäristä lähti yli 800 leveämmän leivän perään Pohjois-Amerikkaan. Harva heistä palaa. Siksi monet rokotusohjelmat ovat jääneet retuperälle ja diletantit ovat hoitaneet vakavia sairauksia kuten malariaa. Sambian lisäksi monissa muissa maissa koulutetun väestön liiallinen maastamuutto jarruttaa kestävästä kehitystä.

Toinen esimerkki on Romania, jonka lahjakkaista tietotekniikkaosaajista yli puolet olisi välittömästi valmis pakkaamaan tavaransa. Suuri osa tästä maan infrastruktuurin kehittämiseksi tärkeästä joukosta on jo lähtenyt. Monelle maalle koulutetun eliitin pysyminen maassa olisi elintärkeä vakuutus kohti vakaampaa ja demokraattisempaa yhteiskuntaa. Esimerkiksi Pakistanissa 30 prosenttia maatalousasiantuntijoiden viroista on täyttämättä aivovuodon takia. Jos maatalousvaltaisessa köyhässä maassa ei ole enää asiantuntijoita tehostamaan peltoalan tuottavuutta, jaksako nälkäistä kansaa kiinnostaa enää demokratiakaan?

Aivovienti voi myös hyödyttää lähtömaata, mikäli se palautuu takaisin aivokiertona ja osaamisena. Esimerkiksi Kiinan ja Meksikon kaltaiset mammutit, joilla on työväen – koulutetun ja kouluttamattoman - ylijäämää, voivat hyvällä omalla tunnolla lähettää väkeä maailmalle keräämään rahaa, kontakteja ja ideoita.

Osa heistä epäilemättä palaakin takaisin, esimerkiksi Intiaan, jossa uusia työpaikkoja syntyy vauhdilla pitkälti juuri maahanmuuttajien liikeideoiden, varojen ja kontaktien ansiosta.

Pienemmille kehitysmailla maastamuutto voi kuitenkin olla kohtalokasta erityisesti, jos se on laajamittaista ja keskittyy yhdelle osaamisalalle, kuten Sambian lääkärit. Kohtalokasta on aivovienti myös tulevaisuuden aloilta, kuten Romanian tietotekniikkaväki, tai osaajien vienti maan perusinfrastruktuurista kuten Pakistanin maatalousasiantuntijat.

Myöskään paluu ei ole automaatti. Mikäli maahanmuuttaja sopeutuu hyvin uuteen maahan, saattaa se tuoreen tutkimuksen mukaan jopa katkaista elintärkeät ja säännölliset rahalähetykset perheelle tai suvulle lähtömaahan.

Silloinkin kun maahanmuuttaja ei sopeudu aivan oppikirjojen mukaan, mutta rahavirrat kotimaahan kuitenkin jatkuvat, on huomattu, että leijonanosa maahanmuuttajien tuloista ei mene aktiiviseen talouteen vaan rahat sijoitetaan usein tuottamattomiin ja kansantaloudellisesti ”kuolleisiin” kohteisiin kuten kiinteistöihin.

Saapumismaan työvoimamaahanmuuton politiikan onnistuminen ja maahanmuuttajan integraatio voi siis pahimmillaan olla lähtömaan kannalta epäonnistuminen. Mitä kyvykkäämpi henkilö on, sitä enemmän hänen koulutuksensa on todennäköisesti maksanut lähtömaalle. Kalliilla koulutetun ammattitaitoisen osaajan onnistunut houkuttelu taitavalla politiikalla ja hyvä integraatio saapumismaahan saattaa jättää lähtömaahan pysyvän kontakti-, osaamis- ja taloudellisen tyhjiön.

Mikäli vakavat seuraukset lähtöalueille aiotaan välittää, on kansainvälisesti kahdenkeskisistä sopimuksista ja näihin päiviin asti vallinneesta *laissez faire* –mentaliteetista pyrittävä vapaaehtoiseen työvoiman muuttoliikkeeseen liittyvissä asioissa kansainväliseen, vastuulliseen sopimiseen ja rakenteisiin. Eräät asiantuntijat ovat tällaista jo esittäneet.

Professori Bimal Ghosh on esitellyt idean laajasta instituutiosta, jolla olisi laaja mandaatti kansainvälisten muuttoliikkeiden koordinoimiseksi ja valvomiseksi. Se sisältäisi sekä laillisen siirtolaisuuden että laittomuuksien kontrollin, mahdollisesti myös pakolaisasiat. Instituution perustaminen edellyttäisi konsensus-sopimista – ja siinä määrin kansallisesta suvereniteetista luopumista – mistä syystä instituutio tuskin syntyy lähivuosina. Hankalaa olisi sovittaa yhteen jopa täysin vastakohtaisia intressejä, erilaisia voimavaroja ja keskenään yhteensovittamattomia kansallisia maahanmuuttopolitiikkoja.

Ekonomisti Howard F. Chang on esitellyt GATS:in, *General Agreement on Trade in Services*, joka GATT:n tai WTO:n tavoin koordinoisi muuttoliikettä, globaalia talousilmiötä kaikkien osapuolten eduksi. GATS:in tyyppinen järjestely voisi tasapuolisella kontrollillaan tasoittaa elintaseroja siten, että muuttoliike vähitellen hidastuisi ja kävisi jopa kokonaan tarpeettomaksi. GATT:in ja WTO:n sisäiset ristiriidat sekä näiden kokema ulkoinen vastustus on kuitenkin opettanut, että konsensusta on vaikea löytää. Yksittäisten valtioiden talousintressit ovat siinä määrin nollasummapelejä ja usein toisiaan poissulkevia, että talousasiat tuskin saavat tällaista sopimista aikaan.

Oppia Suomelle?

Pohtikaamme vielä työvoiman maahanmuuttopolitiikan konkreettisia ja eettisiä ulottuvuuksia Suomen kannalta. Suomeen ei vähäisen houkuttelevuutensa ja värväävän politiikan puutteen takia ole vielä pyrkimässä pistelaskujärjestelmän edellyttämiä maahanmuuttajamääriä. Saatamme kuitenkin työvoimamaahanmuuton lisääntyessä tarvita kandidaattien yksimitallista arviointia ja järjestykseen panemista parhaan työvoimamaahanmuuttaja-aineksen ja sitä kautta optimaalisen taloushyödyn tavoittamiseksi.

Vaikka pistelaskujärjestelmää ei lähivuosikymmeninä otettaisikaan käyttöön, Kanadan ja Uuden-Seelannin kokemukset peräänkuuluttavat Suomessakin tärkeää asennemuutosta; Ahkera maahanmuuttaja pikemmin kasvattaa kansantaloutta ja vähentää työttömyyttä kuin päinvastoin.

Huolimatta ilmeisestä työvoimamaahanmuuttajan taloushyödyestä, on maahanmuutossa - pistelaskujärjestelmän olemassolosta riippumatta - oltava maltillinen, jotta edelliset muuttajat ehtivät hyvin integroitua; Kanadassa värväyksen irrottaminen vuonna 1995 tulijan integraatiovalmiudesta korkealuokkaisen maahanmuuttajapoolin lisäämiseksi on rohkea veto, jota voinee suositella vain vuosisataisen tradition omaavalle maahanmuuttomaalle.

Tässä on maahanmuuton konkreettinen puoli. Entäpä Suomen suhtautuminen muuttoliikkeen etiikkaan ja moraaliin? Kansainvälisen sopimisen puutteessa maahanmuuttopolitiikan etiikan ja moraalin pohtiminen on siis vielä täysin ulkomaalaista työvoimaa tavoittelevan maan vastuulla, koska kansainvälisiä järjestelyjä ei ole.

Nykyinen käytäntö on ollut *ad hoc*, tarpeen mukaan, kuten työvoimaa tehokkaasti ja traditionaalisesti rekrytoivat länsimaat. Edes suurissa maahanmuuttomaissa ei 2000-luvulle tultaessa ole juuri aivovuodon seurauksia pohdittu.

Kansainvälisesti on ponnisteltava sen eteen, että muuttoliikkeen negatiiviset seuraukset lähtömaalle saadaan torjuttua. Se puolestaan edellyttää rakentavampaa kansainvälispoliittista ilmapiiriä. Yhteistyö näyttää kuitenkin kaukaiselta nykytilanteesta, jossa runsaasti maahanmuuttajia rekrytoiva Yhdysvallat vie ja muu maailmaa ihmettelee, ja jossa valmiiksi eripurainen EU laajenee entisestään. Muuttoliikettä ohjaava tai edes monitoroiva yhteistyö lienee pelkkä päiväuni.

Jos Suomella on maahanmuuton suhteen vaakakupissa kaksi vaihtoehtoa – kansallinen etu ja globaali moraalit – kallistuneet se perinteisesti kansallisen edun suuntaan. Jos Suomi arvioi tarvitsevansa ulkomaista työvoimaa, mutta ryhtyy liiallisesti ottamaan huomioon lähtömaan aivovuodon, on riskinä, että maahanmuuttajasta vilahtaa pelkät perävalot. Maahanmuuttajalle on silloin houkuttelevampaa jatkaa matkaa Ruotsiin, Saksaan tai jopa Atlantin yli. Aktiivista maahanmuuttopolitiikkaa harkitsevalla pienellä Suomella ei lopulta ole monia keinoja.

Voiko käytännön tarpeita ja korkeaa moraalit yhdistää? Lyhyen tähtäimen realismin lisäksi Suomen strategian on kuitenkin oltava pitkällä tähtäimellä eettinen. Suomen on osattava houkutella maahan taitavia ja työmarkkinoiden kaipaamia yksilöitä perheineen taitavalla politiikalla. Heistä on pidettävä hyvää huolta täällä, mutta samanaikaisesti Suomen on kannettava osansa maahanmuuton globaalista vastuusta. Suomen olisi tärkeää pohtia aloitteita siitä, miten pitkällä juoksulla toimia: korvataanko lähtömaalle työvoiman ja aivoviennin menetys kahdenvälisesti vai luodaanko kansainvälisesti yhteiset pelisäännöt, joilla oikeudenmukaisuutta ja reilua globaalissa muuttoliikkeessä voidaan paremmin valvoa.

Aktiivinen maahanmuuttopolitiikka – kommenttipuheenvuoro Arno Tannerin esitelmään

Annika Forsander, CEREN/SSKH, Helsingin yliopisto
annika.forsander@helsinki.fi

Johdanto: onko maahanmuuttajista hyötyä?

Arno Tanner väitöskirja (2003) sekä hänen artikkelinsa ovat hyviä avauksia maahanmuuttopoliittisen keskustelun edistämiseksi. Maahanmuuttosta käytävä keskustelu on Suomessa keskittynyt pakolais- ja turvapaikkakysymyksiin. Keskustelu siitä, kuinka maahanmuuttoa pitäisi hallinnoida sopusoinnussa Euroopan Unionin maahanmuuttopoliittiseen harmonisointiin, on ollut vähäistä. Suomalaisen maahanmuuttopolitiikan suunnanhakua on kuitenkin aivan viime aikoina edesauttanut se, että on syntynyt joukko esityksiä työvoimavetoisen maahanmuuttopolitiikan muodoiksi. Nämä avaukset ovat koskeneet maahanmuuttajien rekrytointi- ja valikointijärjestelmiä (Tanner 2003), maahanmuuton hallinnointia (Reuter 2003) sekä kotouttamispolitiikkaa (esim. ns. kotouttamislaki N:o 493/1999).

Työvoimapolitiikan kasvanut painoarvo maahanmuuttopolitiikan kehittämisessä on näkynyt työ lupamenettelyn yksinkertaistamisena sekä Tannerin (2003) tekemänä ensimmäisenä perusteltuna esityksenä siitä, kuinka työvoiman maahanmuuttoa voisi käytännössä hallinnoida.

Maahanmuuttopolitiikan kytkentä osaksi työvoimapolitiittista argumentointia vaatii taustalleen tiettyjä huomioita. Taloudellinen hyöty maahanmuuttoa puoltavana argumenttina on paitsi tieteellisesti myös eettisesti haastava. Maahanmuuton taloudellisten kustannusten ja hyötyjen laskeminen on paljon harrastettu, mutta erittäin vaikea urakka, jossa on saavutettu erilaisia tuloksia tutkijan tai hänen toimeksiantajansa poliittisia tarkoitusperiä myötäillen. Useat kansainväliset tutkimukset ovat osoittaneet, että maahanmuuttajien työpanos hyödyttää vastaanottavan yhteiskunnan kansantaloutta parhaiten, mikäli maahanmuuttajien kielenoppimista ja työllistymistä tuetaan julkisin palveluin (vrt. Borjas 1999; Reitz 1998;).

Maahanmuuton taloudellisia vaikutuksia on tutkittu lukemattomien erilaisten laskelmien avulla, ja nämä laskelmat ovat tuottaneet erilaisia arvioita riippuen siitä, millaisia muuttajia laskentamalleihin on otettu mukaan. Muutamista yleisistä johtopäätöksistä vallitsee konsensus. Lyhyellä tähtämellä maahanmuutto aiheuttaa yhteiskunnalle enemmän taloudellisia kustannuksia kuin hyötyjä. Pidemmällä tähtämellä (20-30 vuotta) kuitenkin säästetään koulutuskustannuksissa, kun osa tai koko peruskoulutus on hankittu ulkomailta, ja yhteiskunta saa taloudellista hyötyä maahanmuuttajan työn lisäarvon ja maksettujen verojen ja kulutuksen muodossa. Yleensä näissä laskentamalleissa on päädytty vastaanottavan yhteiskunnan kannalta pitkällä tähtämellä neutraaliin (Alho 2002) tai positiiviseen taloudelliseen kokonaisvaikutukseen (Reitz 1998, myös Pierson 1998).

Tulokset puoltavat sitä, että maahanmuuttajien integroiviin palveluihin, eli tehokkaaseen kielenopetukseen sekä ammatilliseen täydennys- ja muuntokoulutukseen kannattaa uhrata yhteiskunnan varoja, jotta maahanmuuttajista tulee yhteiskunnan täysivaltaisia jäseniä.

1 Maahanmuuttajien valikoinnin mahdollisuuksista

Arno Tannerin esityksessä maahanmuuttopolitiikka perustuu ”tarkasti työvoimatarpeiden mukaan valituista maahanmuuttajista”. Tässä kohdin ongelmana on työmarkkinoiden tarpeiden ennustaminen.. Työmarkkinoiden tarpeiden ennustamiseen liittyy myös koulutuspaikkojen kohdentaminen, joka valitettavasti usein epäonnistuu (Autio ym. 1999). Työmarkkinatutkijat tietävät, että työmarkkinoiden kehityksen tulevaa suuntaa on vaikea ennustaa, jotta voitaisi mm. ennakoita, millaisiin ammatteihin nuoria pitäisi kouluttaa tai millaisia maahanmuuttajia pitäisi Suomen työmarkkinoille valita. Yhteiskunta- ja työmarkkinasidonnaisten tietojen ja taitojen omaksuminen vie fiksuimmaltakin maahanmuuttajalta aikansa, jolloin hän ei ole täysin työmarkkinoiden käytettävissä.

Yksi väitöskirjani (Forsander 2002) johtopäätöksistä oli se, että nykyisillä työmarkkinoilla pärjäämiseen tarvitaan erityisesti joustavuutta ja nopeaa omaksumiskykyä. Jari Kuosmasen (2001) seurantatutkimus ruotsinsuomalaisten maahanmuuttajamiesten työmarkkina- asemasta Ruotsissa osoitti, että miesidentiteetiltään mahdollisimman joustavat miehet pärjäsivät sikäläisillä työmarkkinoilla parhaiten. Kuinka maahanmuuttajat voidaan valita ”tarkasti” tilanteessa, jossa työmarkkinamenestystä ei voi ennustaa ammatin, koulutuksen tai kansallisuuden, vaan hienovirteisten yksilöllisten ominaisuuksien perusteella? Tarvitsemeko joukon tehtävään koulutettuja ammatinvalintapsykologeja?

2 ”Järkevästä” maahanmuuttopolitiikasta

Ongelmana maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa on se, että yksimielisyyttä sitä, millaisia osa-alueita maahanmuuttopolitiikka kattaa, ei näytä olevan (esim. sisäasiainministeri Rajamäki, HS 9.11.2003; Forsander 2000). Maahanmuuttopolitiikka määritellään tässä toiminnaksi, joka ohjaa näkemyksiä yksilöiden muutosta pysyväisluonteisesti vastaanottavaan maahan. Muutaman viikon marjanpöimintakeikka ei siis kuulu maahanmuuttopolitiikan, mutta kylläkin työvoimapolitiikan piiriin. Sen sijaan pakolais- ja turvapaikkapolitiikka on ihmisoikeusnäkökulman huomioon ottaen maahanmuuttopolitiikkaa. Jo pakolaisstatuksen saaneet henkilöt, kuten kiintiöpakolaiset, saavat maahan tullessaan pysyväisluonteisen oleskeluluvan ja kuntalaisen aseman asuinkunnassaan. Turvapaikanhakijoiden kannalta kysymys on monimutkaisempi. Turvapaikkaprosessi kestää usein jopa useampia vuosia, jolloin turvapaikanhakija on oikeutettu kotouttaviin toimiin kuten työntekoon, kielenopetukseen ja kouluikäiset koulunkäyntiin. Turvapaikanhakijalla on siis prosessin viipyessä aktiivinen osa yhteiskunnassa. Huomioon ottaen lisäksi sen, että osa turvapaikanhakijoista saa jossain vaiheessa jonkinlaisen oleskeluluvan, voidaan turvapaikkapolitiikka mieltää osaksi maahanmuuttopolitiikkaa.

Korostamalla *järkevän* maahanmuuttopolitiikan tarvetta Arno Tanner olettaa implisiittisesti, että nykyinen maahanmuuttopolitiikkamme ei ole järkevää. Miltä osin järki puuttuu? Pitäisikö pakolaispolitiikkaa uudistaa, koska esityksensä alussa Tanner asettaa pakolaispolitiikan ja työvoiman maahanmuuttopolitiikan vastakkain? Pitäisikö pakolaisten vastaanottoa vähentää, jotta työvoiman maahanmuuttoa voitaisiin lisätä ja jotta pakolaisten välittömästi aiheuttamia yhteiskunnallisia kustannuksia voitaisiin vähentää¹? Eivätkö ihmisoikeuspolitiikka osana kansainvälistä politiikkaa ja toisaalta työvoiman maahanmuuttopolitiikka osana työvoimapolitiikkaa ole keinoiltaan ja tavoitteiltaan erillisiä osia maahanmuuttopoliittisessa kokonaisuudessa? Molempien tulos on tosin sama, eli työvoima lisääntyy, joskin pakolaisten kohdalla työmarkkinaosallisuuteen menee usein pitempi aika.

¹ Tässä kohdin Tanner huomautti, että hän ei vaadi pakolaisten vastaanoton määrällistä vähentämistä. Se olisikin kansainvälisen uskottavuuden kannalta itsemurha, koska jo nyt turvapaikanhakijoiden määrä Suomessa on väkilukuun nähden EU:n pienin, ja myönnettyjen pakolaisstatusten määrä lasketaan promilleissa, jolloin päädytään jälleen EU:n pienimmän kategoriaan (SOPEMI 2002; UNHCR 2002). Sisäasiainministeriön retoriikka siitä, että Suomessa on liberaali turvapaikka- ja pakolaispolitiikka perustuu laskelmiin siitä, kuinka suuri osa turvapaikanhakijoista loppujen lopuksi saa jonkinlaisen oleskeluluvan. Koska esim. EU-maissa järjestelmät ovat hyvin erilaisia, vertailuja on vaikea tehdä. Kuitenkin UNHCR:n (2002) ja OECD:n (SOPEMI 2002) laskelmat osoittavat tässäkin kohdin, että Suomi on EU:n tiukin maa ulkomaalaislainsäädännön ja pakolaisten asemaa säätelevän Geneven sopimuksen soveltamisessa.

Pakolaispolitiikka ja työvoiman maahanmuuttopolitiikka kietoutuvat tiiviisti yhteen, mutta tavalla, joka rapauttaa pakolaispolitiikan lähtökohtia (vrt. Geneven sopimus). Turvapaikkapolitiikka on ajautunut kriisiin, koska yhä useammat käyttävät turvapaikkapolitiikkaa perusteettomasti keinona saada oleskelulupa vauraisiin maihin, jotka voivat tarjota paremman tulevaisuuden kuin lähtömaat. Kriisin konkreettisin ilmenemismuoto ovat ne nuoret ruumiit, joita lähes päivittäin ajautuu eteläisen Euroopan rannoille. Turvapaikkapolitiikkaa käyttävät taloudellisen hyödyn välineenä ihmisten salakuljettajat, jotka toimivat Euroopan Unionin ja sitä ympäröivien maiden välillä.

Geneven pakolaissopimuksen ja eurooppalaisen turvapaikkapolitiikan juuret ovat toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa, jossa Eurooppa oli täynnä pakolaisleirejä ja niissä tai niiden ulkopuolella asuvia maattomia ihmisiä (Sassen 1999). Toisen maailmansodan jälkeen talouden kasvu vauhdittui jälleenrakennuksen myötä ja joukoittain maahanmuuttajia hakeutui Pohjois- ja Keski-Eurooppaan aluksi Etelä-Euroopasta ja myös maista, joihin useat Euroopan maat olivat kolonialismin aikana luoneet tiiviit kulttuuriset siteet (esim Geddes 2003).

Suomi oli toisen maailmansodan jälkeisenä aikana aina pitkälle 1970-luvulle asti työvoimaa luovuttava maa. Köyhyys ja maan sisäisten pakolaisten asuttaminen merkitsivät osaltaan sitä, että teollistuminen pääsi Suomessa vauhtiin myöhemmin kuin suurimmassa osassa Euroopan maita.

Öljykriisin alkuun vuonna 1972 useimmat Euroopan maat olivat siis avoinna ulkomaalaiselle työvoimalle. Vähitellen ovat kuitenkin sulkeutuneet, ja 1980-lukuun mennessä Euroopassa oli alkanut ns. nollamaahanmuuton kausi. Nollamaahanmuutto merkitsi sitä, että maahanmuuttoa kontrolloitiin entistä tiukemmin, ja maahanmuuttajat valikoitiin pääosin muiden kuin työvoimapolitiittisten syiden vuoksi. Näistä syistä tavallisimpia olivat turvapaikan tarve ja perheenyhdistäminen. Koska muita keinoja maahanmuuttoon ei ollut, turvapaikkapolitiikasta tuli vähitellen keinottelun kohde (Sassen 1999; Harris 2002). Erityisen ongelmallista turvapaikkakeinottelussa on se, että viime vuosikymmeninä kansainväliset kriisit sekä ihmisoikeusloukkaukset ovat lisääntyneet. Toisin sanoen tarve turvapaikkajärjestelmälle on samanaikaisesti enemmän tarvetta kuin koskaan, mutta samalla sitä myös käytetään hyväksi, koska muita keinoja maahanmuuton kanavoimiseksi ei ole tarjolla. Nollamaahanmuuttopolitiikan kausi on siis tuonut Eurooppaan enemmän maahanmuuttajia kuin aiempina vuosikymmeninä, jolloin rajat olivat auki (Geddes 2003; Harris 2002; Sassen 1999)

Hyvän erimerkin siitä, kuinka inhimillisiä ja sekoittuneita muuttoliikkeen motiivit ovat, tarjoaa Ibrahim Sirkecin (2001) tekemä tutkimus Turkin kurdien muuttoliikkeestä. Ennen kuin hyvinvoiva Eurooppa sulki ovensa työvoiman maahanmuutolle kurdit muuttivat joukoittain esimerkiksi Saksaan manuaalista työtä tekemään. Maahanmuuton motiivit olivat kuitenkin samat kuin nykyisin, eli Kurdistanin poliittinen tilanne sekä Kurdistanissa tapahtuneet ekologiset kriisit. Koska Eurooppa sulki ovensa työvoiman maahanmuutolta, olivat lähtöalueensa ongelmia paenneet kurdit tilanteessa, jossa muita väyliä muutolle Eurooppaan – erityisesti Saksaan – ei ollut kuin hakea turvapaikkaa.

Turvapaikkapolitiikan pelastamiseksi sen nykyisestä kriisistä - jossa monet käyttävät oikeutta hakea turvapaikkaa mahdollisuutena hankkia oleskelulupa - pitäisi luoda vaihtoehtoja turvapaikkapolitiikan hyväksikäytölle. Yksimielisyys siitä, että perusteita työlupaperusteisen maahanmuuton lisäämisestä EU-alueelle on olemassa, ja monet maat ovatkin jo aukaisseet rajojaan selektiiviselle maahanmuutolle. Esimerkiksi Iso-Britannian sisäministeri David Blunkett ilmoitti, että turvapaikanhakijamääriä pyritään laskemaan kohdistamalla työlupia ”riskiryhmiin” (BBC-news 9.4.2003). Italiassa puolestaan onnistuttiin vähentämään albanialaisten turvapaikanhakijoiden määrää kohdistamalla työlupia ja tiedotusta maahanmuuttopolitiikasta Albaniaan.

Edellä kuvattu esimerkki kurdien muuttoliikkeestä osoittaa sen, että kansainvälinen muuttoliike on kuin joki. Sitä voi yrittää erilaisin keinoin padota, mutta se löytää uusia uomia päästäkseen eteenpäin. (Harris 2002.) Yksinkertaisimmillaan kyse on siitä, kuka haluaa hyödyn maahanmuutosta ja maahanmuuttajista

- ihmisten salakuljettajat vai maahanmuuttajia vastaanottavat maat? Kansainvälinen muuttoliike on fakta, jonka kieltäminen on osoittautunut turhaksi, mutta jonka hallinnoimiseen on olemassa poliittisia välineitä. Kansainvälisen muuttoliikkeen sivistyneestä hallinnoinnista hyötyvät sekä vastaanottavat että lähettävät maat sekä maahanmuuttajat.

Kiertääkseen ongelmallista kysymystä ulkomaalaisen työvoiman tarpeesta ja sen valikoinnista useat vahvat kansallisvaltiot ovat ottaneet käyttöön etniset kriteerit maahanmuuttajien valinnassa. Taustalla on implisiittinen oletus siitä, että valitsemalla maahanmuuttajia paluumuuttoperustein samasta etnisestä ryhmästä, jolle kansallisvaltion olemassaolo perustuu, saadaan helposti sopeutuvia maahanmuuttajia. Samalla voidaan sovittaa menneisyyden syntejä, joita etnisen ryhmän hajaantumisen taustalla usein on. Etnistä maahanmuuttopolitiikkaa puolletaan tyypillisesti moraalisiin eikä työvoimapolitiittisiin perusteisiin (Dietz 1999, Laari 1997). Etnisiin perusteisiin toteutettu maahanmuuttopolitiikka on osoittautunut ongelmalliseksi, koska etnisyyden poliittisessa määrittelyssä joudutaan tekemään väkivaltaista rajanvetoa sovittujen kriteerien noudattamiseksi. Etnistä maahanmuuttopolitiikkaa noudattavat maat, kuten Saksa, Kreikka, Unkari, Suomi ja Japani – sekä omana tapauksenaan Israel – ovatkin joutuneet kierteeseen, jossa etnisen muuton kriteereitä on jatkuvasti tiukennettava, jotta ”paluumuuttoon” halukkaista sataisi seuloittua ne, joiden ominaisuudet ja työmarkkinakelpoisuus ovat lähinnä etnistä ideaalia.

3 Valikoivan maahanmuuton eettisistä ongelmista

Tanner toi esiin, että pienille ja köyhille kehitysmailla ja strategisten alojen kehitykselle ns. aivovuoto voi olla jopa demokratiakehityksen vaarantavaa. On kuitenkin tärkeätä tuoda esiin myös vaihtoehdot: Voiko maastamuuttoa estää demokratiakehitystä vaarantamatta? Maat, jotka tähän ovat pyrkineet, ovat olleet totalitaarisia valtioita, maailmanpolitiikan luusereita. Maastamuutolla on myös demokratiakehitystä tukeva poliittinen merkitys: Maastamuutto avaa sulkeutuneille maille kanavan positiiviseen globalisaatioon. Maastamuuttaneet muodostavat *diasporisia yhteisöjä*, joiden merkitys lähtömaan politiikan vahtikoirina on keskeinen. Nämä yhteisöt ovat siltoja kotimaihinsa globalisoituvassa maailmassa, jossa yksittäisten valtioiden on yhä vaikeampi rikkoa ihmisoikeuspelissäntöjä ilman, että kansainvälinen yhteisö tulisi siitä tietoiseksi. Diasporinen yhteisö opettaa demokratian toimintatapoja lähtömaahan jääneille. Naisten aseman kehittyminen islamilaisessa maailmassa sekä Etelä-Korean ja eteläisen Amerikan demokratisoitumiskehitys ovat esimerkkejä tästä. (Piore 1979; Stalker 2000; Sassen 1999; Faist 2000; Wahlbeck 1999).

Haluan korostaa samaa asiaa kuin Tanner: Rahalähetykset (remittances) muodostavat useille maille elintärkeän tulonlähteen. Rahalähetyksiä ja niiden vaikutuksia lähtömaiden taloudellisiin, poliittisiin ja sosiaalisiin oloihin on tutkittu erittäin paljon (mm. Piracha anon; Borjas 1999), ja niiden vaikutuksista ei voi löytää yhtä totuutta. Rahalähetyksien on monissa yhteyksissä todettu edistävän työllisyyttä ja vahvistavan kansainvälisiä verkostoja: Monissa maissa keskeisimmät investoinnit tulevat juuri muuttoliikkeen synnyttämien kansainvälisten verkostojen välityksellä. Rahalähetyksillä ei siis hyödytetä vain ”kuolleita” kohteita, vaan usein rahalähetyksillä hyödynnetään kansantalouden kannalta keskeisiä investointeja, kuten teollisuuden kehitystä, rakennusteollisuutta ja uusimpana telekommunikaatiosektoria (Piracha anon).

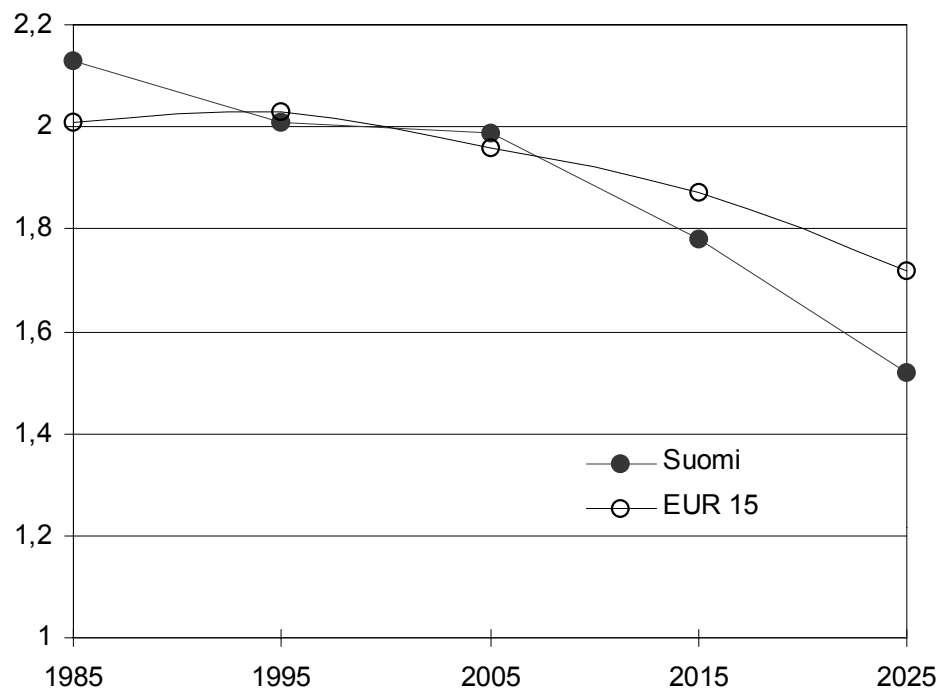
Suhteessa näihin eettisiin ongelmiin voimme toisaalta kysyä: Mitä tekemistä maahanmuuttajien rahalähetyksillä tai niiden kuluttamisella lähtömaissa on Suomen maahanmuuttokriteerien kanssa? Pitäisikö Suomen pidättäytyä työvoiman rekrytoimisesta ulkomailta siksi, että rahalähetykset eivät mene ”oikeisiin kohteisiin”? Eikö tämä ole pahimmanlaatuista maailmanpoliisina toimimista?

4 Maahanmuuttopolitiikan oikeasta suunnasta

Suomen maahanmuuttopolitiikkaa pitää kehittää taloudellisesti, poliittisesti ja sosiaalisesti järkevämmäksi kuin mitä se on tällä hetkellä. Keskustelu kilpistyy nykyään turhan usein perusteettomiin uhkakuviin tai lainsäädännön soveltamisen yksityiskohtiin. Tampereen huippukokouksesta lähtien kansallisia maahanmuuttopolitiikkoja on pyritty harmonisoimaan tavalla, joka korostaa paitsi EU-tasoisesta yhteistyöstä, myös kansainvälisten muuttoliikkeiden hallinnoinnin merkitystä (Menz 2002). Vanheneva ikärakenne ja työvoiman tarjonnan supistuminen kaikissa EU-maissa merkitsee sitä, että aktiiviväestön määrää on lisättävä, mikäli Euroopan Unionin maat haluavat säilyttää hyvinvointivaltiorakenteensa ja kansainvälisen kilpailukykyänsä. Aktiivinen maahanmuuttopolitiikka on yksi keino vastata vähenevän työvoiman ongelmaan. (Niessen 2001.)

Suomessa keskustelua EU:n maahanmuuttoliittisistä suuntaviivoista käydään hyvin vähän. Syynä on se, että maahanmuutto ei ole, eikä ole koskaan ollutkaan suomalaisen yhteiskuntapoliittisen keskustelun agendalla kovin korkealla. Syytä kuitenkin olisi. Suomessa huoltosuhde heikkenee jyrkemmin kuin useimmissa Euroopan maissa siksi, että ikärakenteen pullonkauloja ei ole tasattu maahanmuuttopolitiikalla.

Kuvio 1. Työntekijöiden (15-64 -vuotiaat) lukumäärä yhtä huollettavaa kohden Euroopan Unionissa ja Suomessa vuosina 1985-2025²

Väestöpoliittiset syyt ovat olleet voimakkaimmin esillä maahanmuuttoliittisessä keskustelussa. Työ- ja oleskelulupajärjestelmän pitäisikin olla joustavampi ja sallivampi, jotta työvoimapolitiikan keinoin olisi mahdollista paikata edes osin väestöpoliittisia ongelmia. Ongelmana Suomessa ei ole niinkään ulkomaalaislainsäädännön sisältö, vaan sen tiukka soveltaminen (Kuosma 1992; Saarelainen 1996).

Väestöpoliittisiin ongelmiin vaikuttamisen lisäksi järkevällä maahanmuuttoliittisellä politiikalla voidaan osallistua turvapaikkajärjestelmän pelastamiseen hyväksikäytöltä. Järkevällä maahanmuuttoliittisellä politiikalla voidaan vaikuttaa myös lähtömaihin, ja näin se kietoutuu osaksi kehitysyhteistyötä. Oleskelu- ja työlupajärjestelmän

² Eurostat. New Cronos -tietokanta. Theme 3, Population and Social Conditions, 1998

on oltava maahanmuuttajien kannalta niin luotettava, että maahanmuuttajat voivat halutessaan palata kotimaihinsa hyödyttämään niiden kehitystä. Samalla maahanmuuttajilla pitää olla varmuus siitä, että paluu jälleen vastaanottajamaahan on mahdollinen. Monissa maissa (Saksa, Iso-Britannia, Etelä-Euroopan maat) on todettu, että sesonkitöihin rekrytoidut ulkomaalaiset jäävät usein laittomasti maahan odottamaan seuraavaa sesonkia, mikäli he eivät voi olla varmoja siitä, että saavat jälleen työluvan seuraavaa sesonkia varten. Ylivoimaisesti suurin osa ensimmäisen polven maahanmuuttajista haluaa pitää yllä tiiviitä suhteita lähtömaihinsa. Ihanteellinen maahanmuuttopolitiikka ottaa hyödyn irti tästä. Ihanteellinen maahanmuuttopolitiikka mahdollistaa joustavan ja tehokkaan oleskelulupajärjestelmän keinoin, että maahanmuuttajat voivat hyödyntää useaa kansantaloutta samanaikaisesti.

Lähteet

- Autio, Veikko & Hanhijoki, Ilpo & Katajisto, Jukka & Kimari, Matti & Koski, Leena & Lehtinen, Jukka & Montén, Seppo & Taipale, Ulla & Vasara, Anneli (1999) Ammatillinen koulutus 2010. Työvoiman tarve vuonna 2010 ja ammatillisen koulutuksen mitoitus. Helsinki: Opetushallitus.
- Borjas, George J. (1999) *Heaven's Door. Immigration Policy and the American Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Dietz, Barbara 1999. Ethnic German Immigration from Eastern Europe and the former Soviet Union to Germany: the Effects of Migrant Networks. IZA Discussion Paper No. 68. IZA, Bonn.
- Faist, Thomas (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Forsander, Annika (2002) Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.
- Forsander, Annika (2000) Työvoiman tarve ja maahanmuuttopolitiikka. Millä ehdoilla maahanmuuttajien osaaminen on vastaus työvoiman kysyntään? Teoksessa M-L. Trux (toim.): *Aukeavat ovet. Kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä*. Helsinki: WSOY. 143-202.
- Geddes, Andrew (2003) *The politics of migration and immigration in Europe*. London: Sage.
- Harris, Nigel (2002) *Thinking the Unthinkable. The immigration myth exposed*. London: I.B. Tauris.
- Kuosma, Tapio (1992) *Ulkomaalaisen maahantulo ja maastalähtö*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Kuosmanen, Jari (2000) *Finnkampen. En studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Göteborg: Gridlunds förlag.
- Laari, Outi (1997) Suomi ja inkerinsuomalaiset - etnisyys velvoittaa? *Tiede & Edistys* 4. 302-316.

- Massey, Douglas S. & Arango, Joaquin & Hugo, Graeme & Kouaouci, Ali & Pellegrino, Adela & Taylor, J. Edward (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review* 19 No. 3. 431-466.
- Menz, Georg (2002) Patterns in EU labour immigration policy: national initiatives and European responses. *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 28, No. 4. 723-742.
- Niessen, Jan (2001) Overlapping Interests and Conflicting Agendas: The Knocking into Shape of EU Immigration Policies. *European Journal of Migration and Law* No. 3.
- Pierson, Paul (1998) Irresistible forces, immovable objects: post-industrial welfare states confront permanent austerity. *Journal of European Public Policy* 5:4 December. 539-60.
- Piore, Michael J. (1979) *Birds of passage. Migrant labor and industrial societies.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Piracha, Matloob & Vickerman, Roger (vuosi puuttuu) *Borders, Migration and Labour Market Dynamics in a Changing Europe. Final Report on ESRC Project L213252042.* ESRC Economic & Social Research Council. Canterbury: University of Kent.
- Rajamäki, Kari (2003) *Päällekkäisyydet pois pakolaisasioista.* Helsingin Sanomat 9.11.2003.
- Reitz, Jeffrey G. (1998) *Warmth of the Welcome. The Social Causes of Economic Success for Immigrants in Different Nations and Cities.* Oxford: Westview Press.
- Reuter, Niklas (2003) *Julkaisematon käsikirjoitus.* Helsinki: Net Effect oy
- Saarelainen, Matti (1996) *Perusteltu pelko.* Helsinki: Sisäministeriö. Poliisin oppikirjasarja.
- Sassen, Saskia (1999) *Guests and Aliens.* New York: The New Press.
- Sirkeci, Ibrahim (2001) *Ethnic conflict and international migration. Seeking security beyond Turkey's borders. A paper presented at European Population Conference 2001, 7-9 June Helsinki.*
- SOPEMI 2002 (2002) *Trends in International Migration.* Paris: OECD.
- Stalker, Peter (2000) *Workers Without Frontiers. The Impact of Globalization on International Migration.* London: Lynne Rienner Publishers.
- Tanner, Arno (2003) *Siirtolaisuus, valtio ja politiikka. Kanadan, Sveitsin ja Uuden-Seelannin työvoiman maahanmuutto ja politiikka 1975-2001. Ulkomaalaisviraston julkaisuja 4.* Helsinki:Ulkomaalaisvirasto.
- UNHCR (2002) http://www.unhcr.ch/static/statistics_2002/asr02-dr2-Table6.pdf (tarkistettu 13.11.2003)
- Wahlbeck, Östen (1999) *Kurdish Diasporas. A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities.* London: MacMillan Press Ltd.